Vévodství

KORUTANY a KRAJINA

v geograficko-statistickém

i

historickém přehledu.

Sepsal

Jos. Erben,

professor v c. k. vyšší reální škole české a docent statistiky průmyslu na polytechnickém ústavě zemském v Praze.

(Vyňato ze „Slovníka naučného.“)

Cena 68 kr. r. m.

V Praze.

Nákladem kněhkupectví: I. L. Kober.

1865.

Vévodství

KORUTANY a KRAJINA.

Vévodství

KORUTANY a KRAJINA

v geograficko-statistickém

i

historickém přehledu.

Sepsal

Jos. Erben,

professor v c. k. vyšší reální škole české a docent statistiky průmyslu na polytechnickém ústavě zemském v Praze.

Cena 68 kr. r. m.

V Praze.

Nákladem kněhkupectví: I. L. Kober.

1865.

Předmluva.

Z veškerého světa Jihoslovanského jestiť nás Čechoslovanův národ Slovenský, počtem více než 1,200.000 hlav v Krajině, Korutanech, Štýrsku, Uhřích, v Přímoří a Benátsku usedlý, druhdy však po všech zemích vnitrorakouských, v celých Uhřích předdunajských i v západním Charvatsku rozšířený, — nejen historickým rozvojem svým, nýbrž i novověkým, statečným a šťastným, dobýváním sobě národní, hospodářské i politické platnosti nejpříbuznější, nejbližší a tudíž i našich sympathií nejhodnější. Má-li se věc takto, budeť zajisté i starobylé i novověké střediště osudův a snah jeho, velikolepé totiž Korutany a divokrásná Krajina, pro nás tím vyšší míti zajímavost a důležitost, čím země tyto i početnými zvláštnostmi a památníky přírodními nad jiné skvěle se vyznamenávají, nemajíce ovšem v tomto ohledu u nás nic sobě rovného aniž podobného.

Osobní poznání Krajiny, jakož i důstatek celkem, novost i věrnost buď zde na snadě jsoucích, buď odjinud sjednaných pramenův uvedly mne v příjemné položení, podati obecenstvu našemu malé sice, ale na půdě dát i výskumův nejnovějších skreslené obrazce

těchto, v přírodním, hospodářském, národním i historickém ohledu velezajímavých zemí rakouských. A jakkoli obrazové tito vedle prvotního určení svého (jsouť vlastně jen málo změněnými otisky ze „Slovníka Naučného"), zvláště ale obraz Korutan, — více méně v mezech přehledného líčení se zavírají: osměluji se předce s dobrým svědomím jim aspoň té přednosti přiřknouti, že jsou první, na vědeckém základě a nejnovějších výskumech věrně a správně sestavenou geografickou i statistickou monografií těchto zemí, a to sice nejen v naší literatuře české zvláště, nýbrž i v německé i slovanské literatuře vůbec, v jejímžto složení jsem se celkem týmiž zásadami spravovati hleděl, kteréž mně i při spisování článkův „Goricko, Halič a Charvatsko", dílem i při starších čl. „Bukovina i Dalmacie" téhož Naučného Slovníka uznaným byly jsou vodidlem.

Přehled dějin, kteréž vlastně mimo obor mých časných studií leží, obstaral ochotně a se znalostí věci pan J. Kořán, spolupracovník „Slovníka Naučného".

V Praze na hod boží velikonoční r. 1864.

Jos. Erben.

Obsah:

Stránka

Dodavky:

Na str. 4. (řádek 11 s dola k číslu 9747') přidej: a Vys. hole [Hochalm] 10.884'.

„ „ 6. (ř. 5 s dola na místě 3—4000) čti: 4—4500'.

„ „ 7. (ř. 3 s hora před sl. klikatá) přidej: a dolomit triasový.

„ „ 7. (ř. 8 s dola před sl. Polinik) dodej: srázný Čelon (Kollinkofel) 8467' s dvěma, ještě o 400' výše se pnoucími štíty [Kellerspitzen].

„ „ 40 (ř. 6 s dola za d.) přidej: Železnice z Mariboru do Celovce byla konečně dne 15. listopadu 1863 otevřena. Má délku 10 mil a zástavny: Dolní Dravberk, Prevale, Pliberk, Sincives (Kühnsdorf), Grabštenj (Grafenstein) a Celovec.

Korutany.

Korutany (slovin. *Koroško,* latinsky *Carantania,* něm. *Kärnten*), starobylé vévodství a někdejší střediště politické všech slovinských zemí, nyní země Rakouského císařství, leží mezi 30°21'—32°45' vých. délky a mezi 46°23'—47°7'29" sev. šířky. Nejjižnější bod země je v jižním koutě okr. Kapelského blíž hory Jezerské (*Seeberg,* pod 32°6' sev. š.), nejsevernější je jeden z rohův Velkého Zvonu při hranici tyrolsko-solnohradské (pod 30°22' vých. délky). Nejzápadnější je při vstupu Drávy do země (nad Tiefenbachem), nejvýchodnější při jejím výstupu ze země (u Sv. Magdaleny). Zeměpisná délka země obnáší tudíž 2°24' čili 25·2 rakouské míle, zeměpisná šířka 0°34'29" č. 10·9 rak. m., největší vzdálenost (mezi Velkým Zvonem a Sv. Magdalenou) vystupuje na 26·5 mil, nejmenší (mezi sedlem Rychnovským, okresu Teržského, a mezi Zalším Vrchem, okr. Běláckého) je 5·7 mil. Objem hranic zemských staví se na 82·1 mil, z čehož 31 na Štyrskou, 15 na Solnohradskou, 13·5 na Krajinskou, 11 na Benátskou, 10 na Tyrolskou a 1·6 na Gorickou vypadají. Hranice jsou skoro všude vysoké a přirozené. Velikost povrchu ustanovila se dávným trigonometrickým měřením a skončenými katastrálními operacemi na 180·2636 □ mil rak. čili 188·42 zeměpisných, což je skoro velikost Bukoviny (181·69) nebo dvou krajův v Čechách.

I. Půda

je vesměs vysoká. Nejvyšší místo je V. Zvon (12.444' nad moř.), nejnižší povrcheň Dravy u Sv. Magdaleny, kteráž má ještě výši 1000' n. mořem. Země

poskytuje tudíž v hypsometrických poměrech svých velikolepý rozdíl 11.444'. Celá země je vlastně uzavřený celek čili velikolepá kotlina horská, jediná těchto rozměrův v alpách, skládající se z pěkné ústřední pahorkoviny a roviny Podrávské, do které podél mohutných brd horských od západu, severu a východu dlouhá říčná a jezerná údolí vnikají, a která jen soutěskami Dravy a Zily k volnějšímu spojení s sousedními zeměmi se otvírá. Menší jednotnost, nežli jest její orografická ano hydrografická, jeví země v ohledu historického rozvoje svého, což v jejím zeměpisném položení hledati sluší, kteréž jí vedle vlastních Rakous učinilo dávným průchodištěm národův na západ, neméně od jihu na sever a naopak. Skoro dvě třetiny Korutan náleží k zemišti ústředního prahorního pásu alp, třetina její k zemišti jižních vápencových alp, kdežto střední rovná nebo pahorčitá část země a nižší doliny mají půdu po většině třetihorní a roviny náplav starý i nový.

1. Alpy prahorní vyplňují spoustami svými celý sever a dílem i střed země. Čára, kterouž se nejen horopisně, nýbrž i geologicky obmezují, jest údolí vrchní Drávy až k Běláku, odtud severní břeh jezera Vrbského (*Wörthersee*) až k úhlu, kterýž stok Dravy i Krky tvoří (tak že Celovec ještě na prahorní půdě stojí); odtud ustupuje půda prahorní, uhybajíc se ústředním rovinám a pahorkovinám, po levém břehu Hliny, sev.-záp. na Sv. Jurj až zase za Hlinu a obejdouc Gospovetské pole (*Saalzollfeld*) drží se povzdálí pravého břehu Hliny, až u Suchého pole (*Dürrfeld*) řeky Krky vysokými břehy dosahuje. Odtud vyplňuje širokou planinou půdu mezi Krkou a Gorčicí a přejdouc při stoku jejich v směr východní, tvoří vyšší táhlé hřbety nad Velkovcem až ke Grebeni (*Griffen*), odkudž vysoká silnice k Sv. Andreži její přirozené hranice tvoří. Obejmouc pak vysokými stráněmi prostranné údolí Labudnice (*Lavant*) až výše Volfsberka, přechází pod Labudem (*Lavamünd*) za Drávu, vyplňuje (ač přetržitě) hornatou krajinu po obou březích dolní Meže (*Mies*) až přes hranice zemské, tvoříc i některé kupy v rovině naplavené okolo Dobrle vsi (*Ebrndorf*). Rovněž náleží

i mohutné brdo Staffberka za horní Drávou prahorní půdě, tak že tuto vlastně jezero Bílé a výtok jeho Bela či Reka (*Raggabach*) přirozené hranice její tvoří. Velké zemiště toto (ok. 140 □ mil) skládá se hlavně ze svoru (a na něm jsou i nejvyšší štíty země na sev.-západ), mezi kterýž se na levém břehu vyšší Bělé čarou od Dolů (*Döllach*) na Horní Bělany a odtud podél levého bř. d. Bělé na Trebešin (*Trebising*) a Sovodenj (*Gmünd*) až k průsmyku Katschberka rula klade, kteráž rovněž na východ Sv. Lenarta (*St. Leonhard*) pohraniční hřbety k Štyrsku tvoří a za dol. Drávou v údolích pohoří Mižického (v jihovýchodním koutě země) se objevuje. Žula a hadec (*serpentin*, tento pod V. Zvonem a níže) vystupují v celé té spoustě jen velmi porůznu, něco mocněji prahorní vápence a břidlice (vápencové a chloritové), jimiž jsou rulové spousty na sev.-záp. při krajích svých vůkol lemovány; za to jest ale všecka krajina mezi Vnitřní Kremží, Radotinem, Selištěm (*Zeidlitzdorf*), Veitenfeldem a Blatnicí (*Fladnitz*) břidlicemi, vápenci a pískovci kamenouhelného útvaru v znamenité výši vyplněna, kteréž i v sousedním Štýrsku až k horní Muře mohutně se rozkládají. Spousta prahorní tvoří po hranicích zemských pod starodávným jmenem Turův (*die Tauren*) široká válcovitá brda s četnými ale vysokými klanci, s hojnými rozsochami a vysokými jezerními koryty a doly, nad kteréž se početné klikaté štíty a rohy, mnohé se spoustami ledovcův okolo sebe, vypínají, velikolepý pohled poskytujíce. Vnitřní krajinu vyplňují zase četná brda rozsochatá, která buď sama co dlouhé rozsochy pohraničného hřbetu se objevují (jako Golovec, Svinecká planina a j.), buď samotné, k němu více méně rovnoběžné skupiny tvoří, vůkol četnými říčnými a jezerními údolími lemovány jsouce. Vnitřní tato brda mají ale již od poměrné nízkosti své hřbety ploché a široké (odtud zovou se vůbec planiny) a jen tam, kde žula na nich se objevuje (nebo pokud samy nad 7000′ strmí) dávají čáru klikatou na obzoru. Vnitřním skupinám scházejí však nižší prosmyky a sedla, odkudž zvláště sev. Korutany do osobitých krajinek se uzavírají, kteréž jen údolími mezi sebou

se spojují, tak že tu i každý politický okres jakýsi svět pro sebe tvoří, přirozené hranice maje. **Průměrná výše** hřbetní drží se na hran. mezi 9—5000', štítná mezi 12—5500', výše průsmykův čili klancův mezi 14—10.000'. Vnitřní brda mají průměrně výši hřbetní 3—6000', štítnou od 3—8800', sedel mezi 2600—5800'. Ostatně ubývá v Turech výše štítův, hřbetův i sedel směrem od západu na východ, tak že na východě (kdež jsou ostatně již užší a strmější) v nich již není skoro žádných ledovcův. *a*) **Orograficky náleží** veškerá krajina, dolinami řeky Bělé (*Möll*), Drávy (od Sachsenburku až ke Špitalu) Jizernice (*Lieser*), Kremže, pak Blatnicí (Štyrskou), Motnicí, střední Krkou a Gorčicí obmezená, rovněž také mohutná alpa Svinecká (*Saualpe*), pak obromný (asi 40 □ mil pokrývající) Golovec (*Koralpe*), obě v nesčíslné rozsochy se rozbíhající, k velikolepému pásu pohraničných **Turův. Největší výšky** v této lesnaté a pusté krajině jsou: Nejvyšší roh **V. Zvonu**, kterýž co ohromná pyramida, kolosálním ledníkem Pasterčím (5 □ mil) oblitá, do výše strmí, 12.444'; **Malý Zvon**, od něhož se (na svoru a rule) nepřetržitá spousta ledovcův až k Malonickému klanci táhne, 12.305'. Tu stojí na východě **Brennkogl** 9248' (ledník), a za Vysokými Vraty (*Hochthor*, klanec 8208'), štít **Hochnarr** 10.236', vév. **Arnošt** 9348'; za Malonickým č. Mokropolským klancem (7560' v chlorit. břidlicích), pověstný **Ankogl** 10.291' (rulový), z něhož (rulová) rozsocha **Saulek** vybíhá, půdu mezi údolím Malty, Jezernice a Bělé vyplňujíc (nejvyšší štít 9747'), a k Drávě se prostírajíc (Kuří vrch 8186'). Za klancem Arlským na půdě též rulové pne se štít **Marchkahr** (8910') a z centrálné ruly složený **Hafnerspitz** (poslední ledník alpský na východě) se štítem 9684', od něhož rozsocha **Faschaunerrok** (nejv. štít 8813') mezi údolí Malty a horní Jizernice se klade; v pohran. pásmě až k silničnému přesmyku Kačskému (5030') vyniká ještě **Kamenná Stěna** (*Steinwandkahr*) výší 9110'; za ním má (na svoru) **Vysoké pole** (*Hochfeld*) 8261'. Na půdě vápencův, břidlic a pískovcův kamenouh., kteréž svými klikatými štíty a čeřeny z daleka znaly jsou,

stojí při hranicích mohutný Kraluš (*Königsstuhl*, 7551') a za přesmykem Rychnovským (5976') ještě vyšší Vel. Klobok (*Eisenhut*, 7721'); ve vnitřních hřbetech, při nichž na výbornou železnou rudu se doluje, Krk (*Kraken*, 5976'), krásná pl. Sirnická (5000'), Menší Klobok 7357', vrch Sv. Vavřince 4020' a jiné. Mezi soutěskou Blatnickou (4848') a Novotržskou (2074') je (na svoru již) nejvyšší štít Kravnica (*Kuhalpe*) 5624', a za ní při počátku příčných Starodvorských hor štít Hrebenec (*Grebenzen*) 5526', a níže Sv. Janiž 3207' (vše již. směrem). Za Gorčicí prostírá se jižním směrem délkou 4, a šířkou 2—3 mil lesnatá a travná planina Svinecká (*Saualpe*, nejvyšší štít 6557') s Rudnou Horou Hüttenberskou (prům. 2400') a jinými rozsochami, při nichž na nejlepší železnou rudu korutanskou se doluje (Lelinská hora 5176' a j.); na jižním konci jejím mají Diekše (*Diex*) 3627', Vysoká Varta nad Grebení 2487'. Za Obdanským průsmykem (2754') táhne směrem jiho-východním pohraniční hřbet Sv. Lenartských hor (hlavně rulových) průměrně 4000' vys. se štíty, kteréž i nad 7000' se vyvyšují (Gostin [*Gössing*] 7290', Sturmkogel 6809', Gröstenberg 6744', Junek 4460', Bärofen 5436' a j.); s ním běží paralelně spojený lesnatý Golovec (*Koralpe*, nejv. štít 6759'), jehožto nejjižnější výstupek, vrch Sv. Magdaleny, má ještě 3202' výše (nad samou Drávou). *b*) Vnitřní oddělené skupiny prahorní jsou od západu k východu: Pohraničné velikolepé pohoří Vogličské mezi údolím Bělé, Isely a Drávy od V. Zvonu se táhnoucí, ze svoru (a vůkolních břidlic chloritových a vápencových) složené a skoro jen Izelským sedlem (u Voglič, *Winklern*) přechodné, se štíty: Peca (*Petzek*, 10.332', jižně ledník), a při jižním konci Ceteň (7842') aj.; skupina Kreutzecku (svor, nejvyšší štít 8534') mezi Bělou a Drávou, a s oním souvislá a nepřechodná. V Zádraví skupina Staffberku (nejvyšší štít 7016'), též svorová a na železnou rudu bohatá; za jezerem Milstatským Milstatská planina (nejvyšší štít 6630') mezi Kamenicí a Jezernicí (svorová); Lazská čili Amberská planina

(5790') mezi Dravou, Milst. jezerem a potokem Trebeňským (*Treffenbach*); daleko viditelná, pěkná Visoščica (*Gerlitzer Alpe*), se štítem 6627' vysokým nad jez. Oževanským stojící. Kněževesská planina (*Gneisaueralpe*), mezi vyšní Krkou a Zabrdci (*Afritz*) spojená s pl. Bukovskou (*Himmelberg*), nejv. štít (na západě) 6768'; proti ní Sv. Vidská planina se štítem Schneebauer (4147'); alpa Krcká mezi řekou Krkou a Vincí (nejv. štít Hom= Chlum). Všecky tyto alpy jsou svorové, s části i z hlinitých břidlic složené. 2) Jižní třetinu země vyplňuje půda jižních Alp vápencových, které zcela jiný ráz na sobě objevují, než střední a sev. část země. *a*) Hory Mižické (*Miesgebirge*) se štyrské strany též Ljubenskými (*Lauffen*), z krajinské pak Kamnickými Alpami zvané (*Steiner Alpen*), tvoří velikolepou vysočinu v jihovýchodní končině země (asi na 16 □ mil), z kteréž hojná údolí příčná na všecky strany se rozbíhají. Střed těchto mohutných hor skládá se z dolomitů a vápenců jurských a triasových, do výše 8000' popnutých a mocné pláně, hřbety i štíty tvořících, před kterýmiž na severní straně (mezi Kaplí a Mižici) pláně a štíty dolomitové a vrchy z pestrého slínu a lusturového vápence stojí, přímo do roviny okolo Dobrlevsi se svažující; krajinu mezi údolím dolní Meže a Drávou vyplňují však co pěkné předhoří lesnaté pahorky a planiny z břidlic hlinitých složené, kteréž i okolo Dobrlevsi nízké hůrky tvoří. Vnitřní pláně vápencové, kteréž vlastně k soustavě Karavanek náleží (viz níže), a hojné rudy olovné (v tak zv. Rablských vrstvách slínových) jako onyno zavírají, mají prům. výši 5000', nejv. štít Peca (*Petschen*) 6678'; pohraničné hřbety a pláně mají prům. výši 6500', a nejvyšší štíty jejich, vesměs v nejjižnějším koutě země stojící (Storžič 6738', Grintovc na půdě Krajinské, nejvyšší štít celého pohoří 8108', Kočna 8058') i přes 8000'. Sedla jsou tu ve výši 3—4000', silničné přechody do Krajiny (přes sedlo Jezerské hory 3802' a údolím Kokry) a do Štyrska (sedlem Tostého vrchu) ale dosti snadná. *b)* Krajina mezi horní Drávou, jez. Bílým, Bělou na sev. a Zilou (*Gail*) na jihu jest je-

diné mohutné pohoří, kteréž vůbec Ziljanskými alpami se jmenuje. Zde tvoří vápenec lasturový široké, travné nebo lesnaté planiny, klikatá slemena a štíty 6 i 7000' výše, jejichž jižní stráně hlavně z pestrého pískovce, severní z pestrého slínu (vrstev Rablských) se skládají, dolování na výborné olovo rozsáhlou měrou připouštějíce. Hřbet celý (8 mil dlouhý a 1—2 mil široký) strmí již nad patro lesův a na něm stojí štíty 6—7500' vysoké. Nejvyšší jsou: Lešanský štít (*Leisacher Spitz*, 8497'), Juk 5958', rozsocha Reifkogl 7470', Gradišče (*Gradlitzen*) 6450' a za prorvou Rutskou (*Kreuth*), v níž jsou samé tavírny na olovo (Plajberk 2814'), mohutná planina Dobračská 6816' vysoká. Přechody ze Ziljanska k Dravě a do vysokého údolí Bělé dějí se obyčejně suchými roklemi, jako od Kotočí (*Kötschach*) k H. Dravberku, od Sv. Michora (*Hermangor*) na Visprjany (*Weissebrinch*) ke Greifenburku, od Čač (*Sack*) na Plajberk do Bělé (*O. Villach*) a j. *b*) Proti Ziljanským alpám táhne po hranicích zemských za Zilou co mohutná hradba pohoří vápencové, kteráž až k soutěsce Potablské (*Pontafel*) v údolí Bělé (*Fella*) **Karnskými Alpami** a za ní a údolím Zilice domácím jmenem **Čaninu** a **Karavanek** se nazývá. *α*) **Alpy Karnské** jsou celkem nižší 5—7000', a skládají se na straně korutanské skoro jen z břidlic, pískovcův a vápencův kamenouhelných; teprv na východním širokém konci svém blíží se složením svým ku Karavankám. Z malebných a lesnatých, ač s části strmných strání těchto hor vystupují holá slemena a ostré štíty, kteréž jen na jednom místě (mezi Kotoči a Tolmeči v Benátsku) do údolí Talmenta silničného přechodu (přes Plecken 4314') propouštějí. Z četných štítů jsou výší svou známy: Gamskofel 6690', Kamenná Stěna 7950', Polinik 7356', Vys. Štít (*Hochwipfel*) 6906' a při východním konci Sinavc (*Schinoutz*) nad Malboretem 6396' a Kok 6048'. *β*) Mezi údolím Bělé a Zilice stojí ještě mohutný výběžek posledního ledníku v jižních alpách, rozsáhlého **Čaninu**, hlavně z dolomitu složený, a na něm **Višja Gora** 8448', **Královo Vrch** 6042' a památný poutnický vrch **Višarje** (*Luschari*) 5646'.

a) Za údolím Zilice, kterýmž jde k Predelskému sedlu (3642′) jediná silnice korutanská do Goricka, zdvihá se 1—3 míle široká a přes 5 mil dlouhá hradba vlastních **Karavanek**, kteráž od Sv. Jakuba až k Apačům (*Abtei*) Drávu provází, všude do vnitra srázné stěny objevujíc, a nad údolím Tokry (*Togernb.*) a horní Meže vlastně i před vápencovou hornatinu Mižickou se kladouc. Jádro hor těchto, daleko z Korutan i Krajiny viditelných, kteréž lomenou čárou svou na obzoru nádherný pohled poskytují, tvoří dolomit a vápenec jurský a liasový, ku kterémuž na straně krajinské vápence a pískovce kamenouhelné nad údolím Podkorenské Savy se přidávají; na straně Korutanské však jeví se všude plášť z pestrého slínu (Rablského) neb vápna lasturového a dílem i z pestrého pískovce (Verfenské vrstvy), kteréžto horniny po části i pěkné lesnaté a malebné předhoří tvoří, v němž na olovo pilně se doluje. Na jurských vápencích jsou též rozsáhlé planiny, lesem po většině obrostlé, ale i holá slemena a rohy; na nich jsou i nejvyšší štíty jako pl. **Švabecká** 4722′, **Kamnatý vrch** 5244′, **Važe** 5748′, **Kepa** 6780′, **Golica** 5802′, a nad silničním klancem Ljubelským (*Leobelpass*, 4362′) strmící **Begunšca** 6522′, a konečně 6630′ vysoké slémě **Košuta**. Na vápenci lasturovém a slínu stojí Kozinecký štít (*Gänsdorfer Alpe*, též *Singer-Berg*) 5010′, Černi Verh 5358′, a olovný **Obir**, nejvyšším štítem svým 6774′ dosahující a co pravý obr do nízkého Podraví hledící, nad kterýmž ještě vrchy 2—3000′ vysoké stojí (Na Zili, *Maria Gail*, 2085′ a j.). Údolí z Karavanek vycházející jsou vesměs příčná a kromě údolí Kokry (na jih) a Bělé (Kapelské) nepatrná, přechody (jediný **Ljubel**, závějemi svými pověstný, 4362′) velmi nesnadné. 3) **Útvar kamenouhelný** na krajinské straně Karavanek tak silně vyvinutý, objevuje se i v Korutanech, ale teprv za Dravou a nikoli v přímém spojení s Karavankami, onde jen nižší planiny tvoře. Jemu náleží zvlášt západní nejvyšší část tak zv. **Osojnice** (*Sattnitz*), planiny to lesnaté, mezi Dravou a Vrbským jezerem i Hlinou položené, se štítem 2628′ vysokým (*Übs-Kogel*) v jejímžto středu

pověstná Botrinje (*Viktring*) leží; témuž útvaru náleží dále planina mezi Celovcem a Sv. Videm, stojící, nad kterouž štít Ulrich ještě zvýší 3570' stojí a kteráž na posledním výběžku svém ssutiny Krnjského Hradu nese. Útvar kamenouhelný skládá konečně též i nízkou bezejmenou pahorkovinu, kteráž před Svineckou planinou okolo Velkovce (1430') se prostírá, a teprv za Grebení s ní splývajíc a od ní povýšena, nad Labudem horský ráz přijímá, majíc štíty, jako Vysokou Vartu 2417' a Vrch Svaté Trojice (nad Labudem) 1694' vysoké. 4) Východní část Osojnice, pěknou pahorkovinu tvořící, jest již půdou třetihorní (Žitpolje = Maria Rain, 2026') kteráž i na protější straně Dravy mezi Mohelčí (*Möchling*) a Tichojí se rozkládá. Útvar třetihorní, kterýž ostatně má ještě dosti rozsáhlou prostoru v Korutanech, záleží tu hlavně z vápenců sladkovodních, pískův a dělných hlin (neogeního útvaru), mezi kterýmiž i tufy a tak zvané gosavské vrstvy a vápence útvaru křídového se vyskytují. Též horniny a slepence skládají půdu všech údolí, kteréž větší řeky prostupují, zvl. nalezají se po březích horní i dolní Dravy, Zily, Bělé a Zilice; rovněž v údolích Bělé Dolské (až pod V. Zvon), Jizernice, Malty a horní Motnice (Bystřice); neméně i v údolí Olce čili Stříbrného potoka (u střední Krky jsou eocení) a v celém údolí Labudském, a vniká i do údolí střední Meže. Všudež otevřela se tu již ložiska hnědého uhlí, po většině mezi opukami a lupenci. 5. Naplaveniny diluviálné skládají konečně skrovné roviny zemské ok. Doberle vsi (Iunská dolina), pole Grobnické (*Krappfeld*, na obou stranách dolní Krky pod St. Dvory) a tak zv. Gosposvetské pole (*Saalzollfeld*) u sv. Vida a Turské pole (*Lurnfeld*) mezi Bělákem a Osojnicí po obou březích Dravy. Rovněž pokrývají údolí horní Meže ok. Černé (*Schwarzenberg*) a Preval. Náplavy alluviálné nalezají se zvláště hojně při dolní Glině a Krce, jakož i po březích vnitrozemských jezer, tvoříce dílem močály a bláta, v kterých stará rašelina hojně se usadila a posud se tvoří. (Poměry hypsometrické těchto krajin v. při vodopisu).

II. Vodopis.

Korutany objevují neméně ve vodopisném ohledu jakousi celitost, co v horopisném. Přes 98% země náleží k oblasti Čern. moře, a sice k poříčí Savy, zvláště pak skoro 97% toho přímo k poříčí Dravy, jejížto domácí přítoky (vyjmouc jediné Labudu a jeden přítok Motnice) vnitř země vznikají a v zemi též do Dravy se ústí. Ze země vycházeji jen potok **Kokra** (*Kanker*), od sedla Jezerské hory do Krajiny jdoucí (přímo k Sávě) s poříčím asi 0·9□ m., pak na sev.-západ řeka **Bela** (*Fella*) s poříčím 1·5□ m., od Žabnice (*Saifintz*) v okr. Terbižském (*Tarvis*) na jiho-západ k Talmentu tekoucí a údolí Kanalské tvořící, odkudž tato část Korutan též k oblasti moře jaderského hledí. K Muře jde pak na sev. potok **Blatnica** asi s poříčím 0·3 □ mil. Náležít tedy 177·5 □ m. půdy zemské k poříčí Dravy, jejíž soustava však pro krátkost jižních přítokův jakousi jednostrannost objevuje. 1. **Drava** sama má v zemi délku 19·3 rak. mil, šířku 120—480', hloubku od 3—42', spád 50' na 1 pod. míli, mezi H. Dravberkem a Bělákem 440', mezi B. a D. Dravberkem 470', Soutěsky jsou u H. a D. Dravberka, těchto starod. pevných klíčův země, oheb i soutěska u Sachsenburka, močály v údolí junském i j. Údolí její má až nad Bělak horský ráz, níže je prostranější, ač vysoké břehy stále buď v pravo, buď v levo nastávají. Údolí její nazývá se až k Sachsenburku horní, až k Běláku dolní, odtud až k ústí Bělé (železné) **Rož** (*Rosenthal*), níže až k Labudu **Junská dolina**, u Běláka **Turje**. Po celé řece panuje posud jen pltní plavba, (lodní počíná teprv u Štýrského Mariboru), ačkoli by snadno aspoň od Běláka k velkému prospěchu země mohla učiněna býti splavnou, o čež posud komora Celovecká darmo usilovala. Při samé Dravě má H. Dravberk výšku 1910', Greifenburk 1810', Sachsenburk 1704', Spital 1689', Paterjon 1521', Bělák 1481', Svetnaves (*Weizelsdorf*) 1366', Kokintavce (*Kirschentheuer*, blíž Borovi) 1306', Dolní Dravberk 1097', v rovinách a pahorkovinách podravských (na třetihorním u. náplavě): Klanče (*Glant-*

schach u Dobrle vsi) 2234′, Hom (*Chlum*) 1916′, H. Ljubiče (*O. Loibach*) nad Pliberkem 1168′, Velkovec 1430′. — 2. Přítoky Dravy jsou po levé straně sice dosti dlouhé a vodnaté, vynikajíce buď z ledníkův, buď nesčíslnými strujemi a potoky z lesnatých hor se živíce, mají ale od rychlého spádu ráz bystřic a jsou tudíž nesplavné, ačkoli silou a hojností vodní národnímu hospodářství veliké podpory poskytují. V údolích jejích žije vlastně největší část obyv. Korutanského, i náležíť ona tudíž k nejlidnatějším krajinám Korutan. Přítoky pravého břehu jsou skoro výhradně (kromě Zily, Bělé Kapelské a Meže) krátké bystřice horské (běhu 1 až nejvýš 1½ m.), a údolí tedy krátká; ale při bohatosti hor na olovo (i rudu žel.) mají i ony z části velikou hospodářskou důležitost. — 3. Největší přítoky levého břehu jsou *a*) 10 mil dlouhá Bělá (*Möll*), vodnatý výtok ledníka Pasterčího, s krásnými slapy v přítocích svých (Leiterbach ve 3 prazích 200′ vysoký, Kosnický slap s vodotryskem též 200′ vysokým, Děvičí skok 400′ vys. a Cirknický u Dolův 600′ vys.) a spádem 350′ na 1 podélnou míli. Ústí pod Sachsenburkem. V údolí jejím má Sv. Krev (*Heiligenblut*, pout. místo pod Zvonem a jedno z nejvyšších obyv. míst v Rak.) 4114′, Bělá sama tamtéž 3950′, Dole (*Döllach*) při Bělé 3249′, Zagorce (2958′ při Bělé) 3661′, Vogliče 4411′ (při Bělé 2700′), Lainah 2721′, H. Bělany (*O. Vellach*) 1992′; Malonice 3036′. *b*) Jezernice (*Lieser*) čili Jezera, z ledníkův Hafnerspice, 6 mil dlouhá (se slapy Fallbach a Gössfall) a spádem 3337′ (556′ na 1 míli); největší přítoky v pravo: Malta (od Ankoglu) s krásným slapem potoka Lesního a v levo průmyslná Kremže a potok Radotinský (*Radenthein*) čili Kamenice, velké jezero Milštatské tvořící. V údolí Jezernice má Rennweg (pod Katschberkem) 3405′, Ljubno (*Leoben*) 2562′, Sovodenj 2172′, v údolí Kačského potoka, Sv. Peter 3600′. *c*) Potok Teržský (*Feldkirchen*), veliké jezero Oževanské tvořící, s památným pot. Trebeňským. *d*) Veliká Krka, hl. domácí přítok Dravy, ze stavů horských pod Kralušem vznikající, s (geologicky) památným, a horní Bělé podobným údolím podélným,

se soutěskou, 2' širokou u St. Trhu, ohbem u Medvodje (*Zwischenwässern*) a rozsáhlými bláty v dol. toku, má délku 16·3 mil. rak., níže Sv. Janiže šířku 50—80' a spád průměrný 20'. Kotlina třetihorní pod St. Dvory nazývá se pole Grobnické (*Krappfeld.*) Z pravých přítokův, kteréž vesměs Krce rovnoběžná údolí tvoří, vyniká jediná vodnatá Glina (*Glan*) od Kostanje (*Köstenberg*) ze svoru příchodící, 7 mil dlouhá, s potokem Vinicí v levo, pak Blatnicí (při ní *Blatengrad*) a Glinicí (*Glanfurt*), kteráž jest výtok zřídelného jezera Vrbského v pravo; v levo teče do Krky Bistrica čili Motnica (u Medvodje), Olca (*Olsa*) a Gorčica (*Görtschitz*). V údolí Krky mají Staré Dvory 2245', v údolí Motnice Breze (*Friesach*) 2015', v údolí Vinice Sörg 2466', v údolí Hliny Sv. Vid 1540', Celovec 1407'. *e*) Labuda čili Labudnica (*Lavant*), soujmené údolí tvořící, (nejširší, nejteplejší a nejúrodnější v Korutanech), 6 mil dlouhá, ze Štýrska od Sv. Václavské alpy (u Obdan) přichodící s nepatrnými přítoky. V jejím údolí má Reichenfels (při samé hranici) 2022', Sv. Lenart (věž) 2302', Volfsberk 1519', Sv. Andrež 1418' Sv. Pavel (věž) 1196', Labud 1100'. 4. Na pravém břehu Dravy je a) první důležitý přítok Bělá (Paterjonská) čili Reka s nevelikým jezerem Bílým, největší pravý přítok Dravy; b) Zila (*Gail*) tvoří rovné a krásné údolí podélné, kteréž nad Kotoči zove se Lešanské (*Lesach*), níže horní a dolní Ziljanské, a má délku 12 m. a šířku při ústí přes 100'. Výše Poderti (*Schütt*) čili Rogaj má památné peřeje a hrozná úskalí, ze strže Dobračské, kteráž tu r. 1348 2 městysy a 17 vesnic pochovala, povstalé. Přítoky: Visperjanský potok (Visperjany 2454') v levo, v pravo pak Zilica, od Vyšší hory přichodící, a Blatský potok (*Faaker B.*) soujmenné jezero čili bláto tvořící. V údolí Zily má Sv. Lavrenc (nejvyšší osada Korutanská) 4398', níže Sv. Jakob 2704', Kotoče 2296', Mýto 2273', Sv. Danil 2233', Sv. Mihor 1913, Dropolje (*Tröppelach*) 1825', Sv. Lenart 1561', Bystrica 1701'. V údolí Kanalském má Malboret 2177', v údolí Zilice Rabl 2885', Žabnica 2412', Terbiž 2365'; Potablské sedlo 2479'. c) Níže

ústí Zily je (kromě Ljublice, od Ljuble přichodící a Borovského potoka) první větší přítok Dravy řeka Bělá (železná čili Kapelská) 3 míle dlouhá, dolinami přítokův svých Lipenem (*Loppeinb.*) a Obiršicí *Ebriachb.*) přirozenou hranici Mižických hor a Karavanek tvořící, a za nepatrným pot. Pecí (*Petzenb.*) svou hospodářskou i geologickou důležitostí pověstná Meža (*Mies*), 4 míle dlouhá, kteráž pod D. Dravberkem do Dravy se ústí, přijavší Štýrskou Mislini (*Missling*), od Slov. Gradce přichodící. V údolích t. okresu horského má Celje (za Obirem) 2923′, Kapla 2150′, Pliberk 1140′. 5. Jezera Korutanská jsou velmi četná a rozpadají se do 2 skupin, původem i povahou svou rozdílných. *a*) Jezera výšehorská vyplňují vysoká koryta, kteráž zvláště v Turech níže hl. hřebenu mezi rozsochami, při počátku příčných údolí se nalezají, jakási nedokonalá údolí představujíce (podobné co ve Vyšních Tatrách, v Šumavě a jinde v Alpách). Stavy tyto živí se prameny a menšími potoky a samy bývají vodní počátkové potokův a řek, mění se ale od horského nánosu počtem, hloubkou i velikostí. V poříčí Bělé jsou skoro všickni potokové jezerní; mezi nimi vynikají buď velikostí, buď divokostí a krásou přírody vůkolní j. Črmné (nad Svatou Krví), jezera Cirknická (nad Doly, *Döllach*), j. kotelné a černé nad Kolbnicí; ve vrchovišti Krky nalezají se ve výši (5470′) jezera Turská, ve vrchovišti Gorčice j. Divé, ve vrchovišti Labudnice j. Labud ve výši 5890′. Karnské alpy mají též několik podobných jezer. *b*) Jezera nižní jsou sice méně četná, než výšehorská, ale rozsáhlejší, a povstavší v pozdnější geol. době proměnami v složení vápencův jurských a kamenouhelných (následkem pozdvižení se ústřed. pasu alp), nalezají se vesměs v podélných údolích co říčná jezera; hloubka jejich je rozdílná, nižší břehy bývají blatné. Větší jsou: *α*) Jez. Bílé (2910′), ř. Bělou tvořené, má délku 3 hod., šířku ¼ hod. a na západ. konci blata. (O jeho geolog. důležitosti viz nahoře). *β*) J. Milštatské (1900′), pod lesnými lazy Milstatské planiny položené, má délku 3 hod., šířku ½—1 hod., hloubku 900′, a považuje se za nejpěknější v Korutanech. *γ*) J. Ože-

vanské (1543') má délku $2^1/_2$ hod., břehy vysoké a pěkné, jimž prastaré opatství Oževské (*Ossiach*), na jižní ostrožně ležící, zvláštního rázu dává. *δ)* V údolí p. Trebenjského j. Zabrdecké (*Afritz*). *ε*) J. Vrbské č. Celovské (1400'), má délku 2·3 mil, prům. šířku 635° a největší hloubku 45°. Polohou svou na rovné čáře mezi Celovcem a Bělákem a při nejdůležitější silniční (i železniční) trati v zemi, samo paroplavbou a četnými sídly a průmyslem oživené s bohatstvím uhelen a rašelinišť na březích svých, má toto jezero veliký význam v národním hospodářství země. *ξ*) Půda třetihorní na sev.-v. jezera má kromě t. ještě v poříčí Gliny a Krky a na jihu množství malých ples (pramenných i říčných) jako jest Plesiště (*Pleschischen* 1750', jižně Verby) j. Hodišské (*Keutschach*) a j. *η*) J. Blatské (*Faaker-See*) za Dravou, též na třetihorním, má pěkné vůkolí, jest ale blatné.

III. Podnebí

Korutan je od vysoké a centrální polohy veškeré země, od vlivu rozsáhlých lesův a horských ledných a sněžných velikánův po hranicích i vnitř země, neméně i působením rozsáhlé půdy prahorní celkem mnohem tužší, než ve všech zemích soulehlých nižší půdy. 1) Prům. výroční teplota dosahuje podle dosavádních v zemi pozorování (na 18—20 štacích) nejvýš 6° R, což ale jest teplota sev. Čech, o 4° zeměpisné severněji položených. *a*) Doliny severní, na jih se otvírající, od záp. větrův (tuto zvl. studených) chráněně a teplým jižním větrům (ač v zemi dosti řídkým pro horskou hradbu na jihu) přístupnější, jsou celkem nejteplejší krajiny v Korutanech. Prům. výr. teplota jejich drží se mezi 5·5—6°·0 R a rozděluje se dosti souměrně po celý rok. H. Bělany v údolí Bělé a ve výši 2011' mají průměrnou výroční tepl. 5°34', Ljubno (nad Sovodní) skoro 5°4, Staré Dvory 5°·41 R. Svatý Pavel v dolním Labudí, kteréž vůbec nejteplejší krajinou Korutan jest, 5·97° R. *b*) Ústřední roviny a pahorkoviny, větrům i deštům (zvl. západním i severním) mnohem přístupnější, mají při vší poměrné sniženosti a přirozené teplotě půdy nejvýš 5·6° prům. výr. t.; Celovec má 5·61° R.,

Verh = *Steinbühl*, u Sv. Vida ve výši 3301′ ještě +5·28, Sv. Jakob (u Kerku) 5·17° R. Rovněž mají v dolním Ziljansku Dropolje +5·50°, Visperjane +5°45 průměr. v. t. *c*) K severu obrácené stráně Karavanek a Mižických hor a nižší jich podhoří a údolí mají vůbec jen 5° výroč. prům. teploty (nejdolejší meteorolog. štace na Obiru č. Obir I. ve výši 3879 má 5·01, Žabnica 4°·91), nic více i horní Ziljansko a Horní Podraví (Sv. Jakub 5·26, Sachsenburk 5°·3). *d*) V nejvyšším Ziljansku (v Lešanech), jakož i ve vyšních končinách severních dolin a v jich údolích příčných bývá průměrně výr. teplota jen něco přes 3° R. (Sv. Vavřinec onde a Sv. Petr při nejhořejší Jezernici a Sv. Krev mají +3·38 a, 3·25 a 3·02° R., Malonice však ještě 4·50); táž teplota výr. bývá i na vyšších pláních v zemi (mezi 4000—5000′), hl. na vápencových (štace Obir II. ve výši 5091′ ještě 3·26°R). *d*) Krajiny nad 6000′ vyvýšené mívají vůbec jen teplotu +0·0° R (Obir III. ve výši 6462′ má +0·12). 2) Denní extremy teploty jsou po celé zemi dosti veliké; výročním průřizem obnáší ranní teplota v Starých Dvorech 2°78 R., v Svatém Pavle 3°52, v Celovci 3·48 na Obiru I. 2·66, v Svatém Petře 1·84, v Svatém Vavřinci 1·95, na Obiru II. 1·76; teplota polední na týchž místech 8·56, 8·72, 9·65, 9·85, 6·40, 7·47, 7·33; teplota večerní 4·92, 5·34, 4·30, 3·73, 2·25, 2·02 a 2·33. Extremy teploty v roce nejsou veliké, a teplota je do roka i ročních počasí dosti přiměřeně rozdělena, což hl. deštnosti a zavřenosti země přičísti náleží. V St. Dvorech bývá max. teploty +21°.0 R. (v červenci), minimum (v pr.) —13°9 R.; v Sv. Pavle +22·0 a —12·0 (v pros.); v Sorgu (nad Sv. Videm ve výši 2466) +21·5 a —12·0 (v list.), v Celovci +24·2 a —15·2 (červenci a pros.); na Obiru I. +24·0 a —11·0 (v týchž měs.); v Sv. Petře jen +19·1 a —12·1 (taktéž) v Sv. Vavřinci +21·4 (v červnu) a —13·3 (v bř.); v Dropoli +23·2 (srp.) a —12·2 (led.), na Obiru II. 22·0 (v srpnu) a 21·0 (v březnu); na Obiru III. +22·0 a —20·0 (taktéž). Nejteplejší měsíc bývá obyčejně v celé zemi červenec, nejstudenější na severu již prosinec, někdy i listopad, na jihu jeví

se dvojí minimum, v prosinci a v březnu; leden i únor bývají zvl. v severních údolích po skončeném sněhopadu jasné i mírné. V St. Dvorech má nejteplejší měsíc červenec —12°·63 R prům. tepla, nejstudenější (prosinec) —3·35; v Sv. Pavle též měsíce +14·23 a —5·78, v Celovci +13·97 a —7·45, ve Sv. Petře je srpen nejteplejší (+10·52) a listopad nejstudenější —3·15, v Sv. Vavřinci červenec +10.65 a listopad +3·52, na Obiru III. (tytéž m.) +7·79 a —6·03. Vůbec ukazují střední roviny největší rozdíly teploty. 3. Počasí roční jsou po zemi dosti stejně rozdělena. Zima trvá skoro v celé zemi (ani Labndí nevyjímajíc) čtyry měsíce (od list. do břez.), v jižních horách i pět měsíců (od listopadu do dubna), nebývá ale vůbec poměrně tuhá, poněvadž dlouhé sněhy a zakrytosť údolí ji mírní, vždy je ale v širších údolích (i v Labudí) a na střed. rovinách tužší. V St. Dvorech má —1°. 68 R. prům. teploty, v Sv. Pavle —2·07, v Celovci —3·08, v Sv. Petře —3·61, v Sv. Vavřinci —2·22, na Obiru III. —4.89 (na obou posledních místech je 5timěsíčná, v Sv. P. a V. ale velmi stejná). Jaro trvá obyčejně 3 měsíce, ve vyšších již. polohách (nikdy ale na sev.) jen 2 měsíce a jeví vůbec nestálou povětrnost. Jmenovaná místa mají prům. teploty jarní (v témž pořádku) +5·42, +5·45, +6·16, +5·20, +5·12 (jen dub. a květ.), —0·82 (taktéž). Léto je v celé zemi tříměsíčné, velmi stejné, ale vlažné (po velkých deštěch v červnu) a mívá prům. t. +12·57, +13·61, 13·80, 9·73, 9·91, 7·50. Podzimek mívá všude v zemi vyšší prům. t. než jaro, málo deštů, ale je vůbec krátký (jen 2 měsíce), suchý a dosti stejný. V St. Dv. je prům. t. jeho 8·42, v Sv. Pavle 8·70, v Celov. 8·86, v Sv. P. 5·54 (zcela stejná temp.), v Sv. V. 5·80, na Ob. III. +2°·11 R. 4) Tlak vzduchu bývá ve vnitřní zemi ok. 320‴ (min. 310 v bř., max. v pros. 327), tlak par 3‴ (min. 0·3 v pros., max. 7‴ v červenci), prům. výr. vlhkost 80 (min. v červnu 28). 5) Centrální poloha země v alpách, její výše, lesnatost a poměrně jižní položení spůsobují veliké množství sraženiny, kteréž prům. do r. 34″.45 obnáší. *a*) Zvláště padá z jara prům. 98·49‴ deště a sněhu, v letě 140.40‴, na podzim

128·52‴, v zimě 50·79‴ deště a sněhu (č. 23·6, 33·6, 30·7 a 12·1% vší sraženiny). Korutany náleží tedy do pásu deštův letních. *b)* Nejméně deštův padá v sev.-vých. koutě země (v Labudí) t. mezi 20—25″ (St. Dvory 25, Sv. Pavel 24); v poříčí Krky a v junské dolině bývá prům. sraženina 25—30″ (Sv. Jakub u Krky 26″, Línec 27″, Labud 28″), mezi 30—35·′ v celém hor. a středním Podráví, v dolním poříčí Bělé a Jizernice, v h. Ziljansku, v středu země a pod Mižickými horami (Zagorce 30, Zg. Belane 33, Sachsenburk 34, Sv. Jakob Lešanský 32, Visperjane 34, Celovec 35, Pliberk 35″); krajiny v podnoží sev. ledovcův mají 40—45″ výr. prům. sraženiny (Sv. Peter 40″), Karnské alpy a Karavanky, zvl. na již. svahu přes 59″ (Žabnica 51, Černo 52, Dropolje v dol. Ziljansku 56″). *c)* Dní se sraženinou bývá do roka v zemi prům. 124, nejvíce v Sv. Vavřinci 143 a v Dropoli 135; v H. Belanech 126 (tolikéž v Sv. Pavlu, v Sv. Petru 121, v Celovci 117, v St. Dvorech 114). Dní sněžných bývá v celé zemi do roka 35, nejv. v Ziljansku (Sv. Vavřinec 76, Dropolje 47); v H. Belanech 45, v Sv. Petře 38, v Sv. Pavle 29, v Celovci 25, v St. Dv. 23. V Sv. Vavřinci padá zvl. sníh skoro celý rok (vyjmouc červen a říjen), nejvíce bývá dní sněžných v listopadu (18), tak jako v celé zemi; ale i v květnu bývají v celé zemi sněhové dni. 6. *a)* Mhly jsou po celé zemi obecné; nejvíce jich bývá do roka v sev. a již. údolích a v středu země (v St. D. 20, v Celovci 68, skoro za celý rok, v Sv. Vavřinci 31), ale na nejvyšším sev. jen zřídka (Sv. Petr jen 16 do roka). *b)* Bouřky shánějí se hl. do vnitra země, kdežto vyšší krajiny jich poměrně prosty jsou. V Celovci bývá jich 33 do roka (nejvíce v červnu), v Dropoli 28 (ale v Sv. Vavřinci jen 9), v Sv. Pavlu a v St. Dv. 23, v h. Belanech 10, v Sv. Petru jen 7. *c)* Krupobití má nejvíce jižní končina země, zvl. Ziljansko (Sv. Vavřinec 10, Dropolje 5), pak vnitřek země (Cel. a H. Bel. 3) nejméně sever (Sv. Pav. 0·83, St. Dv. 1·40, Sv. Petr jen 0·33). 7) V sev. dolinách panují nejvíce větry severní (St. Dv. 39, Sv. Petr 38 dní do roka), vedle toho jižní (20—30 dní do r.); v středu

země a ve všech podélných údolích směrem od záp. k vých. mají silnou převahu západní a po nich východní větry (v Celovci z. 41, v Sv. Vav. 48 dní do r.). **Mrazy** bývají po celé zemi již v září, a někdy také v květnu. **Laviny** jsou v Karavankách a v Zilských Alpách (vždy jen na již. svahu pod vlivem jihu [*Föhn*]), četné, méně na severu.

IV. Přírodopis.

1. **Rostlinstvo** je celkem povahy středoevropské se zvl. rázem alpským. Patra rostlinná počínají na jižních stráních vždy výše, při severním svahu o 150—250' níže. Pšenice a kukuřice daří se jen v nejnižších polohách (1000—2100') v sev. údolích i výše (u Zagorec až do 3400' ač porůznu), žito do 3000', oves do 4600'; stromy listnaté stojí až do 5200' (buky jen do 5000'), lesy chvojné do 5900' (na jihu až do 6200'), kosodřevina do 6400', alpské růže do 6600'; čára věčného sněhu počíná na jižní straně 9100', na severní 8900'; ledovce nespouštějí se v Korutanech (pro již. svah) níže než do 6000'. — 2. **Živočišstvo** neliší se v ničemž od obecné povahy své v alpských zemích. (O nerostech v. níže.) 3. **Minerální vřídla** a teplice jsou v Korutanech velmi řídké. Nejčastější jsou kyselky zvl. v údolí Labudském (v okr. Sv. Lenartském 4, v okresu Volfsberském 3). Nejznámější jest kyselka železitá v Prebeli (*Pröblau*), a kyselky u Sv. Lenarta, v Dobravě (*Forst*, u Volfsberka) a v Bělé (*Vellach*) u Kaple Železné (4, s tepl. 7° R). V Toplicích (u Běláka) jsou teplice (2), ktéréž mají 21° R a j. vápencové a křemanité částice. Visperjanská zřídla jsou uhličnatá, sirnatá i železitá.

V. Obyvatelstvo.

R. 1857 počítalo se v Korutanech **skutečného obyvatelstva** 332.456 hlav, a jelikož výr. průměrný přírůstek obyvatelstva na 0.689 % vyšetřen jest, může se počet tohoto ke konci roku 1863 asi na 346.560 hlav páčiti. V onom počtu bylo **domácího obyvatelstva** 324.325 hlav č. 97.6% (z toho nepřítomných 37.189 č. 11.1%), přítomných cizích 45.320

čili 12·4%. 1. Lidnatost jevila se roku 1857 = 1844 lidí na 1 □ míli rak. (po Solnohradsku, Tyrolech, Dalmácii a Hranici nejméně v Rakouském mocnářství), což jest skoro právě lidnatost nejpustějšího okresu v Čechách (Hornoplanského v Šumavě, 1842 l. na 1 □ m.), kteráž ovšem ale obmezeností plodné a převahou pusté půdy horské, jakož i skrovností dostatečné výživy a některými zvlaštními obyčeji ve společném životě a rodinném žití korutánském se vysvětluje. *a*) Z 28 polit. okresův země jsou přirozeným pořádkem nejlidnatější ty, kteréž v úrodné a teplé Podravině, pak v nižší části doliny Ziljanské, na Tuřím, grobnickém, gosposvetském poli a v průmyslném i živném údolí Labudském a Junském se rozkládají, nebo okolo historických středův země leží. Okr. Rožecký má 2999, Celovecký 2989, Bělacký 2988, okr. Velkovec. 2975, Svatovidský 2722, Pliberský 2698, Sv. Pavelský 2681, Volfberský 2579, a Podkloušterský (*Arnoldstein*) 2544 obyv. na 1 □ m. *b*) Jich nejbližší jest lidnatostí okr. Dobrlovesský v Junské dolině (2380), pak dolina střední Krky a Gorčice t. j. okres Starodvorský 2294 a Svinecký (*Eberstein*) 2095 l. *c*) Střední lidnatosti země přidržují se celkem ještě (a mají tedy lidnatost nejpustějšího okresu v Čechách) okresy Špitalský (1934), Teržský (1924), Sv. Lenartský (1762), Borovský (*Ferlach*, 1707), Sv. Mihorský (1528) a Břežský (*Friesach*, 1522) čili údolí a pahorčina ok. Hlinice, část vrchního Podraví, údolí střední Krky, Motnice, Zily a vrchní Labudnice, kteréž, jako vůkolí Boroví zároveň průmyslnou živností vynikají. *d*) Nejpustější krajiny země (pod 1000 hl. na 1 □ m.) jsou údolí a pláně ok. vrchní Jezernice č. okr. Sovodeňský (*Gmünd*, 680 l. na 1 □ m.), zvláště pak vysočina okolo doliny Bělské (okr. Bělanský 671 a Vogličský 607 na 1 □ m.), kdežto vnitřní údolí Krcké a Ziljské, jakož i předhoří Karavanek při všem severním svahu ještě lidnatost 1000 hl. buď převyšují (okr. Krcký 1410), buď jí aspoň bezmála se dotýkají (okr. Kapelský 980, okr. Kotočský ve vrchním Ziljansku 943 hl. na 1 □ m.). Zvláště tvoří okr. Voglič. se sousedním Materským v Tyro-

lech (483) nejpustější lidmi krajinu v celém Rakousku, ani nejvýchodnější okresy Sekelské v Sedmihradech nevyjímaje, jakož i ve veškerém alpském horstvu. Přes to všecko poskytují Korutany ano se od podnebních poměrův a pro rozsáhlost lesní, pastvinné i neplodné půdy (v. níže) obyvatelstvo sk. výhradně do údolí a dolin směstnalo, pohled lidnaté země s nepřetržitou v někt. údolích řadou anebo hustými skupinami malých vsí a městcův. 2. V poměrech pohlavních ukazuje se v Korutanech obecná v alpských zemích, ač celkem neveliká převaha ženských nad mužskými (169.602 ženské a 154.723 mužských čili na 1000 muž. 1095 žens.), kteráž ovšem ve větších městech a zvl. v Celovci (na 1000 muž. 1205 žen.) podlé obecných statistických zákonův větší se býti jeví, než na venkově (na 1000 m. 1093 ž.). 3. Ve věku dětinném nalézalo se r. 1857 v zemi 62.757 m. a 62.473 ž. (č. 12·02 a 11·02 všeho dom. obyvatelstva) ve věku 6—14 let, 24.219 m. a 24.443 ž. (t. j. 15·68 a 14·41%), ve věku 14—24 l. 29.431 m. a 32.462 ž. (19·02 a 19·13%), ve věku dospělém od 24—40 l. 35.938 m. a 43.091 ž. (23·23 a 25·41%), ve věku 40—60 let 34.062 m. a 37.374 ž. (t. j. 22·01 a 22·23%). Přes 60 l. m. 12.482 m. a 13.211 žen. čili 8·07 a 7·79 všeho dom. obyvatelstva. V nejstatečnějším věku (od 24—60 let) bylo tedy 70.000 mužských a 80·802 ženské čili 45·24% všeho mužského a 47·64% všeho ž. dom. obyvatelstva v zemi. 4. Vzhledem k národnosti jest dom. obyvatelstvo Korutan, této druhdy ústřední země starého slovinského světa, následkem více než tisíciletého příslušenství svého k Německé říši a energického hned od časův Bavorských a Korutanských vévod poněmčování na t. č. převahou zemí německou. *a*) Dle úř. vyšetření z r. 1857 na základě národ. popisu z r. 1851 bylo v Korutanech r. 1857 — 231.558 Němcův a 92.767 Slovincův, tak že onino 71·40% a tito jen 28·60% všeho dom. obyvatelstva skládají, což se staršími daty Šafaříka (r. 1842 84.000 Slovincův), Häuflera (1846) a j. dobře se srovnává, kdežto Czörnig na základě popisu (z r. 1851 bez vojska) počet Korutanských Slovincův na 95.735 hlav (Němcův na

223.489 hl.), Kozler (1854) dokonce 113.000 Slovincův udává. *b*) Rozhraní národnosti německé a slovinské určuje Kozler (1853) následujícími místy (od jiho-záp. na sev.-vých. a vých.): Potablo (*Pontafel*, něm.), Modrinjac (*Mödersdorf*, mích.), Velika ves (něm.), Dol. Bela (něm.), pak slímě alpy Dobrače až po Toplici (*Bad*, něm.) nad Bělákem (něm.); odtud podél nižní Zily až k sv. Lenartu a Suché (*Zauchen*, něm.) a nad jezerem Oževanským až ke Kostaní (*Köstenberg*, slov.); odtud v pahorčině Celovecké a na poli Gosposvetském drží se tato čára míst: Poročic (*Bärndorf*, slov.), pověstného Blatogradu (*Moosburg*, slov.), V. Dolu (*Ponfeld*, něm.), Smorovčic (*Emersdorf*, slov.), staroslavného Kernského gradu (*Karnburg*, nyní něm.), Gosposvety (*Maria-Saal*, slov.). Odtud vystupuje do hor a drží se Varpovsi (*Arndorf*, slov.), Tamaní (*Ottmanach*, slov.), Sv. Řehoře, Schmiddorfu (něm.), Sv. Vrchu (něm.), Diekší (*Diex*, slov.), Kaeže (*Kaunz*, slov.), kdež zároveň největší severnosti v Korutanech dostupuje. Odtud níží se napořád k Podravině směrem jiho-vých. a obsahuje místa: Grebenj (*Griffen*, slov.), Sv. Kollman, Sv. Martiu, Dol (*Hart*) a Labud (*Lavamünd*, všecka slov.), kdež Dravy dostoupivši opět na sev.-vých. k Sobotě (slov. ve Štýrsku) se vybočuje, kteréžto rozhraní s Czoernigovými daty celkem se srovnává. Jižně této čáry jest však široká krajina až k Závrchu (něm. *Bärnthal*), Bistrici, Žitpoli (*Maria a. Rain*) a Vrchu (*Gupf*), pak na sev.-záp. krajina ok. Velkovce až k Dobrlevsi míchaná (dle Czoerniga převahou něm.) čili má vl. slovenské obyvatelstvo, i němčiny znalé (dle Kozlera). Údolí horní Zilice jest však německé. *c*) Celkem jsou tedy jen dva okresy a sice Kapelský a Plajberský t. j. jiho-vých. hornatý kout země (v hromadě 13·20 □ m. rak.) čistě slovenské; 10 okresův na jihozápadě a v středu země položených (t. j. Trbižský, Podkloštersky, Sv. Mihorský, Běláckŷ, Rožecký, Borovský, Celovecký, Velkovecký, Doberlovesský a Sv. Pavelský, v hromadě 56.19 □ m. rak. pokrývající) mají míchanou národnost, ostatních 16 okresův jsou čistě německé, odkudž pole národnosti

německé v Korutanech 120.87 □ m. rak. č. 67 % veškeré půdy zemské, pole národnosti slovenské 69.39 □ m. r. čili jen 33% této staroslovanské země obsahuje. V hl. městě Celovci počítají úřed. pramenové k r. 1857 mezi 9419 dom. obyvatelstva 6000 Slovincův a 3419 Němcův (t. j. 63·70 a 36·30%). Židův, jichž v tak zvaných vnitrorakouských zemích jest od časův protireformací katol. a následkem někdejších četných círk. panství v těchto stranách vůbec velmi pořídku, nebylo aspoň r. 1851 ještě mezi dom. obyvatelstvem Korutan. 5. Z cizího č. přespolního obyvatelstva, jehož r. 1857 v zemi 45.320 se nalézalo, bylo v zemi samé domovem 29.886 (č. 66·0%); do jiných zemí rak. státu příslušelo jich 15.036 (č. 33.2%) a jen 398 č. 0.8% byli cizinci. Z občanů rakouských bylo v Korutanech t. r. nejvíce ze Štýrska (Slovenci a Němci 4787 hl.), pak z Krajiny (4412, hl. Slovinci), z Benátska (1869, Vlaši), z Gorice a Přímoří (1083, Slovinci, Italiáni a Němci); z Čech bylo jich tu 794, z Moravy 246. Domácí obyvatelstvo nepřítomné (37·189 č. 11·1%, a sice mužských 12·70, ženských 10·35%) zdržovalo se hl. v zemi samé na j. místech počtem 29.886 (t. j. 86·19%); v jiných zemích rak. bylo jich 4715 č. 13·60% dom. nepřítomných (hl. v sousedních zemích) a jen 74 (č. 0·21%) shledalo se jich v cizozemsku, hl. v Bavořích (15) a v Turecku (14). Z toho viděti, že vůbec přechodnost obyvatelstva Korutan skrovná jest, což řídkou lidností, jakož i důstatkem domácí průmysl. výživy se vysvětluje. 5. Náboženství obyvatel Korutanských je za hist. příčinami skoro výhradně katolické. Katolikův, a sice římských počítalo se r. 1857 307.642 duši, č. 94·86% dom. obyv. Protestantův, a sice augsp. vyznání bylo 16.666 č. 5.14%, helv. 13, sjednocených bylo 3, pravoslavných 1. Protestanti jsou národnosti německé i slovinké a po horních Korutanech roztroušeni. 6. Roztřídění obyvatelstva domácího do stavů (civilních) ukazovalo r. 1857 následující poměry: Svobodných mužských osob bylo 111.945 č. 72·35%, svob. ženských 121.893 č. 71·87%; ženatých 37.462 č. 24·21% vdaných 37.637 č. 22·19%,

vdovcův 5316, č. 3·44 %, vdov 10072 č. 594 %. Celkem dělá tedy svobodné obyvatelstvo 72·0 % všeho domácího. Neobyčejný poměr tento, podlé kteréhož v Korutanech ještě tíže a řídčeji sňatky se uzavírají (v. níže) než ve všech hl. městech rak. moc., jest ostatně všem alpským zemím vlastní (neméně Švýcarům, Norsku a Švedsku) a vysvětluje se hl. nedílností statkův selských (zvl. mezi Němci) jakož i obtížností vydatné výživy a zasvěcen jest dávnými obyčeji domácími, ovšem hl. německými. Následkové těchto společenských poměrův obrazují se rovněž také v skrovném uzavírání sňatkův (i druhých, třetích atd.), jakož i v skrovném v celku přibývání obyvatelstva přirozeným pořádkem. 7. *a*) Sňatkův bývá totiž (podlé 17letého průřizu) do roka na 10.000 obyvatelů jen 523 (právě tolik co v Solnohradsku a nejméně v rak. mocnářství) čili 1 sňatek na 191 obyvatele (v Čechách na 124), ačkoli číslo výr. sňatkův bývá u Slovincův větší, než u Němcův a než v průřizu země. K tomu uzavírají se sňatky hl. v stáří mezi 30—40 lety (v 17 letech 3350 proti 2994 v stáří mezi 24—30 rokem, v Čechách a na Moravě právě naopak) č. průměrně v stáří 31·51 při mužském, a 26·92 let při ženském pohlaví. *b*) Obyčeje tyto mívají ovšem v zápětí skrovnou plodnost manželství; 17letým průměrem připadá totiž v Korutanech na 100 manželství jen 382 (č. na 1 jen 3 děti). *c*) Týmž průměrem rodí se v Korutanech jen 3018 dětí do roka (nejméně po Solnohradsku v rak. státu), mezi nimiž ale bývá bez mála polovice nemanželských (týmž průměrem připadá na 10.000 rozencův 3393 nemanželských č. 1 nemanželské na 1·9 manželských, nejvíce v celém Rak. státu, toliko nejlid. města jeho vyjímaje). Za to jest ovšem počet mrtvých rozencův velmi skrovný (jen 31 na 1000 roz.), chlapcův rodí se též více než děvčat (na 10.000 děvčat, 10.496 chlapcův), a stáří bývá obyčejně vysoké (prům. očekávání jeho 34.77, kromě Solnohradska nejvyšší v rak. státu). *d*) Taktéž umírá do roka z 10.000 lidí jen 2748 (po Krajině a Dalmácii nejméně v Rak. státu) a sice oboje pohlaví skoro stejnými čísly (10.000 žen. a 10.221 muž.), a nejvíce umírá lidí teprv mezi 60 a 80 rokem (ze 17letého průměru 2628, mezi

40—60 jen 1672, přes 80—100 r. 560, přes 100 r. 5). Při tom všem je výr. prům. přírůstek obyvatelstva (na 100 lidí) jen 0·689 čili na 100.000 toliko 689 v jednom roce. 8. Osidlenost země ukazuje se v následujících číslech: V celé zemi bylo r. 1857 jen 11 měst, 27 městysův, 2856 vsí, všecko o 50.140 staveních, v nichž 65.326 rodin přebývalo. Na 1 rodinu připadá tedy 5·10 osob (po Dalmácii a Štýrsku nejvíce v Rakousích) na 1 stavení však jen 1·30 rodin (jako v alpských a něm. zemích vůbec) čili 6·63 osob; v 1 sídle však, kteráž vůbec jen 17·32 stavení čítají (zvl. slovinská jsou malá), bývá 114·84 sousedův, odkudž sídla v Korutanech po Rakousích nad Enží (16·66 stavení a 108·04 osoby) jsou nejmenší v Rak. státu. Na 1 □ m. rak. stojí tedy v zemi vůbec 0·05 měst, 0·33 městcův a 8·76 vsí čili 1 město připadá teprv na 16·0 □ mil, 1 městys na 6·6, 1 ves ale již na 0·06 □ mil. Jako alpské země vůbec mají i Korutany málo větších sídel č. míst. Za to jsou obce na základech orginisace z r. 1851 tím rozsáhlejší. V celé zemi počítá se jich toliko 281, tak že na 1 katastralní obec vůbec 28 sídel připadá. Odtud je i lidnatost obcí poměrně značná. Jen jediná obec (m. Celovec) má sice přes 10·000 obyv. (13.479), jen 2 přes 5000 (Rožek, ves 5298 a Terg, městys 5147); přes 4000 obyvatelů mají 2 vesské obce (Plajberk u Bělaka a Bokova, něm. *Himmelsberg* u Tergu) a 1 městys (Horní Bělany). Deset obcí, a sice Verba, (něm *Feldern* u Rožka), m. Breze, m. Belak, ves Bokstaje (*Finkenstein*, u Běláka) ves *Steindorf* (u Trhu), města Štrasburk, Sovodenj, Volfsberk a vsi Strajaves (*Hohenthurm* u Podklosteru) a S. Jurj (u Sv. Vida) čítají přes 3000. Přes 2000 obyvatelů má 20 obcí, z nichž je 15 vesských.

VI. Národni hospodářstvi (živnosti).

1. Zemědělství (a lesnictví) je vlastně nejrozšířenější živností v zemi. Podlé úředních výkazův z r. 1857 (v kterých ale i hornictví zahrnuto jest), počítalo se toho roku vlastníkův pozemkův 28.718, jich příručních 81.404, což činí 8·86 a 25·10% čili 33·96% všeho dom. obyvatelstva. S nádeníky

(12000) a rodinami všech obživuje se tedy zemědělstvím i hornictvím v Korutanech ok. 230.000 lidí, čili 70·9% všeho dom. obyvatelstva. a) Plodná půda obnáší dle posl. (ukončených) katastr. výměrův toliko 1,590.318 rak. jiter čili 159.03 □ m. rak., t. j. jen 88·47% veškerého zemiště. Nejvíce pl. půdy pokrývají lesy, t. j. 968.303 j. čili 96·8 □ mil rakouských (= 53·7% vší půdy), v kterých i největší bohatství zvl. něm. hospodářův záleží. Rolí je toliko 239·284 j. (= 23·1 □ mil rakouských čili 13·3% vší půdy) luk a zahrad 199.183 j. (= 19·9 □ m. rak. čili 11·1% vešk. p.), pastvišť nižších i vysokých (okršli čili holí t. j. alp) 182.128 j. (= 18·2 □ m. rak. čili 10·1% veškeré půdy), půdy travné tedy v hromadě 381.311 j. (= 38·1 □ m. čili 21·2% vší půdy). Močály rokytné a slatiny pokrývají posud 1306 j., vinic je toliko 114 jiter. Nejlepší rolní půdy jsou ovšem v Podraví středním a dolním, jakož i v širších údolích a kotlinách na třetihorním útvaru. Tamtéž, jakož i na okršlích nejlepší travná půda. b) Z plodin rolních nejvíce sklízí se ovsa (do r. 1,120.000 měřic), žita (947.000 m.), pohanky a prosa 289.000 měřic), ječmene 267.000 m.; krajiny do 2100' n. m. položené sklízejí i pšenici (do r. 246.000 m.) i kukuřici (238.000 m.). Sena, otavy a jetelův sklízí se do r. 7,882.000 ct., (slámy 4,823.000 ct.). Brambor, kteréž zvláště u Slovinců zdomácňují, urodí se do roka 378.000 měřic, řepy 473.000 m., rozličných luštěnin 23.000 m., zelí 180.000 kop. Čistý výnos 1 jitra rolné půdy (s odrážkou výsevy) klade se na 10·6 rak. měr žitné rovnomocniny čili v hromadě na 1,196.420 m. téhož, (největší čistý výnos poměrný v Rak. m.). Obyvatelstvo samo spotřebuje však do r. přes 831.000 měr (žitné rovn.) čili 5·5 měřic 1 člověk (t. j. po Solnohradsku nejvíce v Rak. st.) Odtud jde, že pšenice do Korutan se dovážeti musí (v. níže), ačkoli zemi samé ještě značné množství jiných obilin (zvláště pohanky a žita) k vývozu zbývají. Pěstování lnu a konopí je v Korutanech dosti skrovné (do roka jen 31.200 centů, semen 41.700 ct.), ačkoli podmínky rozsáhlejšího chování neschází. Nejvíce pěstuje se len ok. Tergu, Spitalu a Paterjonu a vůbec v horním Podraví.

Z domácí řepky vylisuje se do r. jen okolo 2400 ct. oleje. Vinařství je velmi obmezené (do r. 2800 věder), za to ale zahradnictví a zvláště sadařství velmi oblíbené (do r. 324.000 měřic ovoce) a dosti dokonalé, zvláště mezi Slovinci. c) Lesy jsou při ohromné rozsáhlosti své (4621 j. na 1 □ m.) celkem nyní v dobrém stavu, ač se posud mnohem menší péče na ně vynakládá, než v sousedním Štýrsku. Lesy Korutanské skládají se skoro výhradně z jedlí, smrků a sosen, dílem i z dřínů; buky jsou velmi řídké a podřízené (pro vlhkost vzduchu) a užívá se jich jen co dřeva dělného. Výroční porážka obnáší 825.300° rak. (na 1 obyv. tedy 238°, nejvíce po Solnohradsku v Rakouském státu) v ceně 2,250.000 zl., ačkoli dříví pro rozsáhlost báňského průmyslu v zemi samé skoro výhradně se stráví. Nejlesnatější krajiny jsou sev. pohraničné hřbety, Svinecká alpa, Golovec a Kamnické alpy. d) Při řídkosti obyvatelstva připadá na 1 hlavu v Korutanech plodné půdy 4.76 j. (čili na 100 lidí 4765 jiter, po Solnohradsku a Dalmácii nejvíce v rak. mocnářství) a na 1 zemka čili hospodáře dokonce 55·4 j. půdy plodné. V slovinských krajích ale je rozdělení půdy mnohem více provedeno, kdežto starodávný obyčej nedílnosti v německých krajinách ani mnoholetá francouz. okkupace zlomiti nestačila. Co se způsobův zemědělání dotýče, panuje v hornatých krajinách všude zemědělství oblučné; jinde je hospodářství trojhonné nejrozšířenější, však tím pořádkem, že se ladění jetelinami, kukuřicí neb kopaninami zastupuje, odkudž vlastně střídné zemědělství (s dvojí vysívkou klasných rostlin) v oblibě a v obyčeji jest. e) Chov dobytka je v Korutanech, jako ve všech alpských zemích velmi valný a pokročilý. R. 1857 počítalo se koní 23.737 (mezi nimiž 6579 hřebcův a valachů), mezkův 71, hovězího dobytka 230.114 kusův (na 10 hl. tedy 2, na 1 □ m. 13 k.); oslů bylo 190, ovec 152.993, koz 34.232, vepřového dobytka 129.127 kusův. Koně jsou silného, tak zv. norického plemene, nejpěknější v Ziljansku a v Kamnických horách. V Oževi je c. kobylna. Hovězí dobytek přibližuje se pěkností, silou a výtěžkem

mléka (do r. 2·5 mill. věder, másla 34.000 ct.) v H. Korutanech tyrolskému, v dolních štyrskému plemeni. Salašnictví je na severu všudež obyčejné. Sýra zdělá se do r. 2000 ct. Ovce a kozy drží se zvláště od slovinského obyvatelstva; ušlechtilé ovce chovají se posud hlavně jen na velkých statcích (výr. výtěžek vlny 4000 ct.). Chování drůbeže i včelařství (toto zvláště mezi Slovinci) je dosti rozšířené (do r. 18.000 ct. vosku a medu, z velké části brtního); pěstování bourcův počíná se zvláště v středu země a v Podravině více ujímati. Honba i rybářství poskytuje posud ještě některého výtěžku. f) Cennost veškerého reálního vlastnictví rolníků v Korutanech páčí se úředně na 99,415.267 zl., cennost dobytka na 13,848.820 zl., nádobí a náčiní rolnického na 1,914.614 zl., v hrom. tedy 115,178.701 zl. Veškery hypoth. dluhy r. 1860 obnášely 34,622.500 zl., dluh vyvazovací 6,597.630 zl. Dílcův půdy bylo t. r. 921.834, vlastníkův č. stran berních jen 62.416 (na 1 vlastníka tedy 14 dílcův), čistý výnos katastrální páčil se na 2,530.442 zl. 2. Hornictví je velmi důležitou živností v Korutanech, jak poměrným počtem účastníkův, tak i poměrnou velikostí výtěžku i co podklad nejpřednějších průmyslných živností v zemi. Doluje se sice jen na olovo, na železo a uhlí, výtěžek je ale poměrně tak znamenitý (cennost r. 1862 4,313.030 zl., r. 1857 však 4,960.509 zl.), že na 1 obyv. průměrně 12—14 zl. vypadá (nejvíce v rak. mocnářství). a) Ruda olověná nalezá se v dolomitech a triasovém vápenci a sice s blejnem zinkovým a kalumínem pohromadě ve 3 revírech, z nichž Plajberský je nejbohatší (do roka 40.000 ct.) a nejpravidelnější (hl. ve vrstvách), Rablský má mocné kabany č. štoky (4—10°), Obirský štoky od něk. palců až do 3°. Porůznu nalezá se též stříbrný leštěnec ok. Hodiž *(Keutschach)* v okr. Celoveckém v křemenech a hlin. břidlicích. Rudy olověné vytěžuje se do r. přes 250.000 ct. (120.000 ze státních, 130.000 z soukromních dolův) v ceně více než $^1/_2$ mill. zl. Z toho dobývá se výročně 60—70.000 ct. olova a klejtu, v cennosti 900.000—1 mill. zl., což činí 40—50% veškerého výtěžku olova v Rak.

státu. Výtěžek r. 1862 obnášel 62.735 ct. (z toho 16.700 ct. na státních dolech), výtěžek r. 1860 však 69.859 ct. R. 1857 (kdež se vytěžilo právě 62.000 ct. v cennosti 256.416 zl.) působilo při dolech 25 vodních strojův o síle 147 koní (z toho na státních 8 o síle 50 k.), a pracovalo při nich 44 úřadníkův a 3090 dělníkův i správcův. Vyplacené mzdy obnášely přes 380.000 zl. Nejvýnosnější doly na olověnou rudu jsou v Plajberku (státní i soukromní a nejbohatší v celém rak. moc.), v Rablu (okr. Terbiž.), nad Grabšteinem (okr. Celovec), zvláště pak též u Mižice (*Mies*) a Černé (*Schwarzenbach*, obě v okr. Plíberském) v pověstných horách Obiru a na Pecech. Olovo Plajberské je spolu nejtekutější a nejčistší. R. 1857 dolovalo se na více než 60 místech a od té doby se počet těchto zvláště v dolních Korutanech při zvýšených cenách olova valně rozmnožil. Pohříchu překáží většímu ještě výtěžku jeho náramné rozdrobení a skrovnost baňských podílův (v jediném Plajberku přes 250 vlastníků kuksův). b) Výtěžek stříbra, ovšem s rudou olovnou spojeného, je od skrovné jeho mocnosti celkem skrovný (do r. 250—300 ct. rudy), ačkoli se i kromě vlastních nalezišť olova (nejvíce na svoru) na ně doluje. Na týchž místech dobude se i někdy něco zlata. Dolování na olovo poskytuje rovněž i vedlejší výtěžek rtuti, ač v nepatrných množstvích. Naleziště hlavní těchto tří kovův jsou v okr. Běláckém, Paterjonském, Borovském a Kapelském (při olově) a na svoru při ř. Jezernici, Kremži a vyšší Krce (v okr. Sovodeň. a Milštat.), celkem asi 12 míst (nejvíce v Zgorni vsi = *Oberdorf* u Sovodně a v Kapli železné). Rudy zinkové těží se však 15—20.000 ct. do r. (zvláště na Plajbersku a na Obiru), kaluminu 5—10.000 ct. Antimon dobývá se na 2 místech okr. Spitalského. Na měď doluje se blíže Bokštejna (*Finkenstein*) v Lošanech (*Löschach*) okr. Běláckého. c) Síry bývá něco v Schüttbachu (okr. Spital), kamence u Greifenburka a na Sonnberku (okr. St. Dvor.). Lomy na sádru jsou u Mačí (*Matschach*), pod Rožčicí (*Rosenbach*), a v Bajtiších na naplaveninách (okr. Rožecký a Borov.). Dobré tufy

jsou u Porečic blíž Doberlevsi. Tuha je hojně rozšířena; v statečné hojnosti nalezá se posud u Zg. Jezera (*Obernsee*) v okr. Běláckém a ok. Klamberka (okr. Milštat.) všudež na svoru. Výtěžek posavadní mění se mezi 1000—1500 ct. Granáty nalezají se u Sela (*Zödl*) v okr. Milštat. d) Výtěžek rud železných obnáší od r. 1855 asi $2^1/_2$—3 mill. ct. do r. v cennosti 300.000 zl., z čehož se obyčejně 700.000—1 mill. ct. suroviny železné v cennosti $2^1/_2$—$3^1/_2$ mill. zl. dobývá. Výtěžek rudy železné r. 1857 (který byl jen něco menší vytěžku z r. 1862) obnášel 2',570.162 ct. a při dolování na ní účastnilo se 14 úředníkův a 1677 dělníkův, dololezcův a dohližitelův. Vyplacené mzdy obnášely ok. 400.000 zl. V oné sumě rud bylo ocelkové rudy (a sfaerosideritů) 2,345.996 ct. a železnatosti 45—51$^0/_0$, hnědelů a hliníků (obyčejně 21$^0/_0$ žel.) 182.536 ct., krevelů a železovce slídového 29.610 ct. (30$^0/_0$ žel.) a magnetovců 12.020 ct. Ocelková ruda dobývá se hlavně v Krušné Hoře Hüttenberské (ve vrchovišti Gorčice) do kteréž se se tří stran (od Hüttenberku, Löllingu a Mosince) doluje a kteráž svými tekutými rudami 50$^0/_0$ové železnatosti 10 vys. pecí (viz níže) zásobuje, majíc v podnoží znamenitý průmysl železný. Zásoba rud má tu výši více než 100^0, rozlohu více než 1000^0 a mocnost 20—100^0. Rovněž hojné jsou tu hnědele. Též vlastnosti mají, náležíce rovněž k jižnímu alpskému pruhu ocelkové rudy, bohatí dolové ve vyšším Labudí (mezi Sv. Lenartem a Volfsberkem), kteréž mají ocelek 45$^0/_0$ železnatosti (a kdež i železovec slidový samostatná ložiska tvoří). Doly nad Sovodní při vyšší Jezernici (Kremsbruck, Eisentratten a j.) náležejí do útvaru kamenouhelného a mají hnědele ze ztýřelých kyzů sirných povstalé (a mocnost 1—3^0). Doly u Reky (*Ragga*) v okr. Bělanském (pod Kreutzeckem), oboje s rudou ocelkovou 50$^0/_0$ železnatosti, ač méně mocné (1—3^0), leží v samém počátku téhož pruhu rudného opět ve svoru. Ve svoru u Bystřice a Verhu (*Steinbühl*, severo-záp. od sv. Vida) doluje se na bobovce, u Sonntagberku a Limberku (*Lemberg*, tamtéž) i u Reky na magnetovce, u Radotina (*Radentein*) nad

Milštatem na krevele (3—4' mocnosti, taktéž ve svoru), kdežto Starodvorské doly (v okr. Dobrlevesském) vynikají ztýřelými hliníky (mocnosti $^1/_2$—6'). *e*) Pro tenčení se lesův ve vůkolí báňských okresů a zvyšující se tudíž ceny dříví, (jakož i zavedením pudlovací methody při zkujňování železa) vzmohl se výtěžek uhlí hnědého a lignitův. Roku 1857 dobylo se ho 1,041.624 ct., r. 1862 1,319.273 ct. (r. 1860 jen 740.000 ct.), v čemž bývá 50—60.000 ct. lignitův. Nejvíce dobývá se ho v dolech u Lěše (něm. *Liescha*) v okresu Pliberském (pro veliký Prevalský závod), kdež mají vrstvy mocnost 34', a 6—700.000 ct. uhlí (tedy 60 % všeho výtěžku v zemi) dobré jakosti (12:8 ct. = 1 ° dříví) do roku vydávají, a při nichž 4—600 dělníkův zaneprázdněno jest. Většího výtěžku poskytují ještě uhelny ve Sv. Jiljí (v okr. Rožeckém), ve Vísenavě (okr. Lenartském), v Hodižích, u Horní Ljubiče (*Ober-Loibach*) a Štritiny (*Streiteben*) v okr. Pliberském, jakož i uhelny ve Sv. Štěpánu (okr. Velkovec). Mocnost vrstev není ale veliká (9—15') a rovnomocnina dříví, kromě uhlí Vísenavského a Sv. Jurjského, kteréž je = prům. 13·5 a 12·8 ct., celkem též skrovná (12·6—15·7 ct.). Rovněž je uhlí Korutanské slojemi slínu a břidlic mezilehlých znečištěné. Vůbec však nalézá se uhlí hnědé na třetihorních útvarech v poříčí Meže, při Dravě, při jezeru Verbském (v celé vých. Osojnici), při dolní Zile (na Tursku, zvláště lignity) při Krce a Labudě. Uhlí Kotarčské (*Guttaring*, na Grobnickém poli, rovn. = 16·9 ct.) náleží k eocenim tvarům. Veškery uhelny drží posud něco přes 1000 jiter. Ve vrstvách útvaru kamenouhelného (ačkoli v svém složení hluchého), ukázalo se i anthracitové uhlí. *f*) Rašelina dobývá se posud jen na 500 jitrech (r. 1855 jen na 300), zvláště u Sv. Jurje při jezeru Verbském, pak při horní Krce a Gorčici. Výtěžek 200—250.000 ct. do roka, výhradně jen k potřebě několika pudloven (v. níže). 3) Průmyslem zanášelo se v zemi r. 1857 5160 závodníků a řemeslníků, kteříž měli t. r. 14488 stálých příručních, (což činí 1·59 a 2·45 čili 4·04 % všeho dom. obyv.). S nádenníky (asi 3000 hl.) a rodinami účastníkův živí se tedy v zemi

okolo 70.000 lidí průmyslem (= 21 % všeho dom. obyv.). Největší rozsáhlosti a důležitosti v zemi má průmysl, na dobývání a obdělávání železa, olova a kovův vůbec založený, skrovnější mnohem měrou ještě pivovařství a pálenictví, pak sklářství a výroba vlněných látek. Průmyslu v bavlně (kromě barvení příze na červeno) skoro ani není, a výroba lněného zboží zdržuje se skoro výhradně jen v mezech domácnosti. Jiná odvětví jsou obecnými řemesly a to nevelikým počtem, nebo jen jednotlivými závody zastoupena. Veškerá cennost průmyslných tovarův páčí se asi (i s řemesly) na 18—20 mil. zl. Výroční příjem průmyslníkův páčí se (Czoernig) k roku 1856 na 2,212.000 zl., jich příručních na 3,040.000 zl. a) Průmysl železný, od starodávna v zemi zdomácnělý, ale teprv od r. 1782 povlovným zrušením starých štukových pecí a zakládáním vysokých na větší rozměry a výrobu pro tržbu vzrostlý, obdělává nejen všecku domácí rudu železnou, nýbrž i 15—20000 ct. z Krajiny (10.000 ct.), Solnohradska i Štýrska. Roku 1857 počítalo se v zemi 19 tavíren (hutí) s 23 vysokými pecmi (27—42′ výše) a 7 kupolovými. Z těch dělalo t. r. jen 16 s 20 pecmi vys. a 7 kupolovými, pak s 2 parními a 32 vodními stroji o síle 60 a 643 koní, s potřebou ok. 13 mill. krychl. stop dříví, ale toliko 55000 ct. uhlí hnědého (hlavně k sušení rud a topení kotlův). Úředníkův a dělníkův zaneprázdňovalo se při nich 1767 a výroba obnášela t. r. 905.877 ct. suroviny (v cennosti 3·305 mil. zl.) a 30.772 ct. litiny (z toho jen 10.384 liber první) v cennosti 258.528 zl. Ještě větší poněkud byl výtěžek r. 1862, kdež se týmž sk. vedením v 18 hutích a 22 pecech 941.131 ct. suroviny a 12.396 ct. litiny (v cennosti 3·350 mil. zl.) vyrobilo, což je vůbec největší posud dosažený výsledek a sk. 17 % veškerého výtěžku surového železa, ale jen 1·6 % vší litiny v rak. statu. V nepříznivých letech drží se od r. 1854 výroba mezi 680—750000 ct., ačkoli před tím časem nikdy 600.000 ct. nedosáhla. Z 16 hutí, které r. 1857 dělaly, nalezá se 6 největších s 10 vysokými pecmi a výroční výrobou 6—700.000 ct. (t. j. 65—75 % vší výroby v Korutanech) ve vůkolí

Hüttenberské Krušné hory a sice v Lelině (*Lölling* s 3 pecmi a výrobou 280—350.000 ct., největší huť v zemi) v Moznici (*Mosinz*) Heftu a Trebiji (*Treibach* 2) v okrese Starodvorském, a v Sv. Janiži (*Brückl*) a Svinci (*Eberstein*, 2) v t. okr., všecky při ř. Gorčici a jejich přítocích. Vysoké pece této skupiny jsou nejúpravnější v Korutanech, náleží k tak zv. hlavním hutím (ostatní nazývají se lesními), mají nejvýbornější rudu (50—55$^0/_0$ železnatosti) a nejsnadnější dobývání její (po věčině při samé huti), dostatek vody, paliva i dělných sil. Po nich mají hutě při vrchní Labudnici (Sv. Lenart a Valdštein v okr. Sv. Lenartském a Sv. Gertruda v okr. Volfsberském) nejlepší položení co do snadnosti i dobroty rud (40—45$^0/_0$ železn.) a hojnosti vody i paliva; tudíž i největší výrobu 120—160000 ct. (čili 10—15$^0/_0$ vší výroby zemské) a z nich je Valdštejnská huť nejúpravnější. Dobré jsou též okolnosti hutí v údolí Motnice (okr. Břežského), kterýchž se 3 počítá (v Sv. Salvatoru, Olci a Hirtu), ačkoli úprava jejich posud je chatrná a výroba tudíž nad 60—80000 ct. do roku se nepřevyšuje (5—7$^0/_0$ vešk. výr. z.). Velmi skrovná ale jest výroba ostatních 7 hutí Korutanských, z nichž 2 nad Sovodní v údolí Jizernice se nalezají (*Kremsbruck* a Traty Železné), 3 v Podraví (okres Paterjon., a sice v Krajci, v Řece a Lazích), ostatní v Bajtiších (*Waidisch*, okr. Borov.) a v Radotině leží. Pro vzdálenost a drahotu, jakož i menší železnatost rud (30—35$^0/_0$), nedůstatek kapitálu, starší úpravu a t. d. pracovalo r. 1857 jen 3 těchto hutí (v Krajci, v Tratách a Bajtiších s výrobou 15—20000 ct. č. 1—3$^0/_0$ vší v.). Rovněž nevyvedla se r. 1855 dosti velikolepě založená a výborně položená huť v Dol. Dravberku z nedůstatku tavitelných rud. Litinu z pecí vysokých (i kupolových) vyrábějí vl. jen (pro tuhosť a lepší tudíž příhodnost své suroviny) hutě Motnické, Jezernické, Trebije a Bajtiše. Největší slévárna je Valdštejnská. b) Zkujňování železa dělo se až do r. 1830 vesměs na dýmarkách a obracelo se rovněž starým domácím spůsobem (*Blattarbeit*) v kované železo a ocel. Teprv zaražením pudlovací pece v Brančích (1830) ujal se výhodnější novo-

věký t. spůsob zkujňování, a s ním zároveň nastalo těžení bohatých dolův uhelných a rašelinišť. Roku 1857 bylo v zemi již 13 větších závodův zkujňovacích, z nichž 6 byly pudlovny s válcovnami, 6 pouhé válcovny a 1 pudlovna; 5 jich užívalo uhlí i rašeliny v pecech samých. Jmenovitě stály pudlovny s válcovnami spojené v Brančích, Štritině (*Streiteben*) a ve Prevalech (obé okr. Pliberského), pak ve Frajdenberku (okr. Celovec.), v Pučeidu (*Buchscheiden* u Tergu) a ve Frajbachu — Rožčici (*Rosenbach*, okr. Rožecký), všecky v dol. Korutanech. Válcovny pouhé nalezaly se v Bistrici (okr. Borov.), v Černé a v Lipici (*Lipitzbuch*, okr. Velkovec.) a v H. Korutanech v Tratách (okr. Sovodeň.), v Jezernici (*Seebach*, okr. Bělackého) a v Kosorinech (*Gössering*, okr. Mohor.). Dohromady měly tyto závody 31 výhní zkujňovacích, 26 pecí pudlovacích, 23 svářecích, 13 pálacích, 80 stavů a párů válcových, 3 parní kladiva, 71 dratounů a 8 kovadlin na hřeby. Největší rozměry měl Prevalský závod (13 pudl. pecí, 11 svářecích, 15 válcových stavů a parů, 2 parní kladiva), pak Pučejdský a Frajdenberský. V Bystřici zkujňuje se podle jihowalesské methody v nístějích i svářecích pecech, při čemž jen $11^1/_2$—12 krychl. stop dřevěného uhlí na centnýř se spotřebuje, kdežto menší závody (hamry) vesměs v nístějích (dýmarkách), ač s rozl. opravami časovými zkujňují a vyráběji, některé ještě staré dom. methody, tak zvaného pečení, se přidržují, ovšem ale se skrovným užitkem pracujíce. Odtud i počet jejich výročně se tenčí. R. 1851 počítalo se jich ještě 69 (s 221 ohni), r. 1855 jen 48, kteréž porůznu v zemi, nejhojněji v poříčí Gliny, Krky, Labudnice, Meže a Bystřice v dolních, pak v poříčí Bělé a Zilice v Horních Korutanech roztroušeny jsou. Nejvíce jich bylo v okr. Teržském (při potoku Tibelu 9, v Bukové 3) a v okr. Borovském; v Kapelském bylo jich v hromadě 8, v okr. Terbižském a Podkloštersk é m v hromadě 6 (vše v poříčí Bělé), v Běláckém 4 atd. Všecky tyto hamry měly v hromadě jen 157 výhní zkujňovacích, 76 dratounů a 40 kovadlin na hřebíky. Všecky užívaly jen vodních sil, kdežto větší ony závody měly již r. 1855 8 par-

ních strojů o síle 424 koní. R. 1857 bylo ale parních strojů již 15 o síle 628 koní, vodních 303 o síle 2885 koní. Paliva spotřebovalo se 4,630.333' krychl. uhlí dřevěného, 964.794 ct. hnědého uhlí, 8467° krychl. dříví a 2,036.945' krychl. rašeliny. Výroba obnášela 559.833 ct. rozl. kovaného a váleného železa v ceně 6,489.544 zl., v čemž větší závody s více než 4 miliony zl. se účastnily (to jest 63 %). Suroviny železné obdělalo se přes 800.000 centů, z čehož více než 460.000 ct. na potřebu válcoven a pudloven připadá. Přes 140.000 ct. zkujňovalo se kromě země, a sice v Zeltwegu Štýrském, kamž veškerá surovina Labudských hutí k rafinování se vyváží. Nejvíce vyrobilo se kolejí železničných (233.350 ct. č. 43 % vší výroby), pak prutového železa 110.354 ct. (z toho 56.336 ct. pudlovaného) a 34.000 ct. ocele surové a svářené. Drátu vyrobilo se 31.535 ct., plechu (černého) 17.705 ct., os lokomotivních 13.770, surové ocele 10.829 ct. (lité 264 ct.), hřebův 4559 ct., zámečnického tovaru 1311 ct. Kovářského železa zbylo z pudl. pecí 64.115 ct., z dýmarek 38.030 ct. V následujících letech (r. 1858 a 59) výroba sice valně poklesla, zvláště kolejí a os, r. 1862 pozdvihla se však opět k této výši. Výroba ocele jde však stále nazpět (r. 1851 vyrobilo se ještě 65.460 ct.), což hlavně v poptávce po lité a cementové oceli, jakož i v konkurencí švedské ocele hledati sluší, kteréž země posud zadost neučinila. Koleje a osy vyráběly se jen v Prevalech (v ceně 2·450 mil. zl.), plechy v Lipici, Rožčici, Kosorinech a Tratách (Železných), ocel surová na 12 místech (nejvíce v Ponové, okr. Spital.), ocel svářená též na 12, nejvíce v Poljanách (okr. Starodvor.) a v Rechberku (okr. Borovský), ocel litá jen v D. Bělé, okresu Bělackého. Dráty dělaly se na 9, a hřeby na 6 místech (oněch nejvíce v Bystřici a Prevalech, těchto v Jezernici). Při veškerém průmyslu rafinujícím zabývalo se r. 1857 až 3318 lidí (v Prevalech přes 600, při druhých válcovnách vždy okolo 200 lidí) a platilo se mzdy ok. 800.000 zl. c) Řemesla, železo obdělávající, nalezají se, pokud pro tržbu pracují, jako všudež, i v Korutanech v blízkosti rafinujících závodův. Jelikož

ale výroba tovarův toho druhu (zvl. drátu a hřebů i cajkařského zboží) dílem těmto závodům samým připadá (zvl. fabričným), je účastenství při průmyslu toho spůsobu nyní již velmi skrovné, okolnosti jeho sešlé, a výroba obmezená. R. 1857 obnášel počet všech účastníků těch řemesel jen 600 osob, a výroba měla sotva cenu 400.000 zl. Hřebárny větší nalezaly se jen ve Sv. Lenartě, Wolfsberku a Bukové (s výr. 2162 ct. hřebů), hamry na pánve a hrnce byly 4 (v Mlýnském potoku, Trhu, Bukové a Spitalu, s výrobou asi 8000 k.), kosáren 6 (ve Volfsberku, Bukové, Malé vsi [*Kl. Klödnitz*, okr. Krckého], ve Vinci u Sv. Vida a v Spitalu) s výr. 235.075 kos, 4100 k. srpův a 925 kosířův (v ceně 90.000 zl.); 1 fabrika na drátová lána je v Plajberku (s výr. 22 lán, v ceně 2000 zl.) a 1 hamry cajkové v Bystřici nad Hlínou (s výr. asi 200 ct.). Výrobky kosáren řadí se mezi nejlepší t. spůsobu v Rak. státu, a jdou zvláště silně do Rus. V Boroví je druhdy pověstný spolek puškářův s prací (ač pohříchu příliš kastovně) rozdělenou, kterýž ještě 1851 až 253 mistrů s 218 příručními čítal, a sprostší ručnice vyrábí, jichž počet r. 1857 (od zámluvy aerární) po dlouhých letech opět na 15.904 centy se povýšil. Kromě toho připadá 5000 centů zbraně na výrobu zvl. závodu v Celovci. V Celovci je od r. 1856 též dílna strojnická, kteráž měla roku 1857 výrobu 1280 ct. v ceně 20.000 zl.; ostatně mají všecky větší závody své vlastní strojnické dílny (zvl. Valdštein a Sv. Janiž). Vůbec zaměstnává průmysl železný přes 7300 lidí (i s dobýváním rud), a veškerá výroba jeho (ok. 5 m. ct.) má výr. cenu 10 m. zl.

d) Průmysl olovný, po železném přední obecná živnost v zemi, zabývá do roka (i s dolováním) 4500 lidí a vyrábí do roka ok. 600.000 ct. tovarův v ceně 3—3½ mil. zl. Zvl. pak děje se tavení rudy olovné (i jiných, s ní obyčejně sloučených) nyní asi v 32—35 hutích, při samých dolech obyčejně se nalezajících, kteréž měly r. 1857 57 pecí a 29 vodou hnaných strojův o síle 107 koní. Z toho byly 4 pece s 4 stroji o síle 25 koní státní (v Plajberku). Při tavení spotřebovalo se přes 32.000 krychl. stop uhlí dřevěného a přes 3000° dříví, a zaměstnávalo

se 440 lidí. Výtěžek obnášel t. r. 17.410 ct. olova při státních, a 44.580 ct. při soukromních hutích; r. 1862 vystoupil však na 16.700 a 46.035 ct. (v hr. tedy 62.735 ct., z čehož 40.000 ct. v Plajberku). Většímu jeho pokroku překáží hl. drahota dříví, jakož i nedůstatek kapitálův při malých závodnících. Nejvíce hutí nalezá se v okr. Pliberském (8), v Kaplském (6), v Běláckém (13) a Paterjonském (2). Největší tavírny jsou v Plajberku (zvl. pověstná Jacominská, kteráž do r. 6500 ct. vyrábí), v Hamči (*Kellerberg*), v Rablu, v Obiru Hor. a Dol. (*Eberjach*), v Mižicích, v Černě a Suché. Na tavení olova zakládá se zvl. ještě výroba trub a desk olověných (v Běláku a Sv. Martině), výroba prachu v Goricivsi (*Herzendorf*) v okr. Sv. Vidském, výroba suříka a broků na 9 místech, dílem s hutmi spojených (zvl. v Kutnorfu = *Gurlitsch* a na Žagách okr. Celovec., v Zilici, v Sv. Martině a j.), čehož do roka 10—15.000 ct. se hotoví. Závody na bělobu olovnou (do roka 30.000 ct.) jsou v Sv. Vidě, v Celovci, Běláku a Volfsberku, na bělobu zinkovou 1 v Běláku. Barvy olovné dělají se zvl. v Kutnorfu, Homberku (*Hollenberg*, okr. Celovec.) a v Čojně (*Nötsch*, okr. Běláck.); tuto i barvy zinkové. *e*) Ostatní průmysl má jen skrovné rozměry. Měď válí se v Bukové (do roka 100 ct.), tyglíky tuhové hotoví se v Sv. Martině (u Běláka). Sklenné hutě nalézají se v Černiheimu (u Greifenburka), pak v D. Dravberku a nad Labudem (v Sv. Vavřinci); dvě poslední dělají i zrcadla, ačkoli v nevelikých rozměrech. R. 1857 měly tyto skelny 7 pecí (D. Dravberg 3), 32 kotlů, a výroba t. r. obnášela 11.510 ct. rozl. skla (v ceně 149.000 zl.); z toho bylo 1250 ct. broušeného skla a 2160 ct. zrcadel. Paliva spotřebovalo se 8000°, dělníků bylo 106. Pivovárův bylo r. 1861 209, z nichž jen 43 měly větší rozměry (41 platily 1000—5000 zl., 2 přes 5000 zl. daně). Ve Vernberku a Limerčích (*Limmersach*) je fabrika na lisované kvasnice. Pálenek počítalo se téhož roku 1106 a z těch byly toliko 2 fabričně zřízeny; 1062 jich bylo s hospodářstvím spojených. Na mouku nalezá se velký (americký) mlýn v Medgorku (*Mageregg*) nad Celovcem,

kterýž do roka 12—20.000 ct. mouky (z banátské pšenice) semele. Průmyslu cukrovarského v zemi není (někdejší cukrovarna v Krivé Verbě = *Krumpendorf* u Celovce a rafinárna v Botrini zanikly). V Celovci je aerar. fabrika na tabák, kteráž r. 1860 při potřebě 1011 ct. listův vyrobila 740 ct. kuřl. tabáku a sk. 10 mil. kusů cigar. Lněné tkaniny vyrábějí se zvl. v okr. Spitalském a Grifenburském pro tržbu, bavlnictví obmezuje se jen na barvení příze na červeno, načež jsou větší závody v Celovci a Seebachu (u Milštatu). Na obou místech jsou též závody na kožené výrobky (zvl. řemeny a sedla); závody na vlněné tkaniny (zvl. sukna) jsou v Celovci, v Trebešni (*Trebesing*, u Cel.) a v Botrini (bratří Morův), kterýžto poslední, již přes 100 let stojící, zvl. sukna bílá a nachová evropské pověstnosti (hlavně pro vojsko) vyrábí (do roku za $1/2$ milionu zlatých). V Žrelci (*Ebenthal*) u Celovce je též závod na ludny. Sirkárna větší nalezá se v Mýtě (*Mauthen*, u Kotoč), klobouky slaměné dělají se fabričně v Strohberku (u Celovce).

4. a) Tržba vnější přestává hlavně na krytí potřebnosti zemské v rolnických surovinách, kolon. zboží a tovarech průmyslných, v zemi nevyráběných, jakož i na vývozu surovin i tovarův baňského průmyslu a veškerých jiných průmysl. výrobkův, pak dobytka a některých plodin rolnických. K stálému vývozu přicházejí zvláště oves, seno, jetelová semena (zvláště do Benátska a Italie vůbec, někdy i do Němec), v příznivých letech i brambory (do chudší Krajiny). Silný byl až do r. 1853 i vývoz koní (zvláště z Hor. Korutan), jmenovitě do Italie (tažní i jízdní), H. Rakous a Solnohradska i do Bavor (zvláště jízdných), od těch dob však následkem několikaletého nezdaru ovsa valně se stenčil. Hovězího dobytka vyváží se něco (ač jen pro plemeno) do sev.-vých. zemí rakouských (zvláště do Dol. Rakous). Vývoz medu i vosku je posud poměrně dosti silný, vývoz dříví však nepatrný (hlavně po Dravě do Uher). Vývoz ovoce (zvláště z údolí Labudského) je posud dosti valný (do Vídně), v příznivých letech i mestu. Mnohem důležitější je ovšem vývoz železa, zvláště váleného,

kovaného a ocele, zejmena prutův, desk a plechův, pak kolejí železničných a os, ačkoli zboží toto kromě Italie jen do sousedních zemí rakouských (zvláště do Uher) chodí a při vší výbornosti své rozličným konjunkturám tržním, kteréž se zejmena r. 1857 a 1858 země mocně dotkly — velice podléhá. Černé zboží železné, pak srpy a kosy mají však kromě vých. zemí rak. i vývoz silný do Turecka, do Rus jižních a do Levanty (obyčejně na Terst, něco málo i na Benátky), ocel do celé skoro západní Evropy (i do Francie). Pohříchu ale tlačí i tento obchod padělávání známek fabričných (zvláště v Němcích), jakož i nedostatečné zákonodárství tržní v zemích, do nichž vývoz směřuje, i nevědomost tržních prostředníkův. Olověné desky a trouby, jakož i syrové olovo mají též vývoz do cizozemska. Rovněž je po barvách olovných poptávka v celém Rakousku a obchody v nich (i v suříku a bělobě) velmi čilé. Řemenářské výrobky Celovecké jdou zvláště do Uher, sukna z Celovce a Botrině skoro do celého světa, zvláště k potřebě vyšších důstojníkův vojenských. Cennost veškerého vývozu ze země může se asi na 8—10 mill. zl. páčiti, v čemž se železo asi 3 mill. zl. obsahuje. D o v o z obsahuje koloniální zboží (skoro výhradně z Terstu), obilí, zvláště pšenice a ječmen (ze Sisku), dílem i z dol. Štýrska, odkuž i věčina vin (uherských, štýrských i rak.) se nabývá (hlavně z Mariboru). Jižní ovoce přiváží se přímo z Benátska, uhlí černé ze Štyrska, vlna hlavně z dol. Štýrska i Uher. Pro takové výrobky průmyslné, kteréž v zemi se nevyrábějí, je přímé spojení s Vídní, odkudž v největších množstvích zvl. bavlněné, hedbávné i lněné zboží (toto i za 300.000 zl. a více) dochází. Lité zboží železné dováží se ze Štýrska. Dovoz do země může asi 6—8 mill. zl. v ceně obnášeti. b) T r ž b a p r ů v o z n í, před r. 1849 největší snad v Rakousku (od příznivého položení země mezi přístavy italskými a sev.-záp. zeměmi rakouskými i Bavory, jakož i od hojnosti a směrnosti silnic), kterouž se druhdy na tisíce povozníkův i na sta dostavovatelův zanášelo a živilo a kteráž z Běláku, Celovce a Velkovce uči-

nila důležitá skladiště tržní zvláště pro Tyroly, Solnohradsko, Štýrsko i Rakousy — zanikla od otevření jižní dráhy (zvláště od r. 1851) a železnice Benátsko-Bolsanské téměř docela a má nyní již jen směrem vych.-záp. (průvoz obilí do Tyrol) nějaké důležitosti. c) Tržba vnitřní soustřeďuje se obyčejnými rozměry zvláště v Běláku (skladišti zboží olověného z vůkolí a od Rablu, i železného, zvláště od Sovodně), v St. Dvoře a Sv. Vidě (skladiště železa), zvláště ale v Celovci (pro všechen průmysl zemský a pro dovozné zboží). Na rolnické plodiny a dobytek mají větší trhy zvláště Celovec, Velkovec, Sv. Vid a Bělák. Životní otázkou Korutanské tržby i průmyslu jest nyní dostavení dávno navržené a povolené železnice z Mariboru do Celovce a prodloužení její Podravím až pod Brenner tyrolský, neméně i zřízení několika drah pobočních, do ní se ústících. 5. Počátkem r. 1862 bylo v zemi 65·5 mil rak. státních silnic a 125·02 mil druhých, zvláště okresních č. zemských a soukromních, což vydá na 1 □ m. 0·36 a 0·69, v hromadě 1·05 pod. m. rak. Náklad r. 1861 na vydržování starých a položení nových silnic obnášel něco přes 280.000 zl. Neníť tedy silnic v zemi nazbyt, aniž se délka jejich rychle zmáhá (r. 1855 jich bylo sk. právě tolik), směry jejich jsou ale velmi přiměřené, ačkoli provedení ne vždy technicky chvalitebné. a) Směrem od V. k Z. (spojení mezi Štýrskem a Tyrolskem) běží délkou 26 mil jediná říšská silnice na Dolní Dravberk, Labud, Velkovec, Celovec a podél Verbského jezera do Běláka, odkudž se pak údolí Dravského přidržuje, opustivši je již u Dobravy (okr. Pliberského). S touto podélnou silnicí křižují se směrem od sev. na jih troje silnice (po částech říšské) kteréž na jih do šesti (k přechodu do Benátska, Goricka a Krajiny) se rozvětvujíce, při hranicích zemských všudež přes vysoké přesmyky vedou (600—860°), a na mnohých místech buď zátopám od horských potokův buď závějím, zvl. na jižních stráních hor, podléhají (jako na jihu u Rablu, pod Korenem a zvláště na Ljubli, na sev. nad Brezemi a v údolí vyšní Jizernice). Nejzápadnější silnice, u Potabla a Predele na půdu Korutanskou sestoupivší,

skládá se u Terbiže v jednu, a spojivší se nad Vočelí (Hard) se záp. krajinskou (od Podkorene), a u Běláka s podravskou silnicí, vybočuje z ní u Špitála, odkudž údolím Jezernice přes Katschberk do Štýrska a Solnohradska vede, spojujíc takto Bavory východní přímo s Itálií (s Gorickem a Benátskem) a mořem jaderským. Střední silnice vchází na Ljubli do země a jdouc na Boroví, Celovec, Sv. Vid a Breze, vstupuje Novotržským sedlem do Štýrska, spojujíc nejkratším směrem Čechy a Horní Rakousy (na Lincc) s Ljubljanou a Terstem. Nejvýchodnější, pod Jezerskou horou na půdu země všedší, spůsobuje, jdouc na Kaplu, Velkovec a odtud do údolí Labudnice (k sv. Andreži) a přestoupíc Obdanským sedlem hranice — na Judenburk a Most k Severniku přímé spojení s Vídní a Ljubljanou i Terstem. Ovšem že silnice tyto rovnoběžnými směry jižní a tyrolské železné dráhy své někdejší světové důležitosti pozbyly, v kteréž se silnice Podravská až do zřízení rovnoběžné s ní železnice posud udržuje. b) Pro vnitřní spojení jsou nejdůlež. uzly silničními a sice v horních Korutanech: Horní Dravberk, Greifenburk, Sachsenburk, Spital a Bělák, pak Terbiž a Podklošter; v středních Medvodje (*Zwischenwässern*, okr. Krckého) a Sv. Vid, pak Terg a Celovec; v dolních: Velkovec, Pliberk, Dolní Dravberk a krajina jižně sv. Lenarta v horním Labudí, odkudž všude poboční (zemské) silnice do příčných údolí vybíhají, i rovnoběžné doliny, pokud možno, mezi sebou spojujíce. Poštovních silnic bylo roku 1860 24 o 115 mílích, z čehož pro jízdnou poštu 6 o 70 mílích. Aerariálních pošt počítalo se t. r. 2, pošt. stací 20, expedicí poštovních též 20. c) Vodní dráhy představuje vl. jediná Drava, ač jen pltem splavná (80—100 ct. těžnosti), po nichž se hlavně železné výrobky z země vyvážejí (asi v ceně 280.000 zl.). Po Verbském jezeře jezdí paroloď. d) Telegrafická čára v zemi má délku 24 mil. Jí spojují se Bělák a Celovec (jediné štace) na 2 strany s Vídní (na Maribor, a na Sv. Andrež, Volfsberk a Most Štýrský), s Ubry a Terstem, pak na Terbiž a Potablo s Videmem (Udine) a Benátky a podél Ljubelské silnice na Krajnj (*Krain*-

burg) s Ljubljanou. Posud je spojení telegrafní tedy nedostatečné a jen jako poboční. e) Peněžitý kapitál je v zemi posud velmi vzácný i drahý, a veškerá výroba domácí buď na soukromou pomoc, buď na Víděň odkázána. V Celovci nalézá se jediná spořitelna zemská, kteráž měla r. 1861 své vlastní jistiny 143.207 zl. a spravovala základův 1,895.047 zl. 6. a) Církevní správu země vykonává od r. 1858 toliko jeden biskup (Krcký), kterýž v Celovci své sídlo má, a k jehož diecesi nyní veškerá země v 23 děkanstvích č. vikariátech přísluší. Do toho r. náležely horní a střední Korutany pod správu biskupa Krckého, dolní zároveň s dolním Štýrskem pod správu biskupa Labudského, v Sv. Andreži sídlícího, kterýž nyní do Mariboru Štýr. se přesadil. Římsko-katolických far bylo roku 1861—255, evangelických 15, lokálních kaplanův 84, katol. kněží světských (i klerikův) 528, evangelických 15. Z četných a bohatých i proslavených někdy klášterův zemských zbylo na t. č. jen 12, v nichž se 125 kněží a 261 jeptišek zdržuje. Semeniště a vyučovací ústav bohoslovecký nalézá se nyní toliko v Celovci, a měl roku 1862 7 profesorů a 38 studujících. b) Škol národních bylo r. 1861—299 katol. a 34 evangelických, dohromady tedy 333 škol, odkudž 1 škola teprv na osm sídel v zemi připadá. Hlavních škol bylo mezi nimi 5 (všecky katol.) a dívčích též 5 (taktéž). Německého vyučovacího jazyka užívalo jich 249, slovinského 28, obou 56. Učitelských osob bylo t. r. v hromadě 459 (a sice 107 katechetův, 313 učitelů a učitelek a 39 pomocníků), z čehož evangelických 38. Dětí přiškolených bylo 32.217 (16.475 chlapcův a 15.742 holek), jichž navštěvovalo školu 24.484 (12.833 chlapců a 11.651 holek) čili 70 % přiškolených. Opakovacích škol bylo 300, jež navštěvovalo 5174 chl. a 4.189 holek. Reální škola (vyšší) nalézá se v Celovci, kterouž r. 1862 navštěvovalo 210 žáků, z nichž 161 Němců (učitelů bylo 17). Gymnasium vyšší je též v Celovci (benediktinův), kteréž mělo r. 1862 20 učitelů a 368 žáků (z nichž 274 Němců), nižší ve Sv. Pavlu (též benediktinův s 8 učiteli a 47 žáky). V Celovci je též kurs pro babictví. Veřejných vychovacích

ústavů bylo r. 1861 v Korutanech 5 (1 pro světské mužské, 1 pro duchovní čili seminář chlapcův a 3 pro ženské) s 16 učiteli a 50 mužskými a 94 ženskými chovánci. Soukromní vyučovací ústavy byly t. r. 3, 2 v Celovci (pro ženské v klášteře Uršulinek a sirotčinec ženský) a 1 v Dolech (škol. sester); v Celovci je též soukr. ústav pro hluchoněmé obého pohlaví, tamtéž i 2 opatrovny (s 4 učiteli a 312 chovanci). K rozšíření odborných vědomostí přičiňují se hospodářská společnost (s 943 členy), spolek historický (s 456 čl.), jednota průmyslová (s 233 čl.) a společnost musea zemského (s 144 čl. vše r. 1861), kteréž své sídlo v Celovci mají. K zvelebení slovin. jazyka a literatury směřují družstvo sv. Mohora v Celovci (kteréž mělo r. 1863 — 1522 výročních a 140 dosmrtních údův a základní jistiny 3250 zl. a vydává časopis i nábožné knihy), pak 2 čítárny (v Celovci a Běláku) a 3 časop. (v Cel.).
7. a) Správa zemská je též povahy, jako v ostatních záp. zemích rakouských. V správním ohledu přísluší země pod vlastního zems. hejtmana (v Celovci), v soudním pod vrchní soud zemský (v Celovci). Okresův smíšených je 28, soudů vyšetřovacích 10 (sídlem v Celovci, Velkovci, Volfsberku, Sv. Vidu, Spitalu, Běláku, v Brezech, Vogličích, ve Sv. Mohoru a v Kotočích). Hl. město Celovec stojí pod samou správou zemskou. Na sněm zemský volí země 37 poslancův, a sice 10 z velkostatkářův, 9 z měst a městcův, 3 z Celovecké tržní komory a 14 z okresův. Biskup kercký má osobní hlas. Do rady říšské vysýlá sněm 5 poslanců. b) Výnos přímých daní r. 1860 obnášel 960.741 zl. (čistých 951.325 zl.), výnos daní potravných 427.926 zl. (čistých), výnos cla 108.747 zl. (čistých 90.391), výnos z prodeje soli 10.304 zl. (čistě 8466 zl.), výnos z prodeje tabáku 672.352zl. (čistých 179·881 zl.), z kolkův 122.309 zl. (čistých 119.985 zl.); taxy soudní a j. vynášely t. r. 251.254 zl. (čistě 251.154 zl.) loterie 70.721 zl. (čistě 36.179 zl.), pošty 188.897 zl. (čistě 13.842 zl.), mýta silničná 60.140, říčná 83.583 (čistě), puncirování 170 zl. Státní statky v Korutanech vynesly t. r. jen 1547 zl. (čistě 581 zl.), montanisticum

459.703 (čistě 85.872 zl.), mincovní úřad 635 zl.; rozličných jiných příjmů čistých bylo 26.552 zl. Čistých příjmů z země bylo tedy r. 1860 2,554.895 zl. (na 1 hl. tedy 7 zl.), čistých vydání na správu zemskou 1,218.633 zl., odkudž tedy země k ústřední správě státní přičinila čistých 1,336.262 zl. (na 1 hl. 4·02 zl). c) Znak č. erb zemský rozdělen jest na 2 polovice. Levá půle má na příč stříbrné břevno v červeném, pravá půle tři nad sebou kráčející černé lvy ve zlatém poli. Jméno země vyskytuje se ponejprv v VIII. století (v lat. listinách *Carantanum*).

VII. Dějiny.

A) Korutany pod knížaty domácími (595—788 po Kristu). Ve IV. stol. před Kristem zaujali území nynějších Korutan Tauriskové, národ keltický. V I. stol. př. Kr. (15—14) dobyli alpských zemí těch Římané a přivtělili je ku provincii Noricum. Ku konci pak VI. stol. (od r. 595) rozšířili se v krajinách alpských Slované (Slovenci), nejspíše chtějíce zniknouti nátisku Avarů, jichž vrchní panství dosaváde uznávali. (Srov. čl. Jihoslované v Naučném Slov. str. 288, b.). V ten čas počítali králové Franční k své říši také Noricum, stěhováním se německých národů namnoze obyvatelů zbavené; a sice náleželo pod správu vévod Bavorských. I dostal vévoda Bavorský Thasilo rozkaz, aby buď další se šíření Slovanů v těch krajinách přetrhl, anebo je k uznání panství franckého přivedl. Thasilo tedy vtrhnuv do země Slovanů porazil je v boji a dědiny jejich poplenil. Roku však následujícího (596) při opětném vpádu byli Bavoři zúplna potřeni, když chagan Avarský sám přitáhl Slovanům na pomoc. Po Thasilovi vpadl syn a nástupce jeho Garibald II. r. 612 opět do Slovan, poražen jest ale u Agunta (nynější *Innichen*), načež Slované do Bavor zaběhše tu plenili, až vévodou vypuzeni jsou. Nedá se pochybovati, že Slované i v nové této vlasti, v Korutanech, žili pod četnými župany domácími, kteří Avarům podléhajíce v loupežných nájezdech jim pomáhati musili. Tím vycvičili se ve vojenství a zmohutněvše poznenáhlým rozmnožením lidstva,

nemínili dále snášeti jha nenáviděného, zvláště ani Slované k severu od nich bytující, totiž Čechové a Moravané, vítězně s podmaniteli svými válčili. I zbouřili se a pomocí Sama, který již Čechy byl osvobodil, zprostili se jha avarského a přistoupili k velikému spolku národův slovanských, jichž králem jmenován jest Samo 627. Nová tato říše Slovanská zdědila přirozeným způsobem nepřátelství, které dotud bylo mezi Avary a něm. jejich sousedy, Franky, Bavory, a posledně i Langobardy. Za příčinou oloupení kupcův franckých ve Slovanech zdvihl Dagobert, král Francký, válku proti Samovi 630. Langobardové a Alemani, dožádáni byvše od něho ku pomoci, vtrhli od jihu do krajin Slovanův Korutanských pod Chrodobertem k odvrácení tamějších Vindův od hlavního bojiště, totiž od Sama, proti němuž sám Dagobert se obrátil. Slované korutanští jsou přemoženi a mnozí od Langobardův a Alemanův v otroctví uvedeni. Lépe zdařilo se Slovanům v nynějších Čechách; tu poražen jest bojem třídenním hlavní voj Dagobertův. Slované korutanští, tím osmělení, vypudili nepřátely své ze země a vpadli na pomstu do země Bavorské a sice do Lungavu, odtud přes Tury (alpské) do Pongavu a snad i k Eisaku na západ. Za pokoje, kterýž potom nějaký čas panoval, šířili se Slované do Furlánska, do Tyrol, Salcburk a j. v., kdež všude co poplatní rolníci pod panství něm. přijímáni, pomáhali vzdělávati nedosti zalidněné krajiny tyto. Po smrti Samově rozpadla se veliká jeho říše a národové slovanští, ve spolku s ní stojící, oddělili se v panství zvláštní. Četná knížata Korutanská zdá se že podlehala jednomu velkému knížeti, kterýž vládl v Korutanech, Štyrsku, východním cípu Tyrol a snad i v Krajině. K jihu sousedila říše tato s Furlánskem, kdež byl vévodou Lupus. Týž vzbouřil se proti Grimaldovi, králi Langobardův, kterýž povolal proti němu Avary. Lupus zahynul v boji, syn jeho Varnefried utekl do Korutan a Grimald, s Avary se smluviv, Furlánsko pro sebe podržel. Asi 670 zamyslil Varnefried dobyti zase panství otcovského i žádal k tomu pomoci od Korutancův, kteří mu ji tím spíše poskytly, by vplyvem na záležitosti furlánské získali si ochranu

proti Avarům. Varnefried vtrhl s pomocí touto do Furlánska, poražen jest ale u hradu Nema a s větší částí vojska svého zabit. Pomstu této ztráty odložili Slované k jinému příhodnějšímu času. Když nový vévoda Vektari jižní krajiště svého panství prohlížel, vpadli Slované v počtu 5000 do severních končin zemí jeho, a zahrozivše sídelnímu městu furlánskému (*Cividale*), u osady Broxy ležení své zarazili. Na řece Natisaně svedena bitva: nenadálý příchod vévody Vektara pustil strach na Slovany, kteříž obrátivše se na útěk větším dílem zbiti byli. Brzy potom (705) popudil je na sebe vévoda Furlánský Ferdulf; i vtrhli do země jeho a vidouce vojsko nepřátelské blížiti se opevnili se na jednom příkrém vrchu. Ferdulf učinil tu na ně útok, zahynul ale i s květem rytířstva furlánského. K východu měli Korutanci za sousedy Avary. Ti mezi léty 680—700 celé pobřežní Noricum na pravé straně Dunaje až k Enži, též protější stranu v nynějších dolních Rakousích rozplašením slovanského obyvatelstva v poustku téměř liduprázdnou obrátivše, obořili se r. 748 na Korutance, kterým toho času vládl Borut, první zejmena známý panov. slovinský. Borut nemoha je odolati, vyzval Bavory ku pomoci, kteříž zahnavše Avary místo avarského své jho na Korutance vložili. Vévoda Bavorský Thasilo II., kterýž Borutovi pomoc poskytl, byl v područí Pipína Krátkého, a proto dostali se i Korutanci pod vrchní vládu králův Franckých. Syn Borutův Karat a synovec Chotimír odvedeni jsou s mnohými osobami z panstva Korutanského do Bavor co rukojmí. Po smrti Boruta (750) dosadil Pipín Karata a po brzkém skonání téhož († 753) Chotimíra na knížectví, zavázav je sobě přísahou vasalskou. Oba byvše v Salcburku na víru křesťanskou obráceni usilovali o rozšíření její v zemi. Chotimír zvláště byl dobrým křesťanem a putoval každoročně do Salcburku k vykonávání pobožností. Chotimír, poslední ze starého knížecího rodu Korutanského, † 769. Následkem toho vypukly různice v národu, předně nejspíše o způsob nového obsazení stolce, mimo to však také mezi vyznavači křesťanství a zastavateli starých řádů pohanských. Panující vévoda Bavorský Thasilo, jsa

manem říše Francké, zhostil se poddanosti této, a Slované korutanští, odtrženi byvše takto zeměpisně od ostatní říše Francké, dostali se tím samým v jakousi odvislost od Thasila aneb aspoň od biskupů jeho Salcburských, kteří tu víru rozšiřujíce též povinností obyčejných k představeným církevním si vymáhali. Thasilo tedy, uživ zmatkův po smrti Chotimíra vzniklých, vtrhl do Korutan a zemi pod vrchní panství své přivedl r. 772. Od něho nejspíše dosazen byl nový kníže Vladuch. Thasilovo dobývání se na neodvislost nemělo zdárného konce; neboť Karel Veliký, jakmile ze zemí severních odtáhnouti mohl, obořil se na království Langobardské, které vyvrátil (774), a opanovav Furlánsko (774 a 776) přemohl i Thasila, dal jej vsaditi do vězení (788) a zmocnil se všech jeho zemí. Tak dostali se i Korutanci pod bezprostředné panství francké, čímž nastala pro ně doba proměn a převratů rozličných. — Správa zemská v těch dobách byla tatáž jako u všech Slovanů druhých. Ce se týče náboženství, kryjí se první počátkové křesťanství mezi Slovany korutanskými ve tmě nepovědomosti. Dle zpráv jistých dostalo se semo přes Voglej od duchovníkův vlaských a přes Salcburk od kněží německých. Za panování Sama přepravil se okolo r. 630 sv. Amand přes Dunaj a hlásal víru tuto v jihových. Noricu. Tito začátkové ale brzy vymizeli. Avšak horliví duchovníci, nedadouce se tím odstrašiti, nepřestávali zřetel svůj pořád ke Slovanům obraceti. Vormsský biskup Rupert, obrátiv Bavorského vévodu Theoda, vydal se ke Slovanům na požádání knížete jejich, vyučoval je, zakládal chrámy a pozůstavil dostatečný počet mnichů a kněží v zemi. Nástupce jeho Vitalis v horlivém zasazování se o křesťanství a obrácení se Slovanův jemu se vyrovnati hleděl. Po vložení jha germánské služebnosti na Slovence (748), vévodové Bavorští s biskupy Salcburskými zároveň se ujímali konečného poddaných svých obrácení. Thasilo II. (748—788) a Virgilius vydobyli sobě v tom ohledu slavného jména. Biskup Virgilius († 785) byl původcem a správcem všech k obrácení Slovanův před i za Tury podniknutých výprav, pročež i čest-

ným jménem apoštola Korutanců poctěn jest. Gospa Sveta (*Maria-Sal*) v Korutanech, Tiburnia (Paterjon), Turje, Undrima a j. v. počítají se mezi nejstaršími církvemi v Slovanech. Lid obecný odporoval křesťanství i vyhnal několikráte všecky kazatele ze země; teprv po konečném pokoření Slovanův od Frankův (788) nedály se nižádné překážky více rozsívání křesťanství. Do Korutan a zemí vůkolních vysýláni jsou zvláštní biskupové, kteří správu duchovní vedli a o dokonání pokřestění Slovanův se starali. Arno, nástupce Virgiliův, vydobyv sobě (798) od papeže i císaře plnomocenství na obracování panonsko-norických Vindův, prošel nejprvé sám všecky země jejich, pak ustanovil jistého Theodoricha biskupem v Zádraví (803). Nástupce jeho Adalram ustanovil Slovanům za biskupa Otu (823); za arcibiskupování Luitprama (836—858) spravoval církev v Korutanech biskup Osvald. Za rozhraní diecése Voglejské a Salcburské ustanovil Karel Veliký r. 810 Drávu, a Slované korutanští slušeli tedy od času tohoto k oběma diécesím, užívajíce při službách božích jazyka latinského dle obřadu církve římské. — *B*) Korutany pod vládou králů Franckých a císařův Německých (788—976). Korutany, pod vrchní vládu franckou uvedené, podržely svá knížata, panující nad nynějšími Korutany a největší částí Štyrska, totiž půlnočně od Drávy, moc ale, která jim ponechána jest, byla toliko stínem předešlé samostatnosti. Neodňato jim důstojenství toho jednak k omamu lidu pospolitého, jednak k výhodě panujících; neboť knížata tato v bezděčné nástroje vlády obrácena jsou. Krajiny od vindických Slovanův a sousedův i někdejších podmanitelův jejich Avarův zaujaté, dostavše se v moc Frankův za panování Karla Velikého i nástupcův, rozděleny byly na troje vladařství: na krajiště východní (*Ostmark*), z něhož později arcivévodství Rakouské povstalo, na vévodství Korutanské a na slovenské pomezí, záležející z nynější Krajiny, částky Korutan a částky Štyrska. Krajiště vých. a vévod. Korutanské připojeny byly k Bavorskému, Slovenské pomezí pak k Furlánskému vévodství. Knížata Korutanská podřízeni byli místodržícím čili vévodám Fran-

ckým v Bavořích dosazeným, z nichž prvním byl svat Karla Velikého Gerold. Týž padl v bitvě s Avary vévodství jeho podřízenými (799). Po Geroldovi jmenují se místodržícími bavorsko-korutanskými: Guntram, Aberich, Gotfrid (817—822), Childerich, Gerold (826—828), Radbod (834—844), Arnošt (do 861) a podruhé (882—887), Ruprecht (do 889). Ve Furlánsku byl markrabím Kadolach po Jindřichu, kterýž se darmo o utužení panství svého nad jižními Korutany a nad Charváty zasazoval, jelikož vydatně opřel se mu Ljudevit, kníže Charvátův Panonských. Po smrti jeho († 819) nastoupil Balderich. Charvati ubránili se sice markrabímu, králům Franck. podrobenému; když však i z Německa pomoc přišla, podlehli, a Korutany jižní tužší poddaností sevřeny jsou. V severních Korutanech nejspíš tehdáž učinili Frankové konec vládě knížat domácích. Známo jest totiž, že místo správy domácích knížat opatřena jest část vévodství Bavorského, ležící mezi Avary a Furlány čili mezi Murou a Savou t. Korutany a Štyrsko, vlastním markrabím, kterémuž náleželo Korutanské Slovany na uzdě držeti. Z těchto markrabí v IX. století první se připomíná Salacho (828), k němuž Privina se utekl. Zdá se, že i slovanský kníže Ingo, jehož pobožnost nejmenovaný Salcburčan veleslaví, v této částce Vindických zemí bytoval. Ve Furlánsku byl, jak jsme pravili, markrabím Balderich. Týž pro neobezřelost ve válce s Bulhary ssazen jest r. 828 se svého úřadu, a markrabství jeho odtud rozděleno na čtyry menší, totiž, Furlánské v někdejších svých mezech, Istriánské (vztahující se také přes největší část potomního kraje Postojenského v Krajině), Krajinské, od nynějších hranic hrabství Gorického až ke Štyrsku a k toku Sávy pod Ljubljanou, tedy asi potomný kraj Ljubljanský, a dolní Korutanské čili prostě Vindické (od Kupy až k Savě v nyn. Krajině a dále ke Drávě, později až k Muře ve Štyrsku). Vrchním pánem byl, jak již pověděno, místodržící v Bavořích sídlící, jemuž mimo tato čtyry markrabství podléhala hrabství Avarské, Korutanské a Liburnské. Smlouvou Verdunskou (843) dostaly se ze synův Ludvíka Pobožného Ludví-

kovi celé Německo na pravé straně od Rýna i s vých. markrabstvími a s poplatkem českým i moravským. Ludvík vykázal synu svému Karlomanovi místodržitelství nad Korutany a sousedními krajišti (856). Tento však, touže po jakés větší moci, po krátké době zapudil všecky markrabí z těchto zemi, kteří oddáni byli otci, a dosadil jiné na jich místa (861). Vystoupiv pak zjevným odbojem proti otci spojil se s Rostislavem Moravským a jinými nepřátely Ludvíkovými; konečně smířil se s otcem a obdržel znova Korutany, Štyrsko a Krajinu. Dobré toto srozumění netrvalo dlouho, neboť četní nepřátelé Karlomanovi na dvoře Ludvíkově brzy zase otce na syna popudili. Ludvík tedy vypraviv vojsko, pustil pověst jakoby proti Rostislavu táhnouti mínil, zatím obrátiv se do Korutan (863) získal tu hrab. Gundakera v údolí Krckém (*Gurk*), kterýž vojsku Karlomanovu velel, slibem, že mu po pádu Karlomanově místodržitelství svěřeno bude. Karloman vida nezbytí podrobil se, vsazen jest do vězení a vévodou Korutanským stal se Gundaker. Na žádost tohoto dařen jest arcibiskup Salcburský Adalvín dědinami v Korutansku výplatou za dary, kterých mu Korutanští místodržící poskytovati musili, když v zemi slovo boží hlásal. Však již r. 864 podařilo se Karlomanovi vězení otcova zniknouti a v bývalém panství se upevniti, jelikož Ludvík, jsa toho času jinde zaměstnán, jej válečně podstoupiti nemohl. R. 865 učiniv Ludvík nové rozdělení říše dal nejstaršímu synu svému Karlomanovi Bavorsko, krajiště Panonské a Korutanské i se čtyrmi hrabstvími, z markrabství Furlánského povstalými. Když potom Karloman proti Moravanům bojoval, vybíral ze všech těchto jmenovaných zemí vojsko k válečným výpravám svým. Po smrti Kocelově podařilo se mu část knížectví Blatenského k markrabství Vindickémn připojiti. Karloman † 880. Bavorsko dostalo se bratru jeho Ludvíkovi, jediný pak pobočný syn Karlomanův, Arnulf, stal se vévodou nad Korutany a hořejší Panonií. V Korutanských zemích Arnulfových došla obliby slovan. liturgie Methodějem zavedená, však potlačena jest arcibiskupy Salcburskými zase. Arnulf panoval mocně nad zeměmi

svými. Stav se pak králem Německým čili východofranckým, svěřil správu v krajišti Panonském (896) Braclavovi knížeti Slovanův mezi Dravou a Savou, za místodržícího nad Korutany a Bavory ustanovil Rudberta a po něm Luitpolda Nordgavského, jak se za to má, předka nyn. král. rodu Vitelsbašského. Arnulf † 899 a po něm nastoupil syn jeho Ludvík Dítě. Maďaři znenadání udeřili 900 na říši východofranckou a prodrali se Panonií a Rakousy až do vnitřka Bavor. Na zpátečné cestě porazil některý zástup jejich Luitpold, který za nedospělosti Ludvíka nejvíce spravoval říši na jeho místě. Maďaři vtrhše podruhé do Korutan odraženi jsou se škodou; vyvrátivše pak říši Moravskou, činili nájezdy dále do Němec; i sebrali pole Bavoři 907, aby zastavili další rozmáhání se zlého, poraženi jsou ale v bitvě krvavé a rozhodné snad asi v okolí Prešpurka, v níž padl i hrabě Luitpold. Hned po smrti jeho ustanovil Ludvík za vévodu Bavorského a Korutanského markrabí syna jeho Arnulfa, muže výtečného krásou tělesnou i duševní. Panuje nad zeměmi jmenovanými skoro neobmezeně, zarazil Arnulf stálé své sídlo v Bavořích a Korutany dal pod správu bratru svému Bertholdovi co místodržícímu. Též hrabata Trungavští a nepochybně i markrabí v Krajině a v krajišti Vindickém podléhali vrchní jeho vládě. Požívaje tak rozsáhlé moci, odepřel Arnulf poslušenství králi Konrádovi I., nástupci Ludvíka, i zapuzen jest dvakráte z Bavor do Korutan a potřetí až do Uher. Teprv r. 921 pokořiv se Jindřichovi Saskému, vládl ještě neobmezeněji. Když † 937, postavili se synové jeho v odpor proti Otovi I.; než Ota je přemohl a na vévodství Bavorské dosadil místodržitele Korutanského Bertholda, po smrti pak tohoto (ok. 948) dal Bavory a Korutany pominutím rodu Luitpoldova svému bratru Jindřichovi, kterýž r. 952 i správu krajišť Veronského a Akvilejského, Berengarovi odňatých, obdržel. Berthold i Jindřich vyznačili se vítěznými boji s Maďary. Po Jindřichovi I. († 955) nastoupil v panování Jindřich II. Svárlivý, kterýž postavil se proti Otovi II., chtěje sobě císařství osobiti. Ota jej přemohl, odňal mu velké vévodství Bavorsko-Ko-

rutanské a dal z toho Bavory synovci svému Otovi, synu Luidolfovu, Korutany pak 976 co zvláštní vévodství Jindřichu III. ze Šajerů, synu někdejšího vévody Bertholda. Tomuto přidělil Ota II. i nové markrabství Furlánsko-Veronské. — Poměry vnitřní této doby. Hranice zemské. Země Goratan, Carantanum neb Karantanie nazývaná nešla k jihu dále, nežli přes severní hranice nyn. Furlánska a Krajiny; k západu vztahovala se přes nynější dolní údolí Bystřické, k sev. k řece Švarce a Běsnici, na východ až k Panonii; obsahovala tedy mimo nyn. Korutany dolejší část údolí Bystřického v Tyrolsku, Štýrsko a část dolních Rakous ok. Bytna (*Pitten*) Zřízení zemské. Když se Korutany dostaly pod správu místodržících Bavorských, ztratily domácí své zřízení a dáno jim francko-bavorské. Země rozdělena jest na komitáty (hrabství), při čemž snad dřívější rozdělení na župy sloužilo za základ. Z komitátův takovýchto známy jsou z tohoto neb z pozdějšího času 1. Turjský (*Lurnfeld*), jenž obsahoval nyn. Turje a Paterjon (Tiburnii) s okolím, konče záp. hranicí. 2. Běláčký asi mezi řekami Krkou a Drávou, dosahující na západ k Běláku a Kněžové (*Gnesau*). 3. Krcký n. Brezovský (*Friesach*) na severu tohoto. 4. Trušeňský na východ od Krckého. 5. Labudnický (*Lavantthal*) t. j. údolí hořejší a střední Labudnice. 6. Junský, hraničící k západu s Brezovským, k severu s Trušenským (*Trixen*) a Labudnickým a k jihu s Krajinou. Vládu v komitátech měli hrabata (*comites*), kteří měli moc nejvyšší, vybírajíce poplatky (*judex fisci*), svolávajíce hotovost zemskou a moc soudní vykonávajíce; mimo to spravovali královské statky a bděli nad pořádkem. Hrabě takový mohl se dáti zastupovati úřadníkem na čas voleným (*missus*), neb stálým svým příručím (*vicarius*). Dosazováni byli od králů z nejčelnějších rodů v komitátu podle libosti. Ti pak hrabata, kteří na hranici jiné země seděli, měli za povinnost hrabství svá proti nepřátelům brániti a nazýváni jsou *comites Marchae, marchiones*. Rozdíly stavův. Jako v jiných zemích Němcům poddaných byli i v Korutanech lidé svobodní a otroci. Poněm-

čování. Uvedením něm. zřízení státního do Korutan a připojením země této k vévodství Bavorskému a k říši Německé počalo, ač tiché a klidné, za to tím zhoubnější poněmčování slovanského obyvatelstva. Synové Furlánského vévody Gisulfa, Tas a Kak, obsadili údolí Zilské od shora až k Modrinjevsi a poskytli tu bydliště něm. Langobardům. Mnozí knížata domácí buď vymřeli, buď násilně od zboží svého jsou odstrčeni (známa jsou jména čtyr takovýchto knížat: Přibislav, Čimislav, Stojmír a Etgar, jichž statky dostaly se bavorským hrabatům Helmoinovi, Albgarovi a Pabovi) a dědičnými zeměmi jejich cizinci Němci jsou podařeni. Mnoho Slovanův zahynulo v bojích proti Avarům a jiným nepřátelům, proti nimž vedli je králové Frančtí. Země jejich opuštěné a spustlé spadly na komoru královskou, která ze svých statkův podělovala věrné úřadníky a nadala kostely a kláštery. Nejvyšší správci zemští, jsouce napořád z rodů německých, klonili se spíše ku krajanům svým nežli k domácím obyvatelům, jejichž jazyku teprva pracně přiučovat se musili. Proto volili si k ruce své též úřadníky německé, a tito chovali se dle příkladu jejich. Konečně dostaly se za času tohoto v letech pozdějších hojné statky zahraničným biskupstvím, jako: Bělák, Podkloštěr (*Arnoldstein*) a Volfsberk bisk. Bamberskému; některé statky v údolí Junském bisk. Brixenskému, v Turji a okolí k bisk. Frisinskému, a hojné zboží arcib. Salcburskému, a na statky takové posýláni jsou skoro bez výminky osadníci a kněží němečtí. A tak v prodlení času povstaly některé osady něm. uvnitř země roztroušené, četnější ale v části země západní a severní. — *C*) Korutany co vévodství pod panovníky z rozličnych rodů až do spojení s vévodstvím Rakouským (976—1335). Jindřich II. Svárlivý, zjednav si pomoc českou, několika knížat duchovních a světských, jmenovitě nového vév. Korutanského Jindřicha III., pokusil se r. 977 opětného opanování Bavor, byl však přemožen a zajat (978). Následkem toho byl i Jindřich III. ssazen s vév. Korutanského, a na místo jeho dán francký hrabě Ota z Vormsfelda. Po čtyrech letech dosáhl Jindřich III. milosti císařovy, tak že

jest mu Korutansko opět navráceno (982), ano po smrti Oty Bavorského uděleno jemu i vévodství toto (983). Však dlouho nedržel Bavory, neboť Jindřich II. dostal se tu k panství pomocí českou a polskou již 985, a když Jindřich III. † 989, spojil i vévodství Korutanské pod panstvím svým, čímž obě země na čas života jeho pod jednou vládou trvaly. Hned po smrti Jindřicha Svárlivého odděleny jsou Korutany opět a dány i s Furlánskem a Veronou Otovi z Vormsfelda. Po něm panoval syn Konrad (1004), muž povahy prudké a lehko popudlivý, pak od r. 1012 Albero z Eppensteina, rodu domácího, jenž jako předchůdci jeho měl vrchní moc nad Veronskem, Furlánským, markrabstvím Vindickým, Krajinským a Istriánským. Velká tato moc zdála se císaři Konradovi II. nejspíš býti nebezpečnou. Proto v rozepři mezi Alberem a patriarchou Akvilejským o obapolná práva r. 1027 rozhodl zcela ve prospěch patriarchy tím spůsobem, by odtud Furlánsko zcela zase odděleno bylo od Korutan a patriarchovi dána světská správa nad ním. R. 1035 byl Albero dokonce ssazen, vévodství uděleno Konradovi, synu Konrada Vormsfeldského, po smrti pak jeho († 1039) za císaře Jindřicha III. za osm let neosazováno, až konečně učiněn vévodou hrabě Švábský Velf z Altorfu (1047). Po smrti Velfa († 1055) oddělena jest od Korutan také Verona a zanechána pod správou biskupa na spůsob jiných biskupských panství v Lombardii. Vév. Korutanské uděleno jest teprv po dvou letech (1057) od císařovny Anežky Konradu z Lotrinska, s domem císařským spříbuzněnému, po jeho smrti pak Bertholdovi Zähringskému ze Šváb (1059). Tomuto odňato jest od Jindřicha IV. pro zpouru a dáno Markvardovi z Eppensteina, synu Alberovu, dědičně r. 1073. V kterém čase přestala odvislost markrabství Korutanského od vévod Korutanských, není povědomo. Jindřich IV. udělil r. 1077 patriarchovi Akvilejskému mimo Furlánsko, které již držel, panství nad Istrií a Krajinou oddělením těchto markrabství od Korutan. Po smrti Markvarda (1077) dostalo se synovi jeho Lutoldovi pouhé vévodství po otci, neb i někdejšího krajiště Vindického jižní část (tak zv. Slov.

Strana) byla, jak se zdá, již o něco dříve přivtělena ku Krajině a dostala se tudy patriarchovi, kdežto zatím v půlnoční části, nyn. jižním Štýrsku, připomínají se od těch dob hrabata Marburští co neodvislí od moci vévodské. Luitold, jsa již ve věku pokročilém a nemaje posud žádných dědiců, dal se s manželkou svou skrze papeže Guiberta rozvésti, zemřel však sotva podruhé v manželství vstoupiv 1090. Nástupcem jeho stal se, obdržev Korutany v léno od cís. Jindř. IV., bratr jeho Jindřich IV., který asi r. 1077 dosazen byl na markrab. Istriánské. Třetí bratr jeho Oldřich byl od r. 1085 patriarchou Akvilejským. Ten držel s počátku s Jindřichem IV., pak r. 1105 i s bratrem svým Oldřichem k Jindřichu V. přistoupiv horlivě mu sloužil. Do tohoto času povstalo v Korutanech biskupství Krcké, zal. r. 1072 od arcib. Salcb. Gebharda (prvním biskupem byl Gunther), a tyto kláštery: kl jeptišek sv. Dominika v Sv. Jiří, zal. od hraběte Vichburgy; klášter benediktínův v Oževi založený od rodičův patriarchy Akvilejského Popa; klášter ve Valmatu (Admont), zal. též od arcibisk. Salcb. Gebharda; klášter benediktinův v Sv. Pavlu, zal. od hr. Engelberta ze Šponheimu; kl. v Dobrli Vsi (*Eberndorf*); kl. jeptišek v Krce, zal. 1042 od hrab. Hemmy, manželky hrab. v Brezoví, a kl. benediktinův v Podklošteře, zal. r. 1107 od biskupa Bamb. Oty. R. 1119, když arcib. Salcb. Konrad v Sasku u nepřátel Jindřicha V. se zdržoval, zmocnil se Jindřich Kor. někt. statků arcibiskupství toho v Korutanech, pak se hotovil i ostatní zboží jeho na se potáhnouti. Však Konrad smířiv se zatím s císařem vtrhl do Korutan a s pomocí biskupa Krckého Jindřicha klatbou napřed ohromiv, potom pokořil. Jindřichem vymřel r. 1122 rod Eppenšteinský, a císař Jindřich V. propůjčil Korutany v léno Jindřichu V. (co vévodovi III.), hrab. z Lavantu a Sponheimu, synu Engelberta I., markraběte v Istrii. Hrabata rodu toho měli také rozsáhlé statky v Krajině a spravovali markrabství Krajinské udělením od patriarch Akvilejských. Jindřich opět zapletl se v hádky s arcib. Konradem, při čemž mu pomáhali bratří Engelbert a Bernhard. Engelbert stal se r. 1124

vév. Korutanským, pojav za manželku sestru Jindřicha IV., a Bernard zmocnil se pomocí bratra svého proti Popovi a Veriandovi hrabatům od Saviny alodiálních statků jejich ve Štyrsku. Hádky, s představenými církevními na chvíli poutuchlé, povstaly zase, když biskup Krcký Hildebold, na moc církevni se spoléhaje, privilegium Vircpurské (od r. 1130), dle něhož měl držeti město a pevnost Brezovje ve jménu Salcburského metropolity, takým spůsobem se jal rozšiřovati, že se i do světských záležitostí míchati nepřestával. Vévoda proto napadl pozemky a lidi arcibiskupovy i Hildeboldovy, a těžkým obležením město Brezovje sevřel. Skrze Leopolda Sv. a vyhrožování tresty církevními přiveden jest Engelbert k narovnání, a změniv najednou bojovnou svou mysl, daroval hojné statky arcibiskupovi a vstoupil 1135 do kláštera, vévodství synu svému Oldřichovi I. zanechav. Týž postoupil vládu ještě za živobytí svého († 1143) synu Jindřichovi VI. (čili IV.). Potom nastoupil panování Heřman (1161), pak synové Heřmanovi Oldřich II. 1181 a Bernard r. 1201, souvěký s Přemyslem Otakarem I., jehož dceru Jitku (Bohuslavu) v manželství pojal, odkudž počaly se vroucí svazky přátelské mezi oběma rody panujícími. Oldřich i Bernard stáli za jedno s Filipem Hohenštaufským proti Otovi Brunšvickému. Z dětí Bernardových obdržel Oldřich od krále Českého Václava I. r. 1237 Břetislavsko v Moravě, aby jím vládnul, Filip pak učiněn proboštem Vyšehradským, kancléřem českým a r. 1246 zvolen na arcibiskupství Salcburské. Zůstával ale dlouho nevysvěcen na kněžství pro nepořádný spůsob živobytí, vládychtivost, bojovnost a rozmařilost v oděvu, až konečně r. 1256 ssazen jest s důstojenství toho, a na arcibiskupa povýšen Oldřich biskup Sekavský. Téhož také roku † Bernard, a vévodou Korutanským stal se syn jeho Oldřich III. Filip postavil se nově zvolenému arcibiskupu na odpor. Tomuto pomáhali vévodové Bavorští Ludvík a Jindřich; Filip zase měl k ruce své bratra Oldřicha a Přemysla Otakara II., krále Českého. Arcibiskup Oldřich zjednal si též pomoc od Uherského krále Bely

a syna jeho Štěpána. Tento vtrhl r. 1258 do Korutan a zemi strašně poplenil. Otakar, považuje to za zrušení míru (z r. 1254), v nějž oba bratří Korutanští přijati byli, vypověděl Belovi válku. Obě strany sesílivše se spojenci hojnými utkaly se bitvou r. 1260 u Kressenbrunnu, v níž Uhři poraženi jsou. Následkem toho přiměl Otakar lehko kapitolu Salcb., že potomního roku Filipa za arcibiskupa uznala a přijala. Že však ale papež krok ten neschvaloval, navedl Otakar Filipa k odstoupení r. 1262, a pomohl r. 1264 k důstojnosti této Vladislavovi, vévod. Slezskému, potud proboštu Vyšehradskému. Přátelské tyto poméry mezi Otakarem a bratřími Korutanskými jednak, druhou stranou pak péče Oldřichova, by po jeho smrti Korutany, pomějíce pána mocného, nebyly válkami domácími zmítány, pohnuly Oldřicha k tomu, že, nemaje žádných dědicův, do Čech na Poděbrady se odebral a tu 4. pros. 1268 Otakara dědicem všech svých zemí a práv jmenoval. Filip vzdal se nástupnictví, když se mu k patriarchátu Akvilejskému dopomoci slíbilo, což se i v skutku stalo; neboť Oldřich, požívající velikého vlivu v kapitule tamnější, a Otakar přímluvou svou dovedli toho, že zvolen jest k hodnosti této 23. září 1269 po smrti patriarchy Jiřího z Montelongo. Když pak brzy na to Oldřich 27. října t. r. smrtí sešel, vkročil Otakarův správce v Štyrsku, Konrád, probošt Brněnský, do Korutan a ujal vládu v zemi této, jakož i v Istrii a části Furlánska ve jménu pána svého beze všeho odporu; Filip však, zatouživ po vládě světské, přivedl mnohé pány v Korutanech a Krajině, ano samého zems. správce Konráda na svou stranu, a zmocniv se 1270 skoro celé země zjednal sobě pomoc krále Uherského Štěpána, s nímž se také spojil Jindřich vév. Bavorský. Kapitola Akvilejská ale sesadivši Filipa, vstoupila (1. máje) ve spolek s Otakarem, a Otakar sám překonav Uhry vtrhl v listopadu s velikým vojskem do Krajiny. Zmocnil se Sloveního Hradce, dobyl Ljubljany, Kostanjevice (*Landstrass*) a Kamníku (*Stein*) útokem, a když i některá jiná místa pokořil a poplenil, vzdala se celá Krajina i Slov. Strana dobrovolně, a Otakar učinil tu Oldřicha z Hausbachu

hejtmanem a faráře Lockého Jindřicha písařem zemským, načež do Korutan se vydal. Tu ve Sv. Vídu, hl. městě Korutanském a sídle posavadních vévod, četní páni k němu se dostavivše, zprostředkovali odpuštění straně odporující a narovnání s Filipem, kterýž dostaviv se osobně vzdal se všeho práva k zemím, městům a hradům všelikterakým. Též tomu podvolil se, že opustě Korutany, žíti bude v Kremži, zboží králem vykázaného užívaje. Otakar hned potom za správce Korutan ustanovil Albrechta z Berna (*Frenn*) a Anežku vdovu po vévodě Oldřichovi dal v manželství Oldřichovi z Heunburka, hraběti v Korutanech, a zanechav tu dostatečný počet vojska odešel ze země. Na hranicích rakouských číhal naň Štěpán Uherský, Otakar však byv záhy zpraven vyhnul se a zdvihl proto novou válku proti králi Uherskému. Tu Filip znova veřejně vévodou Korutanským a pánem v Krajině a v Krajišti se vyhlásiv obnovil spolek svůj se Štěpánem, přislíbiv, že jej po smrti své dědicem zemí jmenovaných učiní. Pak ujistiv se celého Furlánska, porazil Alberta z Gorice a bratra jeho Menharta Tyrolského, kterýž mu na pomoc přitáhl. I toho dovedl, že 5 sufragánů patriarchátu Akvilejského do Říma žádost vypravili, aby v hodnosti patriarchy potvrzen nebo aspoň spravováním rozsáhlé diécese této podařen byl. Však brzy došla odpověď, že Filip za patriarchu nikdy potvrzen býti nemůže, a 2. čce 1271 umluven mír mezi králi Štěpánem i Otakarem po vítězném tažení Čechův do Uher, v jehož článcích též to obsaženo bylo: král Štěpán vzdá se všeho potahování se na Štyrsko, Korutany a Krajinu pro sebe a své nástupce; přetrhne spolek s Filipem a neposkytne mu pomoci. Tím se stalo, že mnozí od Filipa odpadli, kdož posud jeho se přidržovali; ti, kteří k němu zřejmě se hlásili, vypuzeni jsou z Korutan a jiných zemí, ostatní pak přívrženci jeho, jsouce počtem i mocí slabí, neodvážili se něčeho proň podniknouti. Mimo to zmocnil se Oldřich z Drnholce z rodu Kouniců, generalní kapitan v Korutanech, Krajině a Straně, r. 1272 Furlánska, a Filip zbaven byv vší moci, zdá se, že odešel ke dvoru Uherského krále, kdež pro-

dlel až do jeho smrti (Štěpán † 1. srp. 1272). Smířiv se pak s Otakarem, dosazen jest r. 1273 po smrti Oldřicha, který v boji proti Uhrům zahynul, ku správcovství Korutan, jemu k ruce ale dán nový hejtman Oldřich Taufler, Tyrolák, kterýž zemi spravoval, an zatím Filip pánem se nazýval. Toho času zvolen jest na království Německé Rudolf Habsburský. Nastupování jeho proti Otakarovi jest známé, než abychom je opakovati museli. Filip brzy potom odebrav se k němu r. 1275 do Norimberka, uznán jest za vévodu Korutanského. Rudolf též pustil do Korutan, Krajiny a Slov. Strany provolání ke všem hrabatům, pánům a lenníkům, by jej za vévodu měli a v potřebách svých k němu hleděli. V Korutanech hned po zvolení Rudolfa na království nastalo veliké mysli pohnutí, přátelé Filipovi nabyli zase odvahy a počali se k odporu chystati. To zvěděv Otakar vyslal Milotu z Dědic, hejtmana Štyrského, by vzal pomstu na statcích arcibiskupa Salcburského v Korutanech ležících, který horlivým byl v působení proti Otakarovi. Milota přitrhnuv před Brezovje, vzal město toto útokem po tuhém odporu, vyplenil je a pak zapáliti dal. Rozbořil i jiná místa opevněná a mečem a ohněm arcib. Fridrichovi škodu od 40.000 hřiven spůsobil. To počínání zahrozilo nepřátely tak, že ustaly ode všech podniknutí proti Otakarovi, ano i věrnost a oddanost znova slibovali, však utvrdilo je v nenávisti ještě více a přimělo k opatrnějšímu jednání, až by pravý čas přišel; ano mnozí, kteří náviděli vládu Otakarovu, že silná byla a zemi přede všemi nepřátely chránila, pro takovéto skutky tvrdé, proti krajanům podnikané, od něho odvrátili se také. Jenom málo bylo těch, kteří v nelíčené věrnosti hradů svých a životů Otakarovi k službám nabízeli. Líčená tato věrnost hned okázala se, jakmile Rudolf Otakarovi válku vypověděl. Nejmocnější páni, jako hr. Oldřich z Obrů (Heunburk), Jind. z Pfannenberka, páni Vulfingové ze Stubenberku a j. sestoupili se ve spolek pro Rudolfa, arcibiskup Salcb. rozvázal všecky poddané z přísahané věrnosti, a mniši a kazatelé po zemi cestující proti Otakarovi lid rozněcovali. To vidouce české posádky ustoupily do Štyrska,

a Menhart Tyrolský, když do země vtrhl, brzy celou ji sobě podmanil. Otakar konečně odřekl se r. 1276 všech zemí mimo Čechy a Moravu. Za panování jeho vládli v Korutanech hejtmané, kteří měli veškerou správu v rukou svých: byli nejvyššími vůdci, řídili záležitosti politické, vedli správu finanční a určovali běh soudnictví. Menhart Tyrolský podržel správu Korutan. Stalo se to asi za tou příčinou, že Rudolf, vydluživ se od Menharta 30.000 hříven stříbra, za platné služby jemu zemi tuto v spravování dal tím spíše, an Rudolfův syn Albrecht od r. 1276 dceru Menhartovu Alžbětu v manželství měl, Filip pak sám o Korutany se nestaral. Týž byl zajisté hned od roku 1275 neustále u dvora Rudolfova prodléval, jsa tu družinou četnou obklíčen a užívaje titulu vévodského; a není snad pochybeno říci, že nejspíše vlády se již nabaživ, Rudolfovi, coby s Korutany dělati chtěl, na vůli ponechal a potom v soukromnosti žil až do své smrti 1279. Menhart tedy vládl v Korutanech bez překážky; roku pak 1286 jmenován jest dědičným pánem této země, maje v zástavě i Krajinu. Menhart † 1295, a po něm nastoupil vládu syn Jindřich společně s bratry Ludvíkem a Otou, po jejichž smrti († 1306) sám panoval. Jindřich pojal za manželku Annu, nejstarší dceru Václava II. Českého, a tím zjednal si cestu ku království Českému, na kteréž povolán jest r. 1307. Pro nechvalné ale panování musel Čechy již 1310 opustiti a do Korutan se navrátiti. Manželka Anna zemřela mu 1313 bezdětna, a Jindřich v druhé manželství pojal Adelu Brunšvicko-Grubenhagskou, s kterou zplodil Markétu (tak zv. Malatackou). R. 1321 smířil se Jindřich s Janem, králem Českým, a přijal 1327 pro dceru svou za manžela druhorozeného syna Janova, Jana Jindřicha, čímž tomuto pojištěno dědictví v Korutanech a Tyrolsku. Jindřich † 4. dub. 1335, a císař Ludvík ihned spojil se s vévodami Rakouskými Otou a Albrechtem o rozdělení zemí jeho v ten způsob, aby severní Tyrolsko připadlo k Bavorsku a ostatní aby dostali oni, ač byl Jindřichovi slíbil, že má dědit jeho dcera a manžel její. Dne 2. máje udělil vévodám země tyto v léno a nařídil stavům a obyvatelům korutanským, aby je za pány své při-

jali. Na to uznal je první maršálek zemský Konrád z Aufenšteina. Jan Český ujal se práva syna svého, a z toho vypukla válka s vévodami Rakouskými. Tato vedena jest na severu; Karel, Janův syn, naproti tomu vytáhl proti odpůrcům otcovým a bratrovým z Tyrolska, a poplenil země i rozbořil některé hrady hrab. Gorického, jako Šentlampert (Sv. Lamprecht) a jiné v údolí Lenčském. Zatím ale uzavřen jest na severu 9. říj. 1336 mír, jímž král Jan vzdal se Korutan, Krajiny a Strany, vévodové pak Tyrolska. Od toho času ostaly Korutany vévodám Rakouským. — *D.* Korutany od spojení s vévodstvím Rakouským 1335 až na časy nejnovější. Ač Korutany oběma vévodám se dostaly, vedl v nich hlavní správu toliko Albrecht Chromý. Týž svolav stavy rak., štýrské a korutanské roku 1355 do Vídně, a představiv jim syny své Rudolfa, Fridricha, Albrechta a Leopolda určil nástupnictví synu Rudolfovi, ostatním pak dal úděly; ustanovil jak mají k sobě a k poddaným se míti, a dal pořízení toto stavy potvrditi. Zasnoubiv pak r. 1357 syna svého Rudolfa s Kateřinou, dcerou Karla IV., a dceru Marketu s Menhartem Tyrolským, synem Markety Tyrolské a Ludvíka vév. Bavorského, † 1358. Za vlády jeho zničilo zemětřesení v Korutanech 17 hradů, 10 vsí, a obrátilo město Bělák v ssutiny. Také černá smrt valnou část obyvatelstva vyhubila. Po Albrechtovi nastoupil vládu Rudolf. Týž obnovil nejvyšší úřady v Korutanech, obdržel r. 1360 Korutany v léno od Karla IV. a ujednal manželství s Menhartem Gorickým, jehož dcera Kateřina, dědička domnělá, vzala si Leopolda, bratra Rudolfova, za muže. Smlouva ta obnovena jest 1364 s hrabětem Albrechtem s tím podotknutím, by po vymření potomkův mužských na Rakousko spadly jeho země dědičné a léna říšská Metlíka, Lenče, Bystřická dolina a falckrabství Korutanské, což stalo se teprv r. 1500. Rudolf † 1365 bezdětek, a zemím Rakouským vládli bratří Albrecht III. a Leopold společně. R. 1368 vzbouřili se bratří Aufenšteinští Konrad a Fridrich s četnými svými přátely a spojenci; proto muselo se proti nim vypraviti silné vojsko; i biskupové Bamberský a Salcburský poskytli pomoci. Když vzdal se po dvouměsíčném

tuhém obléhání hrad Pliberk, v němž bratří sami se bránili, poddala se i ostatní místa vzdorná, a Aufenštenjští, jimž statky pobrány byly, dáni jsou do vězení. Vévodové Rakouští panovali společně do r. 1379, kteréhož o země rozdělili se tak, že Albrecht podržel Rakousy, Leopold ostatní země všecky. Leopoldovi poddal se 1386 Terst. Duch jeho bojovný nedal mu ustati, až padl v bitvě u Sempachu proti Švýcarům 1386. Synové jeho Vilém, Leopold, Arnošt a Fridrich smluvili se se strýcem Albrechtem ještě téhož r., a ponechali mu vládu ve všech zemích až do jeho smrti 1395. R. 1396 smluvili se dva nejstarší, Vilém a Leopold v ten smysl, aby Vilém vládl Rakousku, Štýrsku, Korutanům, Krajině a Istrii, Leopold aby si vzal Tyroly, Elsas, Burgundii a Švábsko; pak Vilém aby po všechen vyživoval bratra svého Arnošta, Leopold Fridricha. Již ale roku 1402 přijal Vilém Arnošta za spoluvladaře v zemích jmenovaných a Leopold Fridricha. R. 1406 † Vilém, a vláda v Korutanech připadla Leopoldovi, který tu vládl až do smrti své r. 1411, po čemž Arnošt Železný sám panství ujav r. 1414 poslední po starém spůsobu na stolec vévodský posazen jest. Týž † 1424, a Korutany tvoříce potom provincii zemí rakouských, měly s těmito osudy stejné. Co pak zvláštního v zemi této potom se událo, to krátkými slovy tuto položíme. Po Arnoštovi vládl Korutanům Fridrich Smířlivý do r. 1493. Za jeho vlády vpadli několikráte Turci do země. Poprvé vrojili se od východu a došli až ku Klošteru (Botrinji), vracejíce se pak odvedli s sebou 8000 zajatých. Podruhé navštívili zemi r. 1476 od jihu, a potřetí r. 1478. Téhož r. pozvedli se sedláci pro špatnou minci a utvořili spolek mezi sebou, když pak ku pokoji napomínáni jsou, mluvili, že spojili se proti nepříteli Turku. Postavili se mu také na odpor v šesti tisících. Však než jich došel, rozprchli se, a ti kdož zůstali, dílem od Turkův porubáni, dílem v otroctví odvedeni jsou. Turci na to rozlili se po celé zemi a málo ostalo míst od nich ušetřených, a vypálivše a vyloupivše po svém spůsobu, co jim kde do cesty přišlo, odešli ze země beze škody. Vpády takové opa-

kovaly se ve válkách tureckých potom ještě několikráte, neměly ale takové rozsáhlosti a nestalo se to nikdy bez potrestání lupičův těchto. Ač po odstěhování se Turkův hlavy selského povstání věšením a žalářem potrestáni byli, předc za panovníka Maximiliana (1493—1518) opět vzbouřil se lid selský pro přílišné utiskování a peněz vydírání. Roku 1515 vzniklo pobouření v Štyrsku a Krajině, kdež shluklo se u Brežec (*Rann*) na Savě k 80.000 poddaného lidu; ještě t. r. rozšířilo se i v Korutanech; lid udával, že musí spojiti se a domoci si spravedlnosti božské, když lidé jí nevykonávají. Proti nim vypravilo se pravidelného vojska 1500 pěších a 80 jezdcův. Ti táhnouce k Starému Dvoru, chtěli hospodu vzíti v Sv. Vídu. Měšťané ale takové zbrojné moci nevěříce zavřeli před nimi brány. Povstalci lehko jsou přemoženi a za pokutu na věčné časy k ročnímu odvádění tak zvaného „peníze zpoury" odsouzeni. Stavové, ač vojsko do sv. Vída po několika hodinách vpuštěno bylo, vedli si proto stížnost u císaře a žádali, aby jim dáno bylo město Celovec k vlastnictví, by tu sněmovati a soudy držeti mohli. Což potvrdil Maximilian 24. dubna 1518, a od času toho stal se Celovec hlavním městem Korutan. Za času, když Korutany s Rakouskem se spojily i za dob potomních měly v Korutanech rozsáhlé statky biskupství Salcburské, Bamberské a hrabě Gorický (*Görz*). Pro krátkost jenom některé uvedeme: K Salcburskému panství patřily Brezovje, Starý Dvůr, Hüttenberg, Sv. Ondřej, Gospa Sveta (*Maria Saal*), Sovodenj (*Gmünd*) a j. v.; mimo to měli mnozí páni léna od něho. K Bamberku slušely: panství Volfsberk a Hardneidstein, Reichenfels s doly bohatými, panství Běláckě, Terg (*Feldkirchen*), a j. v. veliké množství. Hrabě Gorický pak měl tu pozemků více nežli obě biskupství dohromady; jmenovitě panství Turské (*Lurn*), celé skoro údolí Lešanské a Ziljanské a četná panství více. Církevní tyto statky zmenšily se během času znamenitě. Nejprvé stalo se, že biskupové, platíce veliké daně z nich a nemohouce pro vzdálenost přísně podřízené své kontrolovati, sami něco jich odprodali; pak r. 1529 a 1532 museli se tomu

podvoliti, že třetina jich jest prodána a peníze stržené na výlohy válečné obráceny. Konečně prodalo biskupství Bamberské statky své r. 1757 Marii Teresii za jeden milion zlatých a za 4% z dluhů 351.000 obnášejících; zboží pak Salcburské sekularizováno jest r. 1803 a r. 1806 za jmění státní vyhlášeno. Z řádů rytířských, kteří sem buď uvedeni byly neb tu aspoň statky měly, jmenují se Johanité, němečtí rytíři a rytíři sv. Jiří. Nejvyšší správu v zemi vedl hejtman, od císařův n. arcivévod Rakouských dosazovaný, jemuž k ruce byly úřady jako v jiných zemích vnitrorakouských zřízené. Vedle těchto pak trvaly neustále staré úřady dvorské, jsouce čestným příznakem některých rodů, jako dvorní maršálek, číšník, komorník atd. Svobodné hlásání slova božího, v Čechách svůj počátek vzavší a v XVI. stol. v Německu se obnovivší, i v Korutanech našlo půdu úrodnou a rozšířilo se. První, kdož veřejně ve smyslu Luterově kázati se tu odvážil, byl Volfgang Todt, kvardian minoritský ve Volfsberku, kterýž přívrženců v jemu získal v údolí Labudském; pak bohatý pán Veitmoser, který měl hojné statky a výnosné doly ve Sovodni a v okolí Gasteinu. Týž horlivě rozšiřoval je mezi horníky a poddanými svými v údolí Jezernice, Desné a Malty. Po předchůdcích těchto dostavili se jiní, horlivější ještě a nadšenější rozšiřovatelé, totiž studenti, kteříž studovavše na universitách německých, když domů se vrátili, buď šlechtické své rodiče pro novon víru získali, nebo byli-li ze stavu městského, v lidu tomto rozšiřovati hleděli. Šťastnou náhodou pro reformátory poskytla vláda sama vydatné podpory novému učení, ač sama mu nijakž nepřála. Město totiž Celovec bylo ohněm r. 1514 až do kořen vyhubeno. I nedostávalo se obyvatelův k novému zalidnění; vydáno proto prohlášení i k cizincům, by v městě se usazovali, začež zaručeno jim svobodné a bezplatné provozování živností všelikterakých. Za tou příčinou nahrnulo se sem nejvíce švábských Němců, a město stalo se tak beze všeho namahání se strany protestantův veskrz skoro protestantské. Mimo to působilo valně k rozšiřování nové víry též květoucí hornictví, jelikož horníci

buď byli Němci z ciziny sem přišlí anebo Korutanci, kteří v cizině hornictví se učivše odtamtud i novou víru si přinesli. Konečně musí i to na váhu se položiti, že jako vzdělanost z ciziny plynula, tak i knihy, rozumí se luteránským duchem psané, do Korutan přicházely a horlivě čítány jsou. Stavové koruntanští, rakouští, štyrští, krajinští valnou většinou k nové víře přistoupivše žádali r. 1556 krále Ferdinanda, aby jim bylo svobodné provozování náboženství evangelického povoleno. Ale Ferdinand nepřivolil, dovoliv toliko přijímání podobojí do času, ažby koncilium církevní Tridentské úsudek svůj v tom proneslo. Proto stavové korutanští na každém sněmu (sněmy svolávaly se každoročně za příčinou povolování berně a hotovosti válečné, a při jiných příležitostech i mimo to) obnovovali žádost svou, až povolil svobodné vyznávání arcivév. Karel 1578 na sněmu v Mostu, vyminiv si v městech vévodských a na statcích svých podle vlastní vůle jednati. Luteránství, takto po celé zemi rozšířené, zamyslil arcikn. Ferdinand stůj co stůj vypleti. I počal svou *protireformaci* tím, že ode dvora svého všecky živly nekatolické propustil. Totéž nařídil úřadníkům svým, aby činili. Na místě hejtmana luteránství příznivého sazen v Korutanech nový přísný katolík hrabě z Nagarola. R. 1599, když Ferdinandovi holdováno jest od stavův, sliboval jim a zaručoval všecky svobody posud bývalé, jenom o náboženství nezmínil se. Proto stavové, znajíce dobře smýšlení jeho, žádali si míti svobodné víry vyznávání zaručené, Ferdinand však, odepřev jim toho, pokračoval v působení svém k vypletí luteránství. Biskup Sekavský Martin Brenner vkročil v čele moci zbrojné, provázen hejtmanem zemským brab. Janem a Ortenburku, do Korutan. Chodíce tu od města k městu a ode vsi ke vsi bořili modlitebnice luter. a obydlí kněží prot., pálili knihy, vyhlásivše 12 dukátů na každou knihu, která by zatajena byla; dávali na víru katol. přísahu skládat, a kdo tak činiti nechtěl, ze země vypovídali. Stavěli všady rozdávání pod obojí, sázeli kat. kněží na opuštěné fary. Kdo hned ku katol. víře přestoupiti se zdráhali, jsou poučováni a dáván jim čas na rozmyšlenou. Tak

obrácena jsou všecka města, až poddal se i Bělák a Celovec, z kteréhož vypuzeno jest 27 predikantů. R. 1604 uvedeni jsou do země jesuité a usazeni v Celovci, kdež vykázán jim kostel Nejsv. Trojice. Ti pak starali se známým způsobem o šíření katolicismu; hned pak rok na to, když přese vše usilování luteránství vypleti se nedalo, dán stavům rozkaz, aby úřadníci stavovští, kteří by se lístky od zpovědníkův svých, že katolíci jsou, nevykázali, ze služby propuštěni byli. Ale stavové nebyli příliš ochotni, a při popuštění nátlaku i svým poddaným zase povolili, a tak luteránství z Korutan nikdy více nebylo vytlačeno. V politickém ohledu spojil císař Josef II., aby zcentralisoval vládu, Štyrsko, Korutany a Krajinu, zemského hejtmana v Korutanech, hr. Vincence Ursina Rosenberského propustiv, pod jedním guvernérem, Ant. hrab. z Khevenhülleru. V Celovci ponechán toliko soud apelační pro tyto tři provincie a Tyroly, zemský soud ale pro Korutany a Krajinu přeložen do Ljubljany. R. 1791 za Leopolda II. dostaly Korutany opět vlastní vládu zemskou pode jmenem **hejtmanství**, ale 1804 zase spojeny se Štyrskem pod jedním guberniem v Št. Hradci. Ve válkách francouzských obsazeny jsou Korutany několikráte od nepřátel a konečně r. 1809 obdrževše Francouzové mírem Vídeňským hořejší část země této, spojili ji s královstvím Ilyrským. Když pak během válečným přinuceni, odtud pryč odtáhnouti musili, vyhodili do povětří veškery bradby Celovce. Mírem Pařížským vrácena jest hořejší tato část Korutan Rakousku zase, spojena r. 1825 s ostatní částí, jako za starodávna bývalo, a podřízena gubernii Ljubljaňskému. Teprv r. 1849 vyhlášeny jsou Korutany za provincii pro sebe a opatřeny zvláštní správou zemskou.

VIII. Literatura.

O **zeměpisu** korutanském vůbec psali (zvláštní topografii) pověstný **Valvasor** (1688) a nověji **Wagner** (1847). K horopisu a geognosii země nalezají se důležité příspěvky zvláště v ročnících ústředního geolog. ústavu ve Vídni (seznam výšek od **Sennonera** v III., geolog. články v I., V., VI., VII.,

VIII. a XII. roč. od rozličných), pak ve zprávách zeměpisné jednoty Vídeňské (od Ruthnera, Urlingra a j.) i alpského spolku ve Vídni (od Mojžiševiče a Pajriče). Květenu korutanskou vypsal již r. 1772 Scopoli (2 sv. s obrazy), minerální vřídla Karel z Aichelburka (1842) Koch (1845) a Haerdtl. Jiné pomůcky zeměpisné jsou *Schaubach*, *Schmiedl*, *Hauer*, *Zefarović* a rozl. časopisy něm. i slovenské (zvl. časopis Korutanského musea). K vodopisu je důležitý příspěvek zpráva tržní komory Celovecké o splavnosti Dravy (r. 1854), k statistice tabely stat. ústř. bureau a jeho zprávy (o železném průmyslu Rozsíval, o sklenném Schmitt, o komunikačních prostředcích Streffleur, r. 1856 a 1858, pak zprávy tržní komory Celovecké, ač zastaralé (na r. 1852 a 1853). K topografii je prospěšná pomůcka úřední seznam míst v Korutanech i se slov. jmény (1860), k ethnografii Šafaříkovy i Czoernigovy spisy a spis Kozlerův (1854). O historii psali souborná díla: Valvasor, Unrest (1758) a nejnověji Hermann (1843) a svob. p. z Ankershofenu (1850—59), jehož redakci též zvl. archiv pro historii Korutan vycházel (1849 a násl.). Z map jmenovati sluší zvl. mapu gen. štábu (též geologicky kolorovanou), mapy Schedovy, rozl. mapy Illyr. království, mapu silničnou od Streffleura (ve zprávách stat. ústř. b. 1856), Artariovu (z r. 1843), Blumovu mapu plodin a výrobků přírodních a průmyslových, Fötterlovu a Keilovu vypuklou mapu V. Zvonu (1853) a jiné 4 o hor. Korutanech, profesora Endra 100 pohledův na Dravské údolí a j. v.

K r a j i n a.

Krajina, něm. *Krain*, vévodství, k říši Rakouské náležité, leží mezi 31°27'—33°10' vých. délky Ferrské, pak mezi 45°38'—46°39' sev. šířky. Zěměpisná délka jeho obnáší tudíž 1°43' čili 23 mil, zeměpisná šířka 1° 1' čili 15·3 zem. mil. Nejsevernější bod země je Švabecká alpa na hranicích Korutanských (nad Rateči, *Ratschach*, ve vrchovišti Podkorenské Sávy), nejjižnější je povrcheň Kupy na hranicích charvátských pod Vrchem (*Schwarzberg*) nad samým Severinem (Charv.). Nejvýchodnější bod leží v povrchni Sávy na týchž hranicích pode vsí Jesenici, nejzápadnější za Bílou Peči (*Weissenfels*) u potoka, k Zilici (*Gailitz*) korutanské jdoucího. Největší vzdálenost směrem od jiho-vých. na sev.-záp. (šířka mezi nejzáp. a nejvých. bodem země) vynáší 23, největší vzdálenost od jihu na sever (délka) toliko 18·7 mil rak. (mezi hřbetem Košutou na korut. hranicích a planinou za Zátrepí u charv. hranic). Obvod hranic představuje čáru 83 rak. m., z čehož na hranici proti Pomoří rak. 27 mil, na charvátskou 20·3, na štýrskou 16·2, na korutanskou 13 mil rak., na Vojenskou Hranici (ve dvou výlukách této) 6·5 rak. m. připadá. Velikost povrchu určena jest výměry katastrál. (ukončenými) a pracemi voj. zeměpisného ústavu rak. na 173·5694 □ mil rak. čili 181·42 zem. Odtud je povrch Krajiny jen o 6·69 rak. m. menší, než povrch Korutan, a o 5·48 mil menší, než kraj Pražský a Písecký v Čechách dohromady.

I. Půda

jest vesměs vysoká a poměry výše její drží se rozdílu mezi 9037' (vrch Triglav) a 336' (povrcheň Kopy pod Metlikou) čili vůbec 8700'; 53·8% všeho po-

vrchu je půdou horskou (po většině výšehorskou), 25·5% je pahorkovinou vyplněno; roviny rozkládají se jen na 20·7% všeho povrchu. Složením geologickým je přes 56% zemištěm jižních alp vápencových, přes 38% útvaru Krašského (*Karst*), a jen 6% náplavův diluviálních a alluvií. Útvary tyto, buď soulehlé, buď mezilehlé, nýbrž i vzájemně se podjímající, spůsobily v zemi svými zvláštnostmi, jakož i rozličnou podobou i výškou půdy tak zjevné rozdíly, že Krajina ode dávna i v národě samém na tři zvláštní zemiště se rozpadává, jež se vůbec Gorenskem (t. j. vyšní Krajinou), Dolenskem a Notranskem (t. j. vnitřní Krajinou) nazývají, kteréž rozdíly i s geolog. stanoviště, ač s jistými výhradami, v platnosti býti mohou. — Gorensko zvl. je země výšehorského, ano alpského rázu, kdež vápence a dolomity spodního jurského útvaru (tak zv. Dachsteinské) a vápence i břidlice, dílem i pískovce kamenouhelné (tak zv. Ziljské vrstvy) nejvyšší štíty, pláně a slemena hor, — pestré vápence a slíny, jakož i pestrý pískovec nižší alpské pláně (nebo i nižší pohoří a brda) skládají, pahorčinami třetihorními (dílem i z vápence křídového) lemované a prostouplé, pod kterýmiž na východ veliká (dílem alluviální) rovina Ljubljaňská se šíří, a v nichž pěkná, dlouhá i korytná údolí se nalezají (na eocením útvaru nebo na náplavech). Za rovinou Ljubljan. na východ jeví se v Dolensku též útvary co rozmanitá, nejvýš 3000' vysoká pahorkovina, v kteréž ostrovy křídového vápence, vždy s třetihorním útvarem (vápenci numulitovými a lítavskými, slínem, opukami atd.) úzce sloučené, — se vyskytují, onyno pláně a vrchy zvl. tvaru, tyto pěkná, široká údolí s půdou dílem alluviální, ale i kotliny a doliny s poniklemi tvoříce, kteréž již vlastní útvar Krašský připomínají. Tento nalezá se však teprv v Notransku vlastně a mohutně v celé své nevyrovnané zvláštnosti vyvinutý, čině zemi tuto buď korytnou, suchou i kamenitou planinou nebo lesnatou hornatinu s kupami i štíty a sráznými stráněmi, v jejímž lůně vedle nesčíslných slují (jam n. pecer), dolcův a březen (t. j. propadlin nálevkovitých) i četné a hluboké doliny s poniklemi se skrývají,

celou tuto končinu pravým divem světa učinivše. Půdu tuto skládá zde vesměs jen útvar křídový a třetihorní v nejpestřejším rozvinutí a vzájemném se protýkání. — I. Výšehorská půda v Gorensku počíná na sev.-východ 1) hřbetem Mangarta, kterýž se co 2½ míle dlouhý, prům. 5—7600′ vysoký a úzký čeřen objevuje, nad jehož holá temena klikaté štíty ještě o 4—700′ výše se pnou, a z něhož četné rozsochy jak na jižní tak sev. stranu, 8—3000′ vysoké, vybíhají, široká i vysoká příčná údolí s bystřicemi k Sávě i Soči (Jsonzo) vysílajíce, v jejichž hořejších korytech i jezera se nalezají. V údolích jeví se vápence, pískovce i břidlice kamenouhelné, na strmých stráních a krších pestrý slín a dolomity triasové (Hallstadtských i Rablkých vrstev); slemena a štíty skládají se ale výhradně z vápencův liasových (Dachsteinských). Čelnější štíty jsou: Mangart (č. Babji zob) 8462′, Mojstroka 7466′, krásná pyramida Prisinik (8100′), Rasur 8244′, a v rozsochách Rogica 8153′ a Černý Vrch 4806′. V údolích má větší jezero Lanské (nad Rateči) 3023′, jezerný pramen Sávy Podkorenské 3960′, druhý pramen 2544′; klance jsou ve výši 5—6100′, Veršecký má 5066′, Lukeňský 5970′ výše. 2) Hornati na Tříhlavská jeví se co ohromná poloeliptická (16 m. v objemu držící a ok. 13 □ mil rak. pokrývající) skupina korytných a dolovitých planin, širokých (na ¼ míle) a holých hřbetův i úzkých klikatých slemen s četnými rohy i deskovými štíty (dílem, zvláště na jižní Gorické straně, i s rozsochami), kteréž sráznými i jehlovitými stráněmi jak do vnitra, tak k širokému údolí Sávy se spouštějí. V lůně jejich leží 4½ míle dlouhé a ¼ míle široké, úrodné a od pradávna obývané průmyslné údolí Bochyňské (*Wochein*), jež dolní (č. Bochyňská) Sáva protéká, malebné jezero tvořící, a několika soutěskami z údolí na východ vystupující. Rovnoběžné Bochyni jest na sev. údolí řeky Radovny (*Rothwein*) i pobočného p. Kermy, kteréž ve vyšní části své jsouc široké i zalidněné, v nižní též úzkým žlabem k V. Sávě (proti Žerovnici) se otvírá, na sever ale dvěma vyššíma, příčnýma dolinama (k Mojstraně a Javorníku) opět

s údolím Sávy souvisí. Jiných příčných údolí v celé této skupině horské na krajinské straně není, ovšem ale jsou planiny (počítá se jich šestero) četnými a lučnými koryty, rumovitými dolci i jamami vybrázděny a trhlinami prorvány, v jichž pažitném nánosu se výborná bobovitá ruda skrývá a kterýmiž se z nedostatku sedel východ ze středu skupiny aspoň usnadňuje. Na lučnatých pláních i v korytech stojí četné salaše, na jiných rozsáhlé lesy, a Bledská planina (na sev.-východě) chová v lůně svém pověstné pramenné jezero Bledské (*Veldes*), nejkrásnější v Krajině. Hřbety skupiny Triglavské (na jihu) mají výšku 4—6000', slemena (na sev.-záp.) 6—8000', planiny (zvl. na východě) výšku 2—5000'. Nejvyšší štíty jsou: Mohutný a báječný velikán Triglav, (nejvyšší místo v Krajině na sev.-západ) z kamenitého moře slemen, propastí, dolův a planin třemi štíty (nejnižší 8505') nad malým ledníkem až do výše 9037' se pnoucí a velikolepý pohled až k moři Jaderskému a Benátkám, jakož i k samému Ortelesu a Turům poskytující a z celé země viditelný; na jiho-západ od něho štíty Kanjavc 8112', Lipač, Čav (oba sk. 8000' vys.) a Vagatin 6305', podobně z rumovitých dolův a slemen vynikající. Z jižních širokých hřbetů čnějí: Vochv 6072', Černá perst (*Schwarzenberg*) 5826', Ratitovc 5263'. Na záp. korytné pláni Ogradnické má štít Pršjuc 5560', na vnitřní (největší) a lesnaté Poklucké planině, kteráž sedlem Bělopolské hole (6106') s Triglavem souvisí, a prům. 4600' vysoká jest, mají báně Koprivnik 3217', štít Ribiška gora 4205', štít Javoro 4878', Kleč 5967'; na plan. Radovenské (*Rothwein*) štít Rebikovc 4986', Mršaklja 4093', v pl. Bledské (nejnižší a osidlené) má Bledgrad 1839', jezero 1503' výše; pl. Jelovca (nejjižnější), plná lesův a holí, má v soujm. kupě 4404', na Richu 4041' výše. V Bochyni je povrcheň jezera 1654' vys., náplav v kotlině 1636', prastaré Bitno (*Vittnach*) 1640', Bistrica 1670', Jerčka 2003'. Na jiho-vých. lazích a dolech mají Kamňjagorica (*Steinbüchl*) 1470', Kropa 1524', Črešnica (*Kerschdorf*) 1524', na již. svahu Sorica (Zarz) 2654', a v krásném údolí Sory Že-

leznike (*Eisnern*) 1900' výše; na nejvýchodnějším (třetihorním) výpustku horském mají Stermica 2985', kostelík Sv. Jošta (nad Krajní = *Krainburg*) 2660' výše. Z řídkých sedel má Podberdské (do Goricka na J.) 4086' výše. V údolí vyšní č. Podkorenské Savy, kteréž se délkou $3^1/_2$ m. a šířkou prům. $^1/_2$ hod. na vápencích kamenouhelných mezi spousty Mangarta a Triglava na J. a Karavanky na sev. klade, mají Rateče ještě 2485', Rute (*Wald*) 2610', Dolge poljane (*Langenfeld*) 2129', Jesenice (*Assling*) 1728', silnice pod Javorníkem (*Jauerburg*) 1837', povrcheň Savy zde 1721' výše. Podélné údolí Sávy má tedy mezi Rateči a Žerovnicí prům. 2100' výše, kotlina Radolecká však jen prům. 1600' (Lezce = *Lees* 1609'). V geologickém ohledu má skupina Triglavská též složení co Mangart a co ostatní výšehorské krajiny země vůbec. Nejspodněji leží Ziljské vrstvy kamenouhelné, kteréž tu však skoro jen při údolí Velké Sávy na jevo vycházejí. Všecky planiny a hřbety až do výše 6000' skládají se ze všech vrstev domácího útvaru triasového, kteréž ale větším dílem v bílé dolomity proměněny a mnohdy k nepoznání sloučeny jsou. Všecky hřbety a štíty, nad 6000' vyvýšené, jsou z čirého vápence liasového (Dachsteinského), kterýž sem a tam i méně rozhodnou dolomitickou strukturu (zvl. na dolní hranici své) ukazuje a v deskových vrstvách se odměšuje. Směr vrstev všech útvarův jde od sev.-záp. k jiho-vých., sklon ale od sev. na jih, tak že zvl. severní svah do vnitra Bochyně a k vých. Savě v podobě srázných dolomitových stěn nebo i co stráně útesovité a jehlité se jeví, kdežto jižní (pravý) svah je buď lázovitý, ale kamenitými koryty (týmž sklonem) prostouplý, buď ssutiné a troskovité stráně okazuje. Propadání se vod svrchních až k nejdolejším pískovcům a břidlicím kamenouhelným je nejen příčinou obecné bezvodnosti planin a hřbetův, nýbrž i stává se rušením vnitřních vrstev a slojí i původem četných spadlých koryt, dolcův, trhlin i březen, kteréž vší této vysočině tvar jakéhosi vyššího Krasu dodávají (viz níže). Neméně přičiňuje se

k divoké podobě slemen i strání poměrná měkkost hornin (zvl. slínu a pískovce lasturového) jakož i znamenité povýšení jejich a suchota půdy. Jurský (rudý) vápenec je v celém zemišti velmi podřízený a nalezá se ovšem jen v nejvyšších polohách; za to vystupují při jižním svahu již vápence a opuky útvaru křídového, kteréž společně s pískovci a slíny eocenními údolí Sory pěknými vrchy a stráněmi lemují, jakož i hřbet Sv. Joštský (1 m. dlouhý) tvoří a v Bochyni (jakož i na Bledsku, pospolu s dilivuálními nánosy) zvláště rozšířeny jsou. 3. Nad nimi vyzdvihují se na jih opět vrstvy triasové a kamenouhelné (týchž druhův, co na Triglavsku) též k znamenité výši, tak zvanou hornatinu Lockou (*Laak*) skládajíce (9 □ m.), kteráž na západě na jediném širokém lesnatém hřbetu přestává, jenž do údolí Sory na sev. a Poljanšice (na jihu) povlovně lázy a debřemi se svažuje, na V. však v 3 míle širokou hornatinu Plchovogradeckou (*Billichgratz*) se rozvětvuje, obloukem do roviny Ljubljanské četnými údolími se otvírající. Zadní hřbet (na půdě Krajinské $2^1/_4$ m. dlouhý) skládá se z pouhých vápencův liasových, z Rablských a Werfenských vrstev (slín a pestrý pískovec), vlastní hornatina P. Gradecká na jihu z týchž vrstev, na sev. z kamenouhelných vápencův a břidlic. Eocenní a křídové pískovce a slíny jsou i tu zcela ještě podřízené. V hl. čili zadním hřbetě má Plegas 4927′, Porezen 5150, Mlačí verh 4331′, Locki verh 3226′, Křížová hora (nad samou Lokou) 2191′, Škofja Loka sama (věž hradu) nad vtokem Sory a Poljanšice 1261′; salaš Osojnica, na sev. svahu Plegase 4200′, planina Osecká (na jih z Goricka vstupující) ve štítech Pleku 3312′ a Germanovci č. Orješku 3237′. V malebných horách Plchovohradeckých má na S. Sv. Ožbold (*Oswald*) 2701′, nad Pl. Gradcem Sv. Vavřinec 2560′, na JZ. Pasiroven 3241′, Vindhvarje 2208′, Serovsko 2839′; nejvýchodnější výstupky (nad Ljubljanou) mají jen něco přes 1000′, Ilovsk 1552′, Svinigorica (n. Verhnikou, *O. Laibach*) 1032′. Hory tyto jsou od jihu a vých. údolími řek (Poljanšice, Gradašky a Šujce) snadno přístupné i dobře

přechodné. S nimi souvisí úzce na jihu 4. malá hornatina Idrická, asi 6.5 □ m. pokrývající, v kteréž se všudež již útvar liasový a triasový (výše jmenovaných vrstev, zvl. též pestrých pískovcův) s třetihorními slíny a křídovými opukami a vápenci protýkají, buď planiny, buď pestré pahorčiny a širší, ale nízké hřbety tvoříce. Hornatina tato je všudež buď vzdělaná, buď lesy porostlá. Žlab potoka Bělé (k Vípavě), nad kterýmž i nejvyšší pláně t. hornatiny stojí, a kterýž třetihorními slepenci a slínem vyplněn jest — odděluje ji přirozeně od Hrušické planiny, k soustavě Krašské náležité. V oné má vrch Goljaka nad Vojskou (na jihu) 3016′, Idria v údolí Idrice (v kterémž i vrstvy břidlic silurských nejspodněji se jeví) 1488′, vrch Kratiški (na jihu) 4002′ výše, Gora Sv. Majdalene (nad Idrií, V.) 2628′. 5. Nad údolím vyšní Sávy (Podkorenské) strmí šedá hradba Karavanek s lysými břitkými hřbety a věžatými štíty, kteráž přirozenou vysokou hranici proti Korutanům tvoříc, délkou 9 mil až k dolině Jezerské a k údolí řeky Kokry se prodlužuje, za nímž podobným útvarem alpy Kamnické již se zdvihají. Karavanky, na straně Krajinské pro ssutiný pohled svůj vůbec Grintovce zvané, skládají se i tuto z týchž hornin, co v Korutanech. I tuto jsou vápenec kamenouhelný a Ziljské vrstvy podvalem veškerého pohoří, na nichžto mocné spousty hornin z doby triasové, větším dílem v dolomity přetvořené, státi zůstaly a kteréž i rozsáhlé lávy vápence liasového mezi sebe přijaly. Zvláště pak objevují se Karavanky na západním (nejnižším) křídle svém zcela se Ziljských vrstev kamenouhelných (jako protivné Karnské alpy) složené. Okolo Korene dávají se již i vápence kamenouhelné znáti, kteréž na Vožci již i přes hřebeny se kladou; na Ostré (u Dl. Poljan) počínají již spodní a záhy již i svrchní vrstvy triasové, větším dílem dolomitické, a s nimi vzroste výše hřbetní na 5000′ a štítná na 5700′. Za Golicí (nad Jesenici) nastávají na nejvyšších hřbetech a štítech (5800′ a 6400′) celého pohoří dolomity a vápence liasové (Dachsteinské), kteréž se za údolím Bistrice Teržičské opět rychle i s dolomity triasovými strá-

cejí, tak že hlavní těleso horské na východním konci svém (nad Kokrou a Jezerskou dolinou) opět též rozměry a složení ukazuje, co na krajním západě svém (při hřbetné výši 4800' a štítné 5000'). I Karavanky jsou z týchž příčin, co Triglavská skupina, chudé na vodu a objevují rovněž ssutiné a troskovité stráně na jihu a útesy zbořené na severu; od úzkosti hřbetův scházeji jim však koryta i dolce skoro docela. Za to jsou klance tím četnější, a jelikož až na břidlice a vápence kamenouhelné dosahují, celkem nízko položené. Hřbety jsou četné, dílem rozsochaté a proti štítům neobyčejně nízké, údolí korytná, široká, ale silně svážená i krátká (větším dílem příčná). Na hranicích strmí štíty (od záp. na východ): Peča 4557', Švabecka 4710', Kamnat verch 5223', Vožca 5478', Kepa 6759', Važa 5730', V. Stov 7068' s pyramidou Vertače 6950', Ročica 8153', Golica 5781', Zelenič 6876', rozsocha Begunšica 6506', dlouhý hřbet Košuta 6441' s pověstnou Babou (6050') na západě, Grintovc menší 5358' a rozsochatý Storžic 6735'. Větší údolí jsou: na Z. Bělopečské (*Weiszenfels*), podélné, potokem svým k Zilici korutanské náležité, 2600' prům. vysoké a nízkou předělí od Sávského oddělené, jímž nejsnadnější silničný přechod do Korutan vede; na vých. údolí Lipného potoka (k Javorniku) a údolí Breznické (pod vrchem Ljubli vznikající a podélné), jež Ljubelská silnice křížem probíhá (při ní Sv. Anna 2928'); údolí Bystřice Teržičské (*Neumarktl* 1728') s pobočným údolím potoka Mošenika, kterýmž silnice Ljubelská od Teržiče k Sv. Anně povlovně se povyšuje; na samém východě konečně údolí ř. Kokry, v Korutanech již počínající (pod sedlem Jezerské hory 3878'), kterýmž silnice do vých. Korutan (Suchodolnik 2942', řeka 1800') se béře. Nejdůležitější sedla celého pásma jsou od záp. k vých.: pověstný Koren (*Wurzen*), na šíji 3372' vys. s čtvrtou strmou silnicí do Korutan (k Běláku) a Tyrol; sedlo nad Dlouhou Poljanou (*Lengenfeld* 1129'), přes 3000' vysoké, a sedlo Jesenické (*Assling*, 1728') pod Golicí přes 3800; Javornické (*Jauerburg*) č. Ko-

čna 4731'; sedlo Ljubelské, k němuž silnice strminami se točí, má na šíji 3900' výše. Podélné široké údolí V. Sávy (Podkorenské), nad kterým Karavanky prům. výškou (relativ.) 2000' strmí, a kteréž spoustu těchto hor od Mangartu a Triglava odděluje, má prům. 2050' výše, snižuje se ale rychle (viz níže). 6. Za údolím Kokry vyzdvihují se, (žebrem Jezerského vrchu s Karavankami spojené) — alpy Kamnické *(Steiner-Alpen)*, eliptickou podobou svou, skupením planin a hřbetův i jakostí hornin svých k soustavě Triglavské náležité a věrně jí i vnitřním dovojitým údolím podélným Saviny (*Sau*) a Trnavky (*Drieth*, poněkud i Paky), tvarem příčných údolí, sedel a t. d. jako opakující. Vyvinutí této soustavy leží ovšem hl. kromě země (ve Štýrsku) a do Krajiny náleží vl. jen jižní rozsochaté hřbety pohraničné a korytnaté (i jezerné) planiny, kteréž nejsou sice tak rozsáhlé a vysoké, jako Triglavské, ale jinak ve všem těmto věrně podobné, toliko že (na Štýrské straně) cocení pískovce mocněji v nich vystupují, než v oněch a starší útvary kamenouhelné s triasovými prostředkem všeobecného dolomitického přetvoření takořka v jeden klamný celek slity jsou. Hřbety a rozsošná slemena i končité štíty ukazují se i tuto více na západě, planiny na východě, útvar kamenouhelný týchž vrstev však na jihu i na sev.-záp. (podobně i třetihorní); útvar triasový a liasové vápence i dolomity leží všudež na hl. hřbetech a planinách. Hřbety mají v Krajině prům. výši 4000—7000', štíty 4500—8000', planiny 2—4000'; sedla jsou řídká i vysoká, koryta na pláních ale méně četná, než na Triglavských. Rozsošné brdo V. Grintovec (na záp.) podobá se Mangartu, nejvyšší štít 8088' či dle Lippolda 8145'; na rozsoše, kteráž opět se rozvětvuje, Blsk č. Krivavc 5865'; mohutná Ojstrica (7422'), s vidlicí na sever (do Štýrska) a plasovitými planinami na J. (Sv. Primuž na nejjižnější pláni 4963') přibližuje se velikému Triglavu. Mezi nimi v tak zv. Kočně vynikají z klikatého slemena končité štíty Skuta, Vrana, Rinka a Merzla až do 7300'. V jižním širokém hřbetu (jako v Trigl. skupině) má Ostri verh ok. 5000', Guri verh

čili Menja planina (na sev.-záp. Motníka) 4758'. Sedla schodná nalezají se na záp. jen na hřebeně Kozjaka (mezi Vranou a Merzlou ve výši 5976', přes něž se z údolí Bystřice Kamnické do nevyrovnaného údolí Logarského při Savině Štyrské přechází), a nad Kališi (2734' do údolí Štýrské Trnavky ke Zgornímu Gradu), oboje bez silnic. Za to obchází silnice Motnická (od Kamnika) údolím řeky Dolské (k Savině) samý východ. konec této hornatiny. Z příčných údolí je v Krajině největší ono Kamn. Bystrice, svými profyry a zelenokamy, jako Jezerské, zvl. památné; z podélných údolí Dolské a Neveljce, obě v jedné čáře. Údolí toto (v kamenouhel. pískovcích) činí zároveň geolog. i horopisnou hranici Kamnických alp jak v Krajině, tak ve Štýrsku (jako při Triglavu úd. Sory). 7. Za ním vyzdvihují se opět pískovce a vápence útvaru triasového v horský podélný hřbet, Plegašskému (v Lockých horách) podobný, kterýž však za (podélným) údolím ř. Radomle ještě jednou s četnými rozsochami se opáčí a půdu až k údolí Sávy (též podélnému) na J. a k rovině Ljubljanské na záp. vyplňuje. Pohoří toto, kteréž podobně co Plegaš, do Štýrska rozvětvenou třetihorní (hl. z pískovce vídeňského složenou) a kamenouhelnou hornatinu sobě předkládá (nad Celjským polem a Savinou se končíc) nazývá se Podpečským čili Brdským (*Egg*). Geologické složení jeho je totéž, co při Lockých horách; třetihorní pískovce, slepence a slíny vystupují zde však teprv v údolí Sávy, kteréž sráznými (buď holými nebo porostlými) stěnami lemují, hojné vrstvy hnědého uhlí zavírajíce. Hřbety i rozsochy, silně již sploasklé a srovnané, ale pěknými stěnami do údolí nastávající, mají jen 2000', štíty obyčejně jen 2700' výše. V sev. hřbetu (vl. Podpečském) má na nejkrajnějším Z. pahorek Kertina 1149',ve středu Rovski verh 2216', na V. ale (nad Žežnicí) pohraničný Dos č. Sv. Planina ještě 3792' výše; v již. hřbetu (Vačském) vyniká na Z. vrch Slivno do výše 2756', na V. Vačica do výše 2901'. Sedlo č. žebro Trojanské, přes něž hlavní silnice Ljubljanská (od Celje) do země vniká, má 2770', při silnici samé (v údolí Radomle) má Sv. Ož-

bold 1671', Podpeče 1070' výše. Všecky části této hornatiny jsou buď lesem porostlé, buď vzdělané. 8. Hořensko Krajinské odděluje přirozeně od Dolenska veliká rovina Ljubljanská, největší v celé soustavě alpské. Ona pokrývá více 10 □ m., má největší délku 6, šířku 2—4 rak. mil. Prům. výše její obnáší 950'; svah hlavní jde na vých., skládaje se ze směru jiho-vých. a sev.-vých. Půdu roviny tvoří v sev. a střední části vápence, břidlice a pískovce kamenouhelné, na kterých všude náplav starší (štěrk a jíl) leží. Na rovině samé stojí hojně pahorky i vyšší skalnaté hůrky (i do 1000' relat.) z numulitového pískovce i vápence složené, a neogení slepence, křemele a jíly objevují se rovněž v hlubokém žlabu Sávy, Bystřice a jiných potokův dolinou tekoucích, v němž i eocení (uhelné) vrstvy na jevo vycházejí, podél Sávy zvl. se šířice. Jižní (asi $3^1/_2$ m. obsahující) končina skládá se skoro jen z náplavu aluviálního, kterýž mocná rašeliniště tvoří na blátech, nyní skoro úplně již vysušených. Malebnými (samotnými) hůrkami: V. a M. Šmarnou Gorici (*Kahlenberg*) 2080' a Vražici 2020', jakož i níže (nad Ljubljanou) pahorky Šiškou 1100' a kaštelním vrchem Ljubljanským (1153') dělí se celá rovina do tří nerovných i povahou nestejných částí. *a*) V severní rovině (Krajnjské) mají Podbrezje (kdež vl. rovina počíná) 1167' výše, Selce 1382', Krajnj (na stoku Sávy a Kokry položená) 1250' výše, Loka Škofja (nad tak zv. Sorským polem) 1260', Dol (*Lustthal*, při vstupu Sávy do Vačské hornatiny) 1556'. *b*) V střední (nejmenší) č. Gamelenské rovině má Sv. Martin (věž) 1209'. *c*) V jižní (Ljubljanské) Ljubljana 908', Studenec 958', Verhnika (*O. Laibach*) ale zase 1168'. Nejvzdělanější je rovina severní, nejpustější posud jižní, nejlidnatější střední; všem třem dodávají ale malebné kontury vrchovitého okrají (zvl. na záp. a sev.), velikolepé pohledy na severní, jižní a severozápadní strminy a četné malebné pahorky uvnitř, neméně i početné pěkné kostely na vůkolních a vnitřních výšinách zvl. půvabnosti a krásy. — II. Dolensko (*Unter-Krain*) rozpadává se přirozeným

pořádkem do dvou sobě nerovných končin. 1. V severovýchodní končině, kteráž krajinu, od Sávy, Krky a silnice Ljubljanské (na Vyšní Goru = *Weichselburg*) lemovanou, jakož i tak zv. Gorjance (čili hory Uskokův) za nižní Krkou obsahuje, převládá všude ještě útvar triasový a kamenouhelný oněch svrchních i spodních vrstev, které celé Gorensko charakterisují. Krajina má tu celkem týž ráz, co v hornatině Podpečské, osa zdvižení jde i tu od záp. na vých. a ploské lesnaté neb i vzdělané a osídlené hřbety s četnými širokými rozsochami tvoří i tuto směs pěkných (nejvíce příčných) a potočných dolův, kteréž na jiho-vých. nebo sev.-záp. do širších podélných, mnohdy v rovinu rozstoupených údolí se otvírají. Pestré vrstvy eocení i neogení lemují rozl. podobou údolí podélná i příčná, a často leží na nich i náplav starší i mladší. Toliko okolo Trebna (*Treffen*) a nad Novým Městem jsou starší vrstvy kamenouhelné a triasové hluboko zapadlé a tu vyskytá se krajina, koryty, dolci a poniklemi Kraššký ráz připomínající a vápenci křídovými i numulitovými vyplněná. Celkem rozčleňuje se půvabná krajina tato, prům. 1200′ vysoká, směrem jiho-vých. do následujících končin: *a*) Hornatina Litijská (*Littay*) mezi Sávou a Vyšněgorskou silnici, s kotlinou Litijskou na sev. a širokou dolinou ř. Mirné (*Neuring*) č. Mokronožskou na jihu. *b*) Pahorkovina Trebeňská po obou stranách silnice Novoměstské, mezi vyšní Mirnou na sev.-vých. a vyšní Krkou (*Gurk*) až k ohbu jejímu u Sotesky (*Ainöd*) na jihu. *c*) Souvislá s ní hornatina Mokronožská (*Nassenfuss*) s Krššký m polem (*Gurkfeld*) na jiho-vých., a *d*) Gorjance za nižní Krkou při hranicích Chorvátských. *a*) Hornatina Litijská má délku 4, šířku 2 mil, svah na všecky strany a vztahuje se na záp. až před samou Ljubljanu, na vých. až k Sávě. Hřbety jsou tři, rovnoběžné a široké. Na nejsev. konci má Hum (z široké planiny vynikající) nad samou Savou u Zagorje 3846′, tamtéž Mamolj 2094′ (na záp.); na středním (i osídleném) hřbetu má ves Javorje 1812′ výše, štít Záplasí nad ní 1938′, na vých. však

Mogovnek 2724' a štít nad Šibenikem (*Siebenegg*, z lítav. vápence složený) 2232'. V údolí Savy má Zagorje (ač na levém břehu Savy) 834'', Sáva sama 684', v úd. p. Sobotky mají Rateče (*Ratschach*) 642', Sáva u Rateč 624', p. Reka (v Litijské dolině) 1080'; na jižním okraji (při silnici Ljubljanské) Šmarja (*St. Marein*) 1617', kotlina Razuplje (*Gr. Lup*) 1036', Višnja Gora 1262'. V dolině Mokronožské má Mirna (*Neudegg*) 787', p. Mirna (*Neuring*) nad ústím do Sávy 600'. *b*) V pahorkovině Trebenské, kteráž se co divná směsice dolin č. koryt, dolcův a hřbetův s kupami a štíty jeví, a v níž i jámy (č. března), pecery a ponory s poniklami (zvl. ř. Temenice, která má 2 výnory a 3 ponory) nezřídka se vyskytují, má nejvyšší bod silnice mezi Trebnem a Mirnou Pečí (*Hönigstein*) 1102', vrch Kremenik (nad Žužimberkem, *Seisenberg*) 1799'. V dolinách má Trebno 877', vyšší ponor Temenice (u Ponikev) 841', nižší 689', poslední (u Lukně, *Lueg*) 483'. Na západním svahu (ke Krce) má zřídlo Krky 870', Krka u Zagradce 808', Dvor pod Žužimberkem 630', Krka u Sotesky (*Ainöd*) 621', u Srebrneč (*Silberau*) nad N. Městem 600', N. Město samo 608' výše. c) Hornatina Mokronožská, zcela téhož tvaru co Litijská, dosahuje na hl. hřbetu a sice na záp. (nad Dobencem), kdež s Trebenskou souvisí, 1715' výše, v středu nad Trebelnem 1092', na vých. v Nové Goře (nad Družemi) 1800'. V již. části hřbetu má Narušica 2015' výše, na sev. svahu Mokronog 788', na jižním Toplice 540', na východním Krško (*Gurkfeld*) 541' (nad Sávou). Nejvyšší však jest ona část hornatiny, kteráž co odtržený (křídovým útvarem) výběžek za dolní Temenicí se jeví a podobou planin oba břehy Krky nad N. Městem lemuje. Na levém břehu vyniká tu Šrobotnik do výše 2486' (planina 1885'), na pravém Porjanc do výše 3910'. Na vinorodném, 2½ míle dlouhém a 1½ širokem poli Krškém má Kostanjevica (*Landstrass*) 441', Sava u Sevnice (*Lichtenwald*) 540', u Brežec (*Rann*, štyrských) 414' výše. *d*) V malebných Gorjancích, kteréž pěkné

klikaté kontury a lesnaté stráně s četnými rozsochami ukazují, a délkou $2\frac{1}{2}$ mil Kršské pole směrem sev.-vých. lemují, má nejvyšší štít Trebež (již. Kostanjevice) 2543', Venac na již. konci a Cirnická alpa (nad Savou) 2424' a 1957'. Sedlo na silnici mezi N. Městem a Metlikou má ještě 1980' výše (na jihu). 2. Zcela jiný ráz nabývá půda Krajiny za údolím Krky a na západ Vyšní Gory. Jihovýchodní část země, t. j. kosočtverec od Severina (charvátského, při Kopě) na jih rovnou čárou až ke Gabru (okr. Metlický), a dále hlubokým údolím Čremošnice (ke Krce proti Sotesce) a pak severo-východním směrem okolo strmého vápencového břehu Porjance až k již. konci Gorjanců v vládne všude útvar křídový a neogení pískovce, písky a jíly (řídčeji vápenec numulitový), onen po většině prům. 1200' vysoké, nerovné planiny a nízké kupy tvoře, tyto táhlá a hluboká (6—350') údolí vyplňujíce, kteréž buď ke Krce, buď ke Kopě se otvírají. Útvar tento zapadá na východ všude do Charvátska, na sever vyplňuje údolí Krky od Sotesky k N. Mestu a tvoří rovněž poslední kotlinu Temenice s výnorem nad Lukní. Doliny jsou pro horizontalnost vrstev a nízkost krajiny již velmi řídké, ponikle ale (s ponory a výnory na styku pískovce a vápence numulitového) vždy se ještě vyskytají (zvl. při Sušici a Lahini, obě nad Metlikou.) Končina tato zove se vůbec pahorkovinou Metlickou a Černomeljskou (*Tschernembl*). Nejvyšší jest krajina na sev. (1000—1200'), jižní vlnitá rovina má jen 800' prům. (údolí 330—550'), ačkoli z ní kupa Cirniku do výše 2628' vyniká. Metlika leží jen 592' vysoko, Černomelj (při Lahini) 485', Gradac (nad ní) 542', Primostek (nad ústím jejím) 482'. Břeh Kupy má na jihu (u Vinice) 487', u Podbreží (*Freithurn*) 379', nad ústím Kamenice (při hranicích) 338'. Jestiť tedy vůbec Metlická pahorkovina nejnižší část země. 3. Nad ní na záp., jakož i nad údolím vyšní Krky na sev.-záp. a od Vyšní Gory až k Babnígoře na Ljubl. rovině nastává všude skoro sráznými stěnami krajina od předešlých zcela rozdílná, z vysokých lesnatých plánin

a širokých brd, jihovýchodním směrem se táhnoucích, složená, mezi kteréž se kamenitá koryta a hluboké doliny s poniklemi týmž směrem (na jiho-vých.) kladou. Pro nedůstatek pramenův a tekoucích vod zove se tato končina Suchou Krajnou. Na sev. stojí vysokými stráněmi a skalskými štíty nad rovinou Ljubljanskou, na západ značí její hranici (horopisnou i geologickou) dolina Planinská, Cirknická a Ložská (*Laas*), na jih sahá útvar její všude za Kupu až do Chorvatska i Voj. Hranice. Údolí střední Kupy blíž Banjeloky, Poljany a Tergu (*Altenmarkt*) je v kamenouhelných pískovcích a břidlicích (Ziljských vrstev), kteréž i stráně jeho tvoří; ostatní vyšší části země (planiny i brda) skládají pestré pískovce a slíny útvaru triasového, v zemi vůbec tak hojně rozšířené (Werfenské, Hallštatské a Rablské vrstvy) a dílem v dolomity přetvořené, kteréž tu však na jiho-západ zapadají, k jiho-východu běžíce. Na ně naléhají v dolinách opět, jako v Trebenské pahorkovině — vápence křídové, pískovce, vápence, slepence, slíny a jíly eocení i neogení, kraj kotlin a dolův týmž uložením vrstev co skály a stěny lemujíce, v jichž slojích se řeky tratí nebo vyvírají. Toto protýkání a rušení se nakloněných vrstev způsobuje též při vší lesnatosti krajiny nedůstatek pramenův nadzemských, jako odtud vůbec všecky skoro potoky zdejší jsou ponikle, časem vysychající, vyjmouc jediné tři potoky, k Ljubljanici (na sever) jdoucí, a řeku Čubranku (ke Kupě). Vyšších planin a hřbetův počítá se v této krajině přes 10, vždy buď táhlými dolinami neb kotlinami, řidčeji otevřenou nerovnou planí (jako mezi Kočevím a Rohem) od sebe oddělených, a celá ta soustava drží se směru jiho-vých. Rozsáhlé (bukové) lesy, suché doliny a kotliny, a hluboké debře, četné ponory a výnory ponikel, rozmanitost kup a štítův horských, rozlehlost luk a pastvin (zvl. na planích) a j. poměry osídlenosti a života obyvatelů dávají této krajině neobyčejný ráz. Planiny a brda mají prům. 2—7000′, kotliny 1400′, hlubší doliny 800′ výše. Svah je toliko na sev.-záp. a jiho-vých. (k Ljubljanici a Kupě). *a*) Na severo-

západní strmé planině Logazské (*Loitsch*), kterouž Terstská železnice všude obrubuje, má Ljublovski verh 2568', na Cirknické, kteráž dvojí řadou vrchův do pověstné doliny soujmenné se spouští, Bločak (nad Studenci) 3283', vsi Slemje 2485', Oblak 2114'; na Ložské planině (ještě vyšší) má Stol 7064', Belčica 5683'. *b*) Na planině Rokitenské (na sev.), kteráž hlubokými debřemi (potokův Brezovice a Ižce 1043' a 1052') od Logazské a Mokricé oddělena jest, strmí klikatá Krim, daleko z roviny zřejmá, do výše 3498', vsi Planinca (*Alben*) a Rokitna mají 2520 a 1741' výše. V horách Turjackých (*Auersberg*), hlubokou úžlabinou pot. Borovničice (Želimlje 1050') na dvě lesnaté a pecerné planiny rozdělených, pne se Mokric do výše 3337', kostel Sv. Primuže do 2671', Turjacký hrad sám do výše 3275'. *c*) Dolinu Ribeneckou (*Reifnitz*) a údolí Lašecké, s několika poniklemi a přes dvě míle dlouhé, lemují na záp. přes míli široká planina Ribenecká, na sev. všelijak protrhaná, na kteréž má Ostri verh 3552'; východní široké brdo Bukovecké má na sev. konci (Verhovček) 2802', na již. nad Kovljery (*Koflern*) 3016', na Černém Vrchu 3032' výše. *d*) Za Bukoveckým brdem leží paralelně 1½ m. dlouhá a úrodná kotlina Dobropolská (*Guttenfeld*), nad kterouž na vých. opět rozsáhlá (1½ m. šir. a 2 m. dl.) ač jen prům. 1500' vysoká a všude vzdělaná planina Tisovecká se rozkládá, sráznými stěnami nad údolím vyšní Krky stojíc. Zde má Videm (fara Dobropolská) 1406', ves Tisovec 1809', na již. konci ves Smuk (*Langenthon*, při silnici z Kočeví do Žužimberka) 1819', a nejvyšší bod této končiny, vrch Mačkovec (nad H. Kerkou) 2238'. Na sev. nastává (k Vyš. Goře) jen 1000' prům. vysoká pahorkovina, v kteréž jsou četné poniklé (ponor Dobravy 969', ponor Račné 961'). Dobropolje otvírá se k Turjaku příčným údolím ř. Račice, v kterémž mají Ponikve (huť) 1508' a ponor Račice (v sluji) 1389', Turjak zámek 1706' výše. *e*) Nerovné, jen 1300' vysoké pole čili kotlinu Kočevskou (*Gottschee*), z křídového vá-

pence a eocenich vrstev složenou (Kočevje 1452') lemuje na vých. sk. 3 míle dl. a 1 m. prům. šir. hornatina Rohu (*Hornwald*), vl. to nerovná, prům. sk. 2900' vysoká, lesnatá a kamenitá planina (z vápence a dolomitu triasového), kteráž příkrými stráněmi nade vší krajinou (i nad údolím Čremošnice na vých.) stojí a do Charvátska daleko hledí. V ní má Šempeter (kostel nad Toplou Rebrí, *Warmberg*) na nejsev. výběžku 2805' a nejvyšší bod, lesnatý Rog (*Hornbühl*) ve středu 3478'. Na druhé jižní a nižší planině Rohu jsou ve výši 2000' již všude četné vesnice, a křídový, lesnatý hřbet Záhvozdský (Zagozdac) s kupou Šešela 2550' zavírá jí proti nižší (o 1200') pahorčině Černomeljské. *f*) Nad Kočeví stojí na záp. rovněž vysoká (2900' prům.), ale malá planina, vl. Kočevská, kteráž s Ribeneckou na severu souvisí (sedlo mezi Slovenskou vsí a Geršarici, *Masern*, 2691') a v Prehüblu 3160', v Burgernoku 3192' dosahuje. *g*) Za ní na záp. je opět suché pole Kotenické (*Göttenitz*, rovněž křídové, Kotenice 2080', Geršarice 1686'), kterouž mocné lesnaté brdo Kotenické (Sněžník 4007') od druhé vyšší ale neméně suché i veliké kotliny Travské (Travo, *Gras*, 2411') odděluje, nad kterouž již (na záp.) skalnaté stěny Ložské planiny stojí. *h*) Oboje tyto kotliny, neméně i Kočevská, vyvýšují se na jih k ř. Kupě povlovně a ziljské vrstvy mají tu na vysokém okrají 1800—2800' výše, (vrch Pogrelca na západě Poljany 2580', Banjaloka 1826', a na východě stráň na Popečí 2774'). Zřídlo Čubranky (nejvrchnější levý přítok Kupy) je ve výši 1720', Kupa u Šrobotnika 817', u Dolu (*Thaldorf*) pod Poljanou 685' nad mořem. III. Notraňsko je v pravém smyslu slova půdou Krasovou se známými a často obdivovanými i s nestejnou podobností vykládanými zvláštnostmi jejími. V celém tomto, na 24 □ m. se rozkládajícím obvodu převládají bělavé a šedé vápence (i opuky a dolomity) útvaru křídového, kteréž tu i nejspodnější viditelné vrstvy tvoří. Na ně následují mocné (2—60' vysoké) vrstvy eocení, skládající se z hrubých, hustých a pestrých vápenců nummulitových, barvou i

chemickou podstatou svou dosti rozdílných (černé, tmavošedé, sivé, zažloutlé i sněhobílé vápence), mezi jejichž mladšími a staršími vrstvami pískovec numulitový (po většině šedý) v tenčích vrstvách uložen jest a provázen slepenci stejnorodými (z vápence a pískovce) a slínem (v němž velmi často vejčité neb kulovité výměsky téhož tvaru a dostředivé slupkovité struktury se nalezají) i v mladších vrstvách vápence ve spůsobě hnízd a desk se objevuje. Tato přirozená, směrem na jiho-vých. jdoucí a k jihozáp. skloněná poloha vrstev křídových a eocenních podlehla však v době geologické, kdy vrstvy eoceni ještě v měkkém stavu se nalezaly, důležitým a rozsáhlým, nynější půdopisný tvar její spůsobivším proměnám. Účinkem totiž nového, směrem východním jdoucího, posavadní směr tedy křižujícího zdvižení nastaly v ztvrdlejších již vrstvách vlnité ohby a smrštiny a podélná, posud pravidelná údolí zavřela se závorami č. žebry numilit. vápence, proměnivší se v kotliny (doliny), a na vyšších planinách povstala zároveň četná koryta rozl. hloubky a podoby. Nejměkčí vrstvy svezly se dolů a vyplnily buď nové doliny z velké části, zvýšivše jich povrcheň, nebo postavily se v nich co vysoký, skalistý okraj, nižší starých vrchův a planin, z kterých účinkem pozdějších vod a záplav i část pozůstalých ostrovitých vápencův i pískovcův eocenních do dolin se spustila a v nich co skály, útesy a balvany ustrnula. Odtud jsou vyšší pláně, hřbety a vrchole v celém Notransku (neméně i na veškerém vl. Krasovém útvaru v Goricku, Istrii, Charvatsku, Dalmacii i v Bosně a Hercegovině) nyní sk. výhradně z vápencův (opuk a dolomitů) křídových složeny a do množství skupin, vždy eocenními horninami od sebe oddělených (obložených) ale i příčnými eocenními hřbety (závorami) spojených, rozstaveny. Proto vyskytají se na nich též všude četná koryta i dolce, proto i v podnoží jejich nalezají se všude řadami kotlinné doliny hl. směru (jiho-vých.) se přidržující a buď na jedné, buď na obou podélných stranách skalistými a sráznými hřbety vápencův (řidčeji pískovcův) numulitových lemované a týmiž tvary na příč zavírané.

Pozdější, po ztvrdnutí eocenich vrstev z neznámých původův vzniklé, svislým směrem jdoucí, zpodjímavé otřesy spůsobily konečně jak na křídovém, tak i eocením útvaru (zvláště na zohybaných a lehlých vrstvách jejich) ony četné nálevkovité, hluboké jámy (března), kteréž náplavem starším i mladším vyplněné, na starých planinách i dolinách ve veškerém Krasu (zvl. ale na Dolenském a Přímořském) v takové hojnosti se nalezají. Tyto otřesy zveličily a rozmnožily též (prolomením a ssutím půd a stropův) staré (již prvním oním zdvižením povstalé) četné sloje, průduchy, chodby a jeskyně (pecery), kteréž k divům těchto krajin náležejí. Tisícileté a ubýváním lesův v historické době přispíšené větrání a rušení skal stalo se konečně (zvl. na ohnutých a lomených vrstvách vápencův křídových) původem kamenité a ssutinné podoby vrchův a hřbetův, na jejichž východním (nepravém) svahu, kdež vrstvy na jevo vycházejí, ostré, klikaté útesy trči, ano na západním n. jiho-záp. sklonu ohromné balvany, trosky a rum visí, kteréž hustě i po spodních planinách (ano i v dolinách) roztroušeny a rozsety se spatřují, planinám na mnoze povahu pouště dodávajíce a úrodnou půdu dolin ztenčujíce. Nepronikavost vápencův křídového i eoceního útvaru, houbovitost, ohnutost i lom vrstev jejich, četná hluboká března, sloje a pecery jsou konečně i původem všeobecné suchoty planin a dílem i dolin, neméně i hojných tokův, jezer a vřídel pecerných, a jen tam, kde vápence numulitové n. křídové ve styku s pískovci a slíny eoceními na jevo vycházejí v pravidelném na západ uložení, prýští se v korytech a dolinách vřídla, po vrstvách pískovcův na světlo svedená, ano vynořují se výmolem měkčích těch vrstev pískovcových podzemní hojní tokové co potoky a řeky do dolin, kdež ale od zavřenosti jejich nemohouce vytéci, buď občasná jezera tvoří, buď novými výmoly v pískovcích opět zanikají, aby v druhé a třetí dolině, v témž směru vzdvižení položené, — opět se vynořili a po dlouhých bludech podzemních v otevřené krajině s většími řekami nebo s mořem se spojili, nebo na vždy v neznámých slujích pod-

zemních zanikli. Nestejný svah a nerovnost dolin, jakož i vůbec silný sklon celé soustavy Krasu Notranského na západ způsobují též četné zátočiny těchto poniklí, vysýchání částečné, močály a jiné úkazy. Této zvláštní povahy je celé Notransko. Rozsáhlost onoho staršího vzdvižení a mladších otřesův zachvátila, ač menší měrou, — i ostatní, po západním a východním Dolensku roztroušené ostrovy křídové a eocení, učinivší je vlastnímu revíru jejímu podobné. Zvláště pak rozčleňuje se Notransko v této své půdopisné osobitosti do následujících částí: 1. Dolina Ložská, Cirknická a Planinská (Planinské luhy) oddělují krasový útvar od jurského a triasového v Suché Krajině. *a*) Nejjižnější, Ložská, počíná suchým dolem ½ míle dlouhým pod Skalou (nad Babinými polici), je nejvýše položená, prům. 1750', ale i nejmenší (jen ¾ □ m.). Potok Oberh, s pecerným výnorem (1839') i ponorem (1723') ji protéká. Při kraji doliny má St. Terg 1848, ves Danje 2499'. *b*) Za příčným brdem z pískovce numulitového (přes 3450' vys.) rozkládá se na sev.-záp. dolina Cirknická, největší ze všech tří kotlin této soustavy (sk. 3 □ m.) a nejpověstnější, s památným jez. Cirknickým, ale blatná i méně vzdělaná (všecka sídla jsou při vyšším jejím okraji). Průměrná výše její jest 1715' (střední výše povrchně jezera 1713', Cirknica 1820'); potok Oberh s několika přítoky ji protéká, jevíce se na sev.-záp. v malém a hlubokém dolci Škozjanském (Skozjan 1219') opět co potok Rakek s novým výnorem a památným ponorem (viz níže). *c*) Dolina Planinská, kterouž řeka Unec (též s pecerným výnorem a ponorem, vnímajíc pod zemí pot. Rakek) protéká, jest od Cirknické nízkou (400' relat.) pahorkovinou eocení oddělená (v ní V. Unec, *Maunitz*, 1934'), sama však jen průměrně 1200' vysoká (Planina 1475', ale ponor Unce toliko 1140'), vzdělaná a lužná (odtud obecné jméno: Planinske loge). Pahorkovina eocení, kteráž ji na sev. opět zavírá, je prům. 1450' vysoká (nejv. místo 1503', Logaz 1499') a poskytuje volného průchodu silnici a železnici Ljubljanské, ačkoli na sev. jejím útvar triasový hor Plchovohradeckých a Ljublovského vrchu

toliko úzkou soutěskou (prorvou) odděleny jsou. Východní kraj této soustavy planin poskytuje mírnými lesnatými lazy svými a četnými vysokými kupami (2—5000' relat.) zvláště dolině Ložské a Cirknické ráz velikoleposti, kdežto na západ. kraji přes nízké útesy pískovcův numulitových volný pohled na šedé, slemenité stráně a holé krše vápencův křídových (1500—2500' rel. vysokých) se otvírá, kteréž k vyšším štítům rovnoběžných planin Krasových náleží. 2. Planiny tyto počínají na sev.-záp. *a*) vápencovou spoustou tak zv. Hrušice (*Birnbaumerwald*). Korytná tato planina stojí v podobě kosočtverce, velikost 2½ □ m. a výškou prům. 2500' nad požehnaným údolím Vípavským na záp. (prům. je 300' vysokým), do něhož okrajním slemenem a srázným stěnami se spouští. Na sev. (kamž i koryta její se otvírají) odděluje ji vyšší (2000' vysoké a sk. 2 míle dlouhé) údolí Bělé od triasových hor Idrických, na sev.-vých. rozkládá se pod ní z numulitových vápencův složená pahorkovina Postojenská. Na jih však spouští se do dolejší kotliny řek Nanosice a Pivky (*Poik*, prům. 1700' vysoké) z planiny samé čnějící klín Nanosu, jehož početné štíty i 4300' prosté výše dosahují (vl. Nanos 4323', jiný štít 4098', Develi Hrib 3813', Smržnica 3764'). Na planině Hrušické samé, kteráž sk. celá hustým pralesem porostlá jest, má Pil jen 2361'. Za pahorčinou Postojenskou (1800' prům.) vystupují opět vápence (dolomit i břidlice) křídové do výše 2500' prům. a tvoří *b*) tak zv. pl. Pivky. Planina tato, kteráž šířkou 2 a délkou 4½ míle směrem jihovýchodním se prostírá a kromě nesčíslných dolcův a březen zvl. několik velikých, nerovných a suchých koryt obsahuje, kteréž buď kamením, buď lesem vyplněny jsou, nebo jen horskou pastvu poskytují, drží 6 □ mil a dosahuje v skupině Javornika (na sev.-záp. nad jez. Cirknickým) 4006' výše. Jiné čeřeny a štíty, jako Čermak, Skolje a Stanovnik na sev. (2316', 2892' a 3119'), Sněžnica ve středu (5672'), Stergaria, Plešivica a Milonja a j. (mezi 3—3700'), dosahují dílem ještě větší výše, a na samém jiho-záp. kraji, kterýž lysými stěnami do doliny Pivky se spouští,

vynikají některé skály křídové (Ostri verh, Jesečka, Razje, Tožak a j.) vždy ještě do výše 2800—3000'. Neméně mají i nejjižnější strmé vrchy, nad vrchní částí Pivky stojící (jako Gradišče, Turček, Kozljak a j.) 2400—3100' výše. *c)* Nad jižními koryty a rovněmi Pivecké planiny vyniká při samých hranicích zemských do rel. výše 1500—2500' malé sice (jen $2^1/_2$ míle v obvodu mající), ale daleko viditelné pohoří Ložského Sněžníka, z litých vápenců a dolomitů křídových složené a jedlovými i bukovými pralesy obrostlé. I ono jest vl. korytnou planinou, prům. 3000' vysokou, jejíž krajní štíty (Plečnik, Račnagora, Bidisko a j.) mají jen 3300—3900' výše, při vých. konci jejím Klanapolica 3619, při západním Jurečice 2280'; na severu ale vystupuje z ní stoh vlastního Sněžníka s lysými neb travou porostlými kupami do výše 5332'. *d)* V samém lůně Ložského Sněžníka, pod vrchem Miloní počíná ve výši 2200' suchým a kamenitým, dolomity a břidlicemi křídovými lemovaným, korytem dolina, kteráž táhnouc se směrem sev. podél celé planiny Pivecké a rozkládajíc se šíře pod samým Nanosem od hl. ponikle své dolina Pivky (v Pivce) se nazývá. Dolina tato má délku 5 hodin, šířku však výše jen $^1/_2$, níže nad Postojnou, kdež potok Nanosica s ř. Pivkou se spojuje, i $1^1/_2$ hodiny. Mezi Zagoří a Radochovsí (*Rodokendorf*), kdež 1 hod. cesty dlouhá, velikolepá a silničná (k Rjece) soutěska přechod z vyšší (koritenecké) doliny do vlastní Pivky prostředkuje, obnáší šířka jen několik sáhův. Až k Radochovsi je Pivka suchá a pustá; odtud však střídají se pěkné luhy s úrodnými rolemi, z kterých sem a tam obrostlé balvany a lysé skalky vápencové vynikají, dílem pěkné kostely a kaply nesouce (Tern 1650' výše a 50' nad žlabem doliny). Pod Rokitnikem rozšiřuje se dolina do širší pahorkovité kotliny (Hrašské čili Postojenské), kterouž potok Nanosica k Pivce se ubírá. Žlab doliny je prům. jen 1600' vysoký a nejvyšší místa v ní (Postojna, *Adelsberg*, na vých. a Razderto, *Präwald*, na záp.) mají jen 1759' a 1791' výše. Půda doliny je kromě nových náplavů výše Radochovsi vápen ^ křídový, níže rozrušený slín a

slepenec eocení, v Hrašské kotlině však pískovec. Vysoké, lesem hustě zarostlé stráně a kupy planiny Pivecké (2800—3000′) lemují ji na východ, na záp. však stojí níže Radochovsi bělavé řady pahorkův vápence numulitového (Ojščinca, Kravka, Kaludjerník), 2200—2720′ vysoké, kteréž se s nižšími pískovcovými skalami a hřbety střídají, v Hrašské kotině v pahorkovinu přecházejícími. Výnor ř. Pivky pod Ternem (1646′) a ponikání její v rozsáhlých Postojenských pecerách dodávají dolině této zvl. slovútnosti. *b*) Sedlem z vápence numulitového u Razderta (1791′ výše) oddělena jest Pivka od údolí řeky Vípavy (*Wippach*). Hluboké toto údolí (Sv. Vid 490′, Vípava 238′), kteréž od Razderta náhle se níží, jest ve vyšní (1200′ prům. vys.) části své vlastně eocení pahorkovinou, a teprv nad Vípavou počíná tučná alluviální půda, kteráž pod účinkem italského téměř podnebí (viz níže) činí údolí toto nejpožehnanějším v Krajině. Křídové srázné stěny Nanosu a Hrušice na vých. (délkou 3 hodin), na kteréž za Budaní neméně strmé stráně Idrických (liasových a jurských) hor délkou 5 hodin (ač již větším dílem na Gorické půdě) následují, na západě pak výše hřbety vápence, níže pískovce numulitového, i do vnitř údolí ostrými konturami vnikající (1000—1200) a zadní stráně Krasu Terstského zakrývající, — dodávají údolí tomuto i zvláštní přírodní půvabnosti, kteráž hojnými výstavnými sídly, bujným rostlinstvem a pilnou vzdělaností luk a rolí ještě se přimnožuje. 4. Levý břeh Vípavského údolí lemují za předhořím nízkých vápencův a pískovců křídových lysé stráně Krasu Terstského, kterýž již za hranicemi země hlavně se rozkládá. Toliko mezi Senožeči (1790′) a Šempetrem (1577′) zasahuje Kras Terstský mocnou, přes 2 □ m. pokrývající planinou (prům. 2500′ vysokou) hloub na půdu Krajiny. Otevřená lesnatá koryta její spouštějíse srázně na jih, kdež v eocení pahorkovinu přecházejí. Severní stěny (u Senožeč) lemuje silnice Terstská, kdežto železnice jižní stráně obchází. Štíty na severní straně mají jen 2300′ výše (Travnik 2382′), z jižních koryt ale vystupuje stoh borou svou pověstné Uremšice (*Gaberg*) s několika štíty do výše 3237′. 5. Ostatní

jihozáp. pruh země vyplňuje *a*) mnohotvarná, 6—7□ m. pokrývající pahorkovina Rjeky, jejíž 1200—2300' vysoké, po většině holé, v šedých u. bílých barvách se lesknoucí, hřbety a skály z pískovcův a vápencův numulitových se skládají, i slíny a slepence v rozličných tvarech po boku majíce. Za nimi při samých hranicích na záp. počíná pustou změsí nerovných a nepravidelných dolců a koryt půda křídového útvaru, na které (již za hranicemi zemskými) srázná zeď bílých a růžových vápencův, do nesčíselných balvanův a trusk rozdrobená, s výše silnice Rjecké, tady na sev.-záp. táhnoucí, stojí, za níž lysé, na výsluní bíle se lesknoucí kupy Čičerje (v Istrii, již) do krajiny číhají. I na východní straně lemují čarou 6—7 hodin křídové stěny Sněžnické a Pivecké planiny tuto pestrou pahorkovinu, v jejímž lůně neméně památná dolina se skrývá, *b*) dolina Rjeky č. Rjeka vůbec zvaná. Dolina tato je co do geologického ústrojí nejpamětnější všech dolin krašských; ona jest i s průvodní stejnorodou pahorkovinou svou vlastně kotlinná sníženina v křídovém útvaru, jejíž pevná půda i boky z vápencův nejstarší doby eocení se skládají. Z těchto bokův č. stran je jihozápadní — strmá, východní stočená a přehnutá, severní však na den vycházejícími vlnami vrstev vytvořená, čímž i veškera půda doliny nerovnou se stala; neméně jest celá tato kotlina mladšími, tlakem vyšších tvrdších stran všelijak smrštěnými a zohybanými pískovci a slíny též doby eocení vyplněna. Nerovná půda vlastní doliny táhne se od jihových. délkou 7 hodin, ale šířkou ½ h. ze třetihorního zemiště Istrie nad Klanou až pod Škozjan (v Přímoří) a má na nejjiž. konci svém rovněž ráz několika suchých koryt (s poniklí Suščí). Nad Terpčany však počíná s výnorem Reky úrodná vzdělaná půda, kteráž až k Topolcům co pěkná kotlina se táhne. Odtud vstupuje Reka do úzkého, ale osídleného údolí a dostihne, několikráte byvší soutěskami súžená, malé kotliny Skozjanské (v Istrii), v kteréž se, vytvořivší jezero, do památné pecery noří. Údolí samo má jen prům. výše 1000', silnice od Ljubljany k Rjece k ní běžící vystupuje 1400—1800' vysoko (železnice prům. 1700');

na vysokém okraji východním položená místa Žambje a Bistrica mají 2060 a 2080′, okraj jihozápadní čítá nejvýš 1800′, severozápadní 1700—2500, a nejseverněji jen 1200′, východní jde až do 2800′, severní přes 3000′. Dolina charvátské Rječiny (ústí u Rjeky = Fiume) a údolí Bakrské i Vinodolské jsou vl. jen odtržené konce této památné doliny, kterouž u Klané (1748′) závora třetihorní, jen ¼ široká (s sedlem 2200′ vysokým), od oněch členův jejich odděluje. V dolině Rjeky mají Klana 1748′, Podgraje 1474, St. Bistrica 1179, Suchorje 1117, Britov 989, ponor Rj. 950′. — 6. Z nesčíslných jeskyň č. pecer, kteréž se v soustavě Notraňského Krasu nalézají a kteréž vedle příčin geolog. i tisíciletým vymíláním poniklí, do nich se nořících a jimi tekoucích, své rozsáhlosti nabyly, jsou nejpamátnější ty, jež v poříčí Pivky, Unce a Reky se otvírají. *a*) Jeskyně Postojenská, nejvíce navštěvovaná a bez počtu popisovaná, táhne se v podzemí u Postojny délkou 1450° a dosahuje v tak zv. dómu šířku 24 a výšku 15°. Z četných pobočných slojí je pecera Ferdinandova, z dómu nad hlavní chodbou běžící, největší a 900° dlouhá. Z nesčíslných krápníkův, kteréž nejpestřejší podoby jeví, jest tak zv. záslona, a skupina, horou Kalvarií zvaná, nejpamátnější. Řeka Pivka protéká tento podzemní svět. *b*) Nedaleká jeskyně sv. Magdaleny má jezero, v jehož vůkolí pověstný močeril (*Olm*) žije; skála u Predjamí (*Lueg*), v kotlině Hrašské, v jejímž převislém otvoru starož. hrádek a kaple se nalézá, skrývá 3 jeskyně nad sebou. *c*) Jeskyně Planinská, obrovskými tvary krápníkův pověstná, jíž Pivka žlabem, 10° širokým běží, vynikajíc z ní pod jmenem Unce co mocný tok, má délku 2000° a rozvětvujíc se do dvou ramen, dosahuje výšky 15—40°. — Jáma u Sv. Kozjana (Planinského), do níž p. Rakek se noří, je sesutým stropem svým a velikolepým vůkolím památná. *d*) Jámy Sv. Kozjanské (4), jež Reka protéká, zanikajíc v poslední z nich, nejsou sice veliké, ale ve spojení s velikolepými poměry krajiny a řeky samé velezajímavé; první jáma má sesutý strop a ponor ve skále pískovcové, 300′ rel. vysoké pod Uremí,

druhá jáma je pod přirozeným mostem, třetí jáma a výnor nad samou kotlinou čili lépe propastí Škozjanskou, 500' rel. hlubokou a 300' širokou, do níž Reka slapem 24° vysokým padá, tvoříc krásné jezero, za nímž opět ve 4. jamě zaniká. *e*) I na útvarech křídových a eoceních v Dolensku jsou četné jeskyně a jámy s poniklemi, z nichž zvláště **Mokrická** (u Turjaka) slyne; neméně mají vápence a pískovce eocení, triasové i kamenouhelné ve všech končinách země početné jeskyně, kteréž i co naleziště zvířecích kostí z dob diluviálních pověsti požívají, jež ovšem v jeskyních krasových ještě častější jsou.

II. Vodopis.

Neméně zajímavé, co poměry půdy v Krajině, jsou rovněž poměry vodopisné této země, na kteréž má ovšem geologický, horopisný a hypsometrický tvar a rozdílnost půdy největšího vlivu; a tu opět jeví se velké rozdíly mezi Gorenskem, Dolenskem a Notraňskem. **Tekuté vody Gorenska** jsou vesměs volné a vodnaté toky, ale pro vyšší a silný svah půdy pravé bystřice. Ve východním Dolensku má jediná půda Metlické pahorkoviny volné toky. **Suchá Krajna** však je oblastí samých poniklí, ano pořiči Kopy a přítoku jejího (Čubranky) jen na pouhé údolí jejich se obmezuje, a severní, z ní východící a k Ljubljanici jdoucí potoky teprv na rovině zjevná ústí mají. Rovněž jest **Notransko** samo o sobě, vyjmouc údolí Vipavy, oblastí pouhých ponikel. — Co do oblastí mořských, náleží Krajina, jakkoli malá země, předce ke **dvojím úmořím**. Oblasť moře jaderského obmezuje se však jen na jihozáp. pruh země a obsahuje toliko 17.0 □ mil č. 9.9% země. Oblasť moře Černého pokrývá 132·90 □ m. čili 76·3% země. Zvláště pak jest z toho 132·00 □ m. č. 76·0% pořičím Savy, skrovný zbytek 0.90 □ m. č. 0·3% pořičím Dravy. Ostatek země, 23·60 □ m. č. 13·6% náleží, však k vnitrozemské oblasti ponikel, jmenovitě takových, jichž ponory volných toküv vůbec vzdáleny jsou a jichž stok (buď si zjevný, nebo podzemní) s jinými volnými řekami vyskoumati nelze. 1. **Oblast moře jaderského** obsahuje pořiči Vipavy, Idrice a Reky.

a) Vipava má v zemi toliko délku $1^1/_2$ míle, hloubku a šířku (ačkoli několik potokův, jako Belu v pravo a Rašci v levo pojímá) zcela nepatrnou, spád 600', rychlost (na 1 míli) 400', stok po běhu 6mílovém se Sočí(*Isonzo*) pod Zavodní v Gradišsku. b) Idrica má v zemi jen běh $2^1/_2$ mil (v celku však 6 mil, výtok pod Sv. Lucií do Soče v Goricku) a kromě Kanomle žádných větších přítokův. c) Reka vznikajíc z několika dílem pecerních zřídel u Podgraje (Podhradí) na půdě Istrianské, má s početnými zátočinami svými v zemi samé běh více 6 mil (přímý jen 3·7 mil) a vysychajíc po místech, zaniká sice v dolině Sv. Kozjanské (viz nahoře), ale objevivši se po běhu podzemním $1^1/_2$ mil u Trebiče (nad Terstem) v březnu, 1631' hlubokém, co mocný (12' hluboký) proud, vykonává opět podzemní pouť sk. 3 mil až k Divínu (*Duino*), kdež, nasycena podzemními toky a zřídly, pod jmenem Timav co mocná, 150' široká a pro mořské lodě splavná řeka (z tří pecer se vynořivší) po běhu 500° do moře se ústí. Z jejího přímého, $8^1/_2$ mil dlouhého běhu děje se tedy $4^1/_2$ míle pod zemí. Neméně překvapné jsou poměry spádu jejího. Od pramenův (ve výši 2100') až k území (k prvnímu ponoru) obnáší spád 1000' (rychlost přes 250' na 1 m.), k posl. ponoru během 1200° již 60° čili 360', odtud až k Trebiči (kdež povrcheň její jen 48' nad mořem se nalezá) 692' č. 461' na 1 podélnou míli, kdežto ostatní spád až k ústí na 48' čili 16' na 1 pod. míli se zmenšuje! Přítoky její, ač všecky skoro pecerní, jsou velmi nepatrné. 2. Oblast moře Černého obsahuje sk. celé Gorensko (kromě Idrické hornatiny), celé vých. Dolensko, Metlickou hornatinu a $^2/_3$ Notranska, ze záp. Dolenska však jen nejkrajnější obrubu na všech stranách. a) K poříčí Dravy náleží jen severozápadní kout země ok. Bílé Peče, 0·90 □ m. veliký, jehož potok (Pečský), z 2 jezer pod Babím zobem ve výši 3023' vynikající, po krátkém běhu do Korutan vstupuje, padaje pod Ruty (*Greuth*) do Zilice. Všechno ostatní vodstvo této oblasti jde buď přímo, buď prostředkem větších přítokův do Savy. b) Sava, nejmocnější a v hospodářském ohledu nejdůležitější tok země, sbírá

se ze dvou pramenitých řek nad Radolcí. α) Vyšní Sava, též Podkorenská i Veliká Sava zvaná, vzniká pod hřebenem Prisinika (v Mangartských horách) ze dvou bystřic (ve výši 2544' a 3960') a má nad Korenem ponor i výnor v štěrku triasovém. Poměry údolí jejího viz nahoře. Délka řeky od vyššího (jezerného) zřídla až ke stoku u Radolce (1580') obnáší ok. 6 mil, spád 1380', rychlost (na 1 m.) 230'. β) Dolní Sava, též Bochynská S. čili Savica zvaná, vyniká v Bochni na pl. Ogradnické ve výši 3200' z pecery a vytvořivši 8 malých jezer spouští se několika prahy (nejvyšší 35^0) do Bochyňské doliny, kterouž směrem vých., pak náhle SV. několika ohyby a soutěskami protéká. Délka její okolo 5 mil, spád (až k Radolci) 1620', rychlost 324' na 1 m. (nad Bystricí Bochyňskou však 1570 a 1050'). γ) Od Radolce počíná střední běh velké Sávy s počátku ještě v úzkém žlabu, nad nějž vůkolní pahorčina ještě 150' se vypíná, od Krajně však již v rovině. U Medvodje prolamuje řeka peřeji a prahy pískovce Šmarné gorice, obrací se pod Višmaří v Gamelenské rovině na sev.-vých. a vstupuje pod Zalogem, kdež její dolní běh v Krajině a zároveň i lodní splavnost počíná, do malebného údolí Litijského. Délka středního běhu i se zátočinami 7 mil, spád 440', rychlost na 1 míli 63'. Dolní běh je s počátku na $4^1/_2$ míle k V. obrácený, a řeka teče mezi 4—500' vysokými, lysými, zhusta kostely zdobenými stěnami vápence kamenouhelného; za Zagoří však (624') přechází směr v jihovýchodní, a délka řeky obnáší v pěkném širokém údolí až pod Josenice přímo $8^1/_2$, s četnými zátočinami však (a výspami) ok. 11 mil. Spád je tu mezi Zalogem a Zagořím 280, mezi tímto a Jesenici (400') 220', rychlost 62 a 25' (na 1 míli). — Veškera délka Savy na Krajinské půdě staví se tedy na 24 mil, spád na 3560', a prům. rychlost na 148'. Šířka řeky (V. Savy) obnáší u Javorníka 54', pod Zalogem 120', pod Brežci však již přes 300'. Hloubka je výše Zaloga 1—3, odtud níže 5—7'. Z celého běhu Savy (až pod Zemun 94 mil) připadají tedy $^1/_4$ čili $25^0/_0$ na běh v Krajině. c) Levé přítoky Savy náleží vesměs do Gorenska a jsou od poměrův půdy (viz nahoře) věčinou

krátké bystřice. Přednější jsou: Bistrica Teržičská (délka 3 m.) s Vojnšicí (v levo) a Mošenikem v pravo (stok se Savou u Podbrežje); v Korutanech pod Jezerským vrchem vznikající Kokra (*Kanker*, délka v zemi 3 m., stok u Krajně) s Kokricí; Gameljšica (od Šmarné gorice, délka 1 m., stok nad Černucí). Bistrica Kamnická s Motnicí v p. a Nevelcí (*Neul*), Radomlí a Račí v l. (délka 5 m., ústí pod Dolem, *Lustthal*); nejníže (pod Záhoří) 1 m. dlouhá Medja. d) Pravé přítoky obsahují přes 75% poříčí Savy a vynikají všecky skoro vodností, a některé i zvl. hospodářskou důležitostí. Kromě Bistrice Mojstranské (jen 1 m. dlouhé) s památným slapem Peričnikem v údolí Vratském, p. Radovnice (3 m.) s Kermou a velepamátným vyšním během (viz nahoře), pak Bochyňské Savy č. Savice jsou důležitější: α) Sora (*Zayer*) s během 5 mil, výše úrodné a krásné údolí tvořící, níže (pod Lokou) pole Sorské lemující, s přítokem Poljanšicí, 4 m. dlouhým, jehožto pěknou dolinou (Poljanskou) stará silnice soumarská mezi Benátky a vnitrorakouskými zeměmi se béře; stok pod Lokou, výtok Sory u Medvodje. β. Památná Ljubljanca, nejdůležitější domácí přítok Savy (poříčí 24 □ m.), z vod ponikel Pivky a Unce vznikající (viz tyto) a několika proudy co mocná, splavná řeka z veliké pecery nad Verhnikou se vynořující. Délka její od výnoru až k ústí (pod Zalogem) obnáší 5·7 mil, šířka 18—23′, hloubka 18—25′, rychlost 15′ (na 1 m.). Veškerá délka jejího toku pod jmenem Pivky, Unce a Ljubljanice =11.2 rak. mil, z čehož je podzemního běhu 2·5 mil. Z levých přítokův, kteréž jsou všecky volné, mají jen Nanosica (k Pivce) a z Plchovohradeckých hor vycházející Gradašca se Šujcí nějaké důležitosti. Pravé přítoky jsou velmi vodné, ale sk. všecky povahy ponikel; největší: p. Rakek, výše co Oberh v Cirknickém jezeře zanikající (do něhož též potoky Cirknica a Štebesca padají), níže s třemi výnory a ponory, a rovněž pod zemí s Uncem se slévající; p. Bistra (s mocným výnorem u Bistré, *Freudenthal*, 1 m. dl., a splavný), p. Ižca a Borovničica (též s ponory a výnory), všecky tři ze Su-

ché Krajny vychodící (délkou 1—2½ m.) a nad Ljubljanou řadou se ústící. γ. Do nižní Savy vlévají se: Reka (Litijská), Sopotka (u Rateč) 3, a míle dlouhá Mirna (*Neuring*), proti Sevnici Štýrské se ústící; pak δ. přes 10 mil dlouhá Kerka (*Gurk*), nad Kerkou (*O. Gurk*) z pecery ve výši 870′ vznikající, až k Sotesce v příčném, odtud v podélném širokém údolí (Keršsko polje) se spádem 456′ a rychlostí 45′ na 1 □ m. Z levých přítokův jejích je důležitější: od Vyšní Gory jdoucí, 1 m. dl. Čatežka (*Sittich*), 4 míle dl. Temenica (z toho 1 m. podzemní běh a 2 ponory i výnory), řadu tří kotlin posobných tvořící (stok nad N. Mestem) a s vyšnim tokem Kerky rovnoběžná; (za posl. výnorem slove Brusnica, *Pretschna*); pak p. Radulja (ústí nad Mersečnou vsí). Na pravém břehu, kdež pořičí proti Suché Krajně se zavírá, má jediná Čremošnica č. Poljanšica (ústí proti Sotesce) a Senuša (ústí u N. Mesta) nějaké důležitosti. — *e*) Řeka Kupa, po Savě nejdelší, ale zcela pohraničný a pro četné zátočiny i mělkost nesplavný tok země, vzniká pod Razlogami na půdě charvatské, má v zemi délku 14 mil, šířku nejvýš 100′, hloubku 1—5′, spád mezi Osivnicí a Vinicí 393, mezi Vinicí a výstupem ze země pod Božjakovem (níže Metliky) 151′, rychlost 49 a 25′. Pořičí její (jen 11·50 □ m.) je v Suché Krajně kromě Čubranky (též pohraničné, délka 2 m.) jen na pouhé údolí její obmezeno; v Metlické pahorkovině však přijímá 2 m. dlouhou Lahini (u Primostka), Sušici a Kamenici. 3. Vnitrozemská oblasť ponikel obsahuje skoro celou Suchou Krajinu, vyjmouc jediné severní a jižní okrajek její. Z četných potokův, kteréž tu v ponorech zanikají, větším dílem i z výnorů vytékajíce, jsou důležitější: Studená u Oblak (na sev.-vých.), 1 m. dlouhá Kopajca č. Račica (pod Turjakem v Dobrém poli), Račna (na sev.-vých. Turjaka) a Žalna (v Razupljské dolině); v kotlině Rybenecké Bistrica a Sajovic potok; v Kočevské p. Černý (Rinuse), pod Rogem a Gotenickými horami několik potokův a t. d. 4. Korytný tvar planin výšehorských v Krajině, ještě větší měrou však doliny a dolce

Krašské poskytují tvoření jezer velmi příznivou půdu. Velká část jich však vymýtěním lesův zvl. na Krašské půdě vyschla, a které zbyly, nemají velkých rozměrův, za to ale vynikají polohou a jinými momenty. Zvláště pověstné jsou: a) Jezero Bochyňské (*Wocheiner See*) ve výši 1654′ Savicí vytvořené, vůkol holými stěnami vápencovými obstoupené, 3000° dlouhé, 900° široké a 240′ hluboké, a Halštatskému j. v Horních Rakousích velice podobné, a vůbec z nejkrásnějších v Rak. říši, do jehož tmavých vln starožitný kostelík Sv. Ducha s výše 400′ (rel.) hledí. b) Pramenité j. Bledské, krásnými, 400′ vysokými stěnami pískovce a dolomitův lemované, a 1 hod. v objemu držící, nad nímž na skalitém ostrově pěkný poutnický kostel (panny Marie) vyniká, a v jehož modrých průzračných vlnách pěkné domky lázní Bledských a rozsáhlý starožitný hrad (Blejski grad) se zrcadlí. c) Jezero Cirknické, na západě soujmenné doliny položené, četnými zátokami se vinoucí a občasným opadáním a přibýváním povrchně své (od vnitřních březen a ponorův) od starodávna co div světa vyhlašované. Při středním stavu vody má jezero toto povrcheň 9875 jiter, délku více 1 míle, největší šířku $^3/_4$ mil. Východní okraj jeho je nízký a povrcheň přechází v močál a ve vzdělanou půdu. Na záp. však lemují jej hřbet Javornika (3000 rel.) a pyramida Slivnice divokými tvary svými. Četné ostrožny, do jezera vnikající, skalisté ostrovy v něm (na jednom z nich ves Otok) a bezlesost východních hor a strání dodávají celému vůkolí zvl. rázu. 5. Od zvl. jakosti hornin, z kterých půda Krajiny se skládá, je v zemi nyní již močálův a blat velmi poskrovnu (viz níže). Nejvíce jich je na náplavech; rozsáhlé druhdy bláto Ljubljanské (34.000 j.) jest prostředkem tak zvané stoky Gruberovy (1047° dlouhé a nákladem 200.000 zl. r. 1780 zřízené) nyní již úplně vysušeno a v krásné lučiny obráceno. Rybníkův v zemi není.

III. Podnebí

Krajiny nemá od vysoké celkem polohy země, od zavřenosti k moři, od účinku větrův, hojných de-

štův a blízkosti velehor nikterak té teploty, jakéž by celkem jižní poloha země a svah půdy na jih-vých. a záp., jakož i blízkost moře vyžadovaly. 1. Nejteplejší krajiny země jsou kromě Vípavy, jejíž podnebí má od hluboké a nejnižší polohy v zemi (250′ prům.), od otevřenosti na západ a blízkosti moře pravý italianský ráz — Kršské pole a doliny sev.-vých. hornatin vůbec, pak pahorkovina Metlická a Černomeljská, dílem i od hluboké polohy své údolí vyšší Kupy a Čubranky, končiny tedy, kteréž bez ohledu na místní některé příznivé poměry prostou výši 800′ mnoho nepřevyšují. Krajiny tyto mají asi též poměry teploty co Varaždin a Záhřeb v Chorvatsku civilním, to jest mezi 8—9° R. výr. průměrní teploty (Vípava nepochybně ok. 10° R.), ok. 9° prům. tepl. jarní, 17° letní, 9°50 R. podzimní a +0·01 zimní prům. tepl. Maximum teploty bude tu vůbec v červenci n. srpnu (ok. 22°), minimum v led. (—5° R). 2. Druhý revír klimatický s prům. výr. t. 7—8° R. obsahuje přede vším všecky doliny Krašské, moři vůbec přilehlejší a nejvýš 1800′ prům. vysoké, jakož i vůkolní pahorkoviny jejich, pak rovinu Gamelenskou a Ljubljanskou, dílem i údolí Idrické hornatiny. Poměry teploty v Krašských dolinách představuje Postojna, ve výši 1471′. Zde obnáší výr. prům. teplota 7°76 R. prům. tep., jarní bývá t. +7°·34, letní 14·66, podzimní 7·38, zimní +0·31. Jak v letní, tak v zimní teplotě vidět tu již účinky moře, jen 6 mil přímo vzdáleného; od studených větrův mívá však, jakkoli je teplota podzimní vůbec vysoká (přes 9° v září a přes 8° R. v říjnu), — měsíc listopad jen prům. +1·84° R. Nejteplejší měsíc bývá zde vůbec srpen (+15°·09 R.) nejstudenější prosinec — 2·54. Max. t. padává však do července (+22 0), minimum do listopadu, — 12.2 při boře. — Ostatní krajiny t. revíru spodobují se hlavně poměry teploty v Ljubljaně. Zde bývá prům. výr. t. 7°·20 R., jarní jen 6·73, letní 15.62, podzimní 8·46 (tedy oboje vyšší, než v jižnější Postojně), zimní však — 3°·36 b. Nejtep. m. bývá srpen (16°·0 R), nejstud. pros. — 5·03. Červen a červenec mají však bez mála touž teplotu prů-

měrnou, co srpen (přes 15°), rovněž i leden touž studenost, co prosinec. Max. t. připadá tu do srpna (24.8) a je mnohem větší, než v Postojně, minimum do ledna (— 18·0), rovněž tak; tedy vůbec větší kontinentalnost podnebí zvl. od otevřené na sever, jakkoli nižší (o 363′) polohy. c) Třetí revír klimatický, jakkoli poměry jeho nemnoho od dolejší roviny Ljubljanské rozdílné jsou, zavírá východní Dolensko, prům. sice jen 1200′ vysoké, ale k sev.-vých. se otvírající, pak nižší údolí v Gorensku, vých. n. jižním směrem jdoucí, Krajnjskou rovinu, jakož i někt. nižší (do 1500′) kotliny v Suché Krajně (Dobrépole a j.), ve kterých vůbec ještě ovoce dobře se daří. — Jeho poměry jeví se při nedostatku přímých dát z těchto krajin podnebím nedalcké ($2^1/_2$ m.) Cele (*Cilly*), ve Štýrsku (ve výši 721′). Zde je prům. výr. t. jen 6·°83 R., jarní 7·31, letní 15·52, podzim. 8·92, zimní — 4°·48 R. Nejtepl. m. červenec, jemuž se červen i srpen teplotou téměř vyrovnávají, mívá 15·83, nejstudenější, prosinec — 7·43 (leden — 5·40, únor však 0.60). Maximum teploty (obyčejně v srp.) dostupuje i 24°·1 R., minimum (v lednu) — 22·0. d) Revír čtvrtý, s prům. výr. t. 5°·20 R. obsahuje Idrickou hornatinu, vyšší údolí v Gorensku (zvl. Podkorenské Sávy) a celou skoro Suchou Krajnu. Jeho poměry teploty jeví se podnebím Hory Sv. Magdaleny, ve výši 2628′ nad Idrií (na vých.) položené. Prům. výr. t. jeví se tu jen 5°·37 R., tep. jarní bývá jen 4·46, podzimní 6.71, letní 13·51, zimní — 3·24. Největší teplota bývá v srpnu + 14°·17 R., nejmenší v prosinci (— 16·6), nejtep. měsíc, srpen, mívá 14·17° R (ale i červen a červenec drží se mezi 12·50 a 14), nejstudenější (leden a pros.) — 4·16. Celkem jsou v tomto revíru tedy též poměry co v dol. Ziljansku v Korutanech (v. tyto) vyjmouc zimu, která jest tuto mnohem krutější. e) Nejstudenější krajiny země jsou ovšem vyšší pláně a temena Triglava, Plegaše Karavanek, Kamnických alp, Suché Krajny a Krasu, vůbec nad 3000′ vystupující, ačkoli v těchto výškách již velmi málo stálých lidských bydlišť v Krajině se nalezá. V takových polohách budou asi tytéž poměry teploty co v Sv. Vavřinci Lešanském (viz

Korutany), t. j. asi 8°·50 R. prům. výr. teploty, — 2·22° zimní, 10° letní, jarní prům. t. 5·50, podzimní 5-6°, max. + 11° R., minimum — 4°, od větrné a otevř. polohy těchto plání snad ještě méně příznivé. 2. Tlak vzduchu bývá v sev. Krajině vůbec 326‴ (Ljubljana 326‴.40), v západní 305‴ (Hora Sv. Magdaleny 304.90), v jižní 314 (Postojna 314·5); maximum v sev. a západní části země v lednu 335‴ a 311‴, v jižní (v prosinci) 320‴, minimum onde v prosinci 315 a 294‴, tuto v březnu 307‴. Prům. tlak par jeví se v sev. Krajině obyčejně 3‴.37, v západní 2·93, v jižní 3·15; onde nejvíce v červenci (prům. 9‴.06), tamto v srpnu (5‴.04), tuto v červenci (8·38); nejméně všude v prosinci (0.34, 0.37 a 0‴.10). Prům. vlhkost vzduchu je největší v záp. Krajině (82), nejmenší v jižní (31·5), v sev. obnáší 79·6; nejmenší vlhkost pozoruje se onde v dubnu (22·0), tamto v prosinci (12·0), tuto v březnu 19·4. 3. Sraženiny padá prům. v celé Krajině do roka 50″.20, t. j. více než v kterékoli zemi rak. mocnářství, v čemž nejen průměrná blízkost moře, nýbrž i zavřenost a lesnatost země i směr větrův (viz níže) velikého vlivu požívají. *a*) Nejméně sraženiny mívají Kamnické alpy, Keršsko, Gorjance a nejvých. část Metlické hornatiny (41—44″ prům. do r.); *b*) na Karavankách, Triglavu, na rovině Krajnjské, v Litijské a Mokronožské hornatině, pak okolo Černomle padává sraženiny 45—50″; *c*) v horním Posáví a v střední a jižní rovině Ljubljanské, v Trebeňských a Idrických horách a na východě Suché Krajny 50—55″; *d*) na záp. Suché Krajny a v celém Krasu (ano i Plchovohradeckých horách) bývá sraženiny 55—60″ (tolikéž co v středním Goricku a pod svahem Karnských alp v Benátsku), a kromě vůkolí Tolmeče pod Karnskými alpami vůbec nejvíce v celém Středomoří. Zvl. pak má Cele do r. prům. 41″·31 sraženiny, Ljubljana 55·26, Sv. Magdalena 52·76, Postojna 55·26. Celá Krajina patří vůbec do pásu deštův podzimních (vyjmouc první revír, jenž náleží do pásu letních deštů); neboť v celé zemi padává 202‴.72 č. 33·7% vší výr. sraženiny na podzim; na jaře bývá jí 141‴.37 č. 23.5%

výr. sumy; v letě 133.00 č. 22·1 %; v zimě 134'''.05 č. 22·7%. V revíru prvním bývá totiž z jara sraženiny 105'''.16 č. 23·3%, na podzim 125·18 č. 27·8%, v zimě 75·41 č. 16·8%, v letě však 144·78 č. 32·1%. Za to připadá v revíru druhém na sraženinu podzimní 199.72''' č. 31·9%, na sraženinu letní jen 128.64 č. 20·6%, jarní 178·54 č. 28·5%, zimní 118·65 č. 19.0%. V revíru třetím jsou tyto poměry: 176'''.57 na podzim, 140'''.27 v letě, 147.83 s jara, a v zimě 169'''.46 čili 27·8, 22·1, 23·3 a 26·8%; v revíru čtvrtém v týchž dobách 314.41, 141·59, 165.78, 145.52 čili 41·0, 18·5, 21·6 a 18·9%. *b*) Počet dní se sraženinou bývá v celé zemi do r. 130, v revíru prvním 133·5, v druhém 127, v třetím 134, ve čtvrtém 150; na jaro připadá z toho v celé zemi 34·9, na léto 31·8, na podzim 32·7, na zimu 28·5 č. 27·3, 24·8, 25·6, 22·3 %. Jsouť tedy deště jarní velmi časté, podzimní sice méně četné, ale velmi husté a přívalné. Zvláště je dní deštných v celé zemi 104, v revíru prvním též 104, v druhém 90, v třetím 98 a v čtvrtém 118. Dní sněžných bývá v zemi do r. 26, v revíru prvním 29, v druhém 37, v třetím 36·5, ve čtvrtém 32; nejvíce všude v únoru a březnu (prům. v zemi 6·35 a 5·38), nejméně v listopadu (2.28) a v dubnu (2·38). Postojna mívá v únoru a březnu obyčejně 7 dní se sněhopadem, Ljubljana v prosinci a březnu 6—7, v únoru i 10 dní sněžných. Ve vyšších polohách (nad 2500') bývá i 40—50 dní sněžných (Sv. Magdalena 52) a sníh tu padává i v květnu a září, ačkoli i v Postojně a Ljubljaně též v říjnu někdy již sníh se objevuje (1 den). *c*) Výše č. množství deště obnášívá v zemi obyčejně 4'''.63; nejhojnější jsou ovšem deště podzimní (6'''20), kteréž po většině co husté přívaly se jeví, nejřidčejší jarní (výše 4'''.05); letní dešť mívá obyčejně výšku 4'''.18, zimní sraženina 4'''.42. Výška sněhu je kromě vysokých poloh, Krasu a Suché Krajny, kdež jsou zimní dobou velké metelice a nebezpečné závěje, celkem nepatrná, výroční množství jeho bývá ale v Sv. Magdaleně 13''·66 (v lednu i únoru 41—47'') v Postojně 9''.60 (v únoru a prosinci i 40—48''), v Ljubljaně 6''.70, v Celi jen 3''.62 (onde v pros.

42''', v únoru 11''', tuto v pros. a březnu 15—17'''). *d*) Mlhavých dní bývá v Celi 60 (nejvíce v říj.), v Sv. Magdaleně 71 (po celý rok, nejv. v listopadu), v Ljubljaně 82, v Postojně 64 (onde v říjnu, tuto v listopadu nejvíce). Bouřek bývá v zemi do r. 30, nejvíce v jižním revíru (Postojna 40), nejméně ve vyšších polohách západního revíru (Sv. Magdalena jen 14) a ve východním (Cele 13). V Ljubljaně bývá jich počet 25. Věčina připadá ovšem do letních měsíců (17—18), zvl. do července (6—7) ale i na podzim při hojných deštěch bývají bouře četné (prům. 6—7). Čím jižnější krajina, tím více se jich i na podzim vyskytá (Postojna na podzim 10, Cele jen 2). Krupobití jsou v zemi vůbec velmi řídká (do r. 3—4); nejvíce jich bývá v Krasu do roka (4—5 v Postojně), v jiných částech země jsou velmi řídké (Sv. Magd. i Cele žádné, Ljubljana 2—3). V Krasu se i zemétřesení, ač velmi zřídka objevují. 4. Velmi památné jsou poměry větrův v zemi. Ano v severo-východní a východní části země převládají větry západní a východní skoro stejnými díly (v Celi zap. 31, vých. 32), zvl. však jiho-západní (36), podlehá západ země zvl. větrům severním a západním (Sv. Magdalena sev. 31, záp. 30); ale i tu jeví se již moc větrův východních (25), kteréž v střední a jižní (Kraššké) části země s velkou převahou panují (v Ljubljaně vých. 35, sev. 27, záp. 27; v Postojně vých. 50, záp. 24). Jižní větry jsou vůbec v zemi řídké, a nejřídčejší v jižních končinách (jih v Celi 19, v Ljubljaně 20, v Sv. Magdaleně 17, v Postojně 10); nejčastější jsou jihy co původcové i průvodči podzimních dešťův i jarních, východní v říjnu nejřidčí, ale jinak za celý rok panující. Severo-východní větry (v Krasu obyčejně co nejprudší vichřice pod jmenem bory) panují zvl. v srpnu a prosinci a jsou původové velkého ochlazení v letě a hojných sněhův zimních, kteréž komunikací v Krasu na mnohé dni přerušují.

IV. Přírodopis.

1. Rostlinstvo Krajiny je celkem rázu středoevropského; toliko ve Vípavě objevují se některé druhy

středomořských rostlin. Lesy jsou po celé zemi listnaté, hlavní stromoví jsou duby a buky, promíšené jasany, olšemi, kaštany, jilmy, javory, lípami, habry, topoly, jeřáby, hrušemi, jabloněmi a vrbami. Z chvojných stromů jsou nejobyčejnější jedle, smrky a modříny. Co chrastí objevuje se již nejeden keř středomořský, zvl. ruj, klokočí a vavřín. Patro sosen dosahuje až 4000', patro lučin 5400', patro pastvin alpských (holí č. okršlí) až do 7200'. Žito, ječmen, oves, brambory, kapusta a řepa daří se v Gorensku ještě do výše 3300', ovoce všeho druhu i víno na rovinách, v dolinách Krašských, v Dolensku východním a v údolích jižního Gorenska. Kukuřice daří se v celém nižším Gorensku i Notraňsku. Žito dozrává vůbec koncem června, ve vyš. polohách Gorenska teprv v srp.; žně pšeničné bývají koncem července, žně pohanky (druhého setí) koncem září. Seno sklízí se prostřed června, otava prostřed srpna, palouky alpské sekou se jen koncem srpna. V Dolensku je několik přezimujících rostlin: v ún. již květou sněženky, šafrán, sasanky a v dub. řebčík (fritilarie). 2. Živočišstvo je vůbec rázu středoevropského. Co zvláštnost země vyskytá se v jeskyních Krašských (zvl. ve Sv. Magdalenské) pověstný obojživelník, macerat č. močeril (u Slovinců) řečený. 3. O rozšíření nerostův viz níže. Minerálních vod není v zemi dostatek. Nejpověstnější jsou teplá vřídla v Toplici (sev.-vých. od N. Města), kteráž mají tepl. 29°25 R., a v 1000 dílech 14 dílů chloridu hořečnatého (magnesie), 93 dílů uhličitanu vápenatého, něco kyseliny křemíkové a 70 dílů rostlinných látek. V Bledu (*Veldes*) je též vlažný pramen, podobně v Toplicích Poljanských, kterýž má též hojnost kyseliny uhličnaté.

V. Obyvatelstvo.

Obyvatelstvo skutečné obnášelo v Krajině roku 1857—451.941 hlav, domácí však 467.441 hlav, (t. j. asi o 50.000 lidí méně, než má Pražský kraj v Čechách). 1. Lidnatost země staví se tedy na 2604 lidí (na 1 □ m. rak.) t. j. o 104 hlavy méně než lidnatost Štýrska, ale sk. o 800 více než Ko-

rutan. Nejlidnatější krajiny země jsou východní Dolensko a rovina Krajnjská i Ljubljanská. Onde má okr. Brdský 3931, Mokronožský 3250, Keršský 3762, Metlický 3818 žitelů; tuto má okr. Kamnický, který i do hornatiny Brdské zasahuje, 3239, Krajnjský 3625, Ljubljanský (vůkolí) 3465 obyvatelů na 1 □ m. rakouskou. Na vých. Dolensku dosahuje ještě okr. Vyšněhorský 2977 obyv.; Trebenský má 2794, Černomeljský 2784, Ratečský 2772, Kostanjevický 2619, Novoměstský 2611, Žužimberský 2576 a Litijský 2569 hlav lidnatosti. Rovněž má na rovině Ljubljanské a v přílehlých údolích a pahorkovinách okr. Locký 2713 hlav lidnatosti, tedy všecky ještě nad 2500, č. tolik co průměr země, kteréžto číslo ostatně jen ještě požehnaná Vípava (2965) a nejúrodnější okresy Krasu a Suché Krajny, t. Bystřický a Rybnický, převyšují (2749 a 2644 hl.). Všecky ostatní končiny země klesají lidnatostí svou pod ono průměrné číslo. Zvláště pak má na Suché Krajně V. Lašecký okr. lidnatost 2465, Kočevský jen 1585, na Kraškė půdě Postojenský 2435, Senožečský 2245, Planinský 2092 hlav, v Idrických a Plchovohradeckých horách okr. Idrický 2324, okr. Vrchnický (*O. Laibach*) 2417 lidí a výšehorské okresy Teržičský a Radolecký (v Gorensku) jen 2072 a 1510 lidí na 1 □ m půdy. Nejpustější končiny zemské jsou vůkolí Sněžnika a severozápadní cíp země. Tuto má okr. Ložský 980, onde okr. Kraňskohorský (*Kronau*) jen 951 lidí na 1 □ m. půdy. Zvláště jeví se rovina Ljubljanská co nejlidnatější část země s prům. lidnatostí 3440 žitelů na 1 □ rak. m., za níž hned východní Dolensko s Metlickou a Černomeljskou pahorčinou s prům. lidnatostí 3038 žitelů následuje. Notraňsko má jen lidnatost průměrnou 2244 žitelů, Suchá Krajna 2230, Gorensko pak jen 1999 žitelů na 1 □ m. půdy. 2. Co do pohlaví bylo r. 1857 mezi domácím obyvatelstvem 227.423 mužských a 240.018 ženských, tak že na 1000 mužských 1056 ženských osob připadá. Ovšem že obyvatelstvo ženské větších míst je poměrně hojnější než mužské (v Ljubljaně na 1000 mužských 1178 ženských). 3. Ve věku dětinném (od narození do 14 let) stává obyčejně 29%

mužského a 28% ženského obyvatelstva (roku 1857 —67.741 m. a 67.955 ženských), ve věku mládeneckém (od 14—24) sk. 19% mužského i ženského obyvatelstva (r. 1857—44.705 m. a 47.415 ženských), ve věku mužném (24—40 let) sk. 22% mužských a sk. 23% ženských (r. 1857—50319 m. a 47230 ž.), ve věku od 40—60 let po 21% obojího pohlaví (roku 1857—49.479 m. a 51.512 ž.), ve věku starcův 8% obojího pohlaví (roku 1857—15.181 m. a 15.906 ž.).

4. Národnost obyvatelstva Krajiny je s velikou převahou slovanská. V zemi bylo r. 1857 na základě popisu od roku 1851—421.398 (vlastně jen 392.058) Slovincův, 29.783 Němcův a 15.660 (určitěji 56200) Charvatův. Slovinci činí tedy 90·15% (vl. jen 83·9) všeho domácího obyvatelstva, Charvati 3·48 (lépe 12.3) a Němci 6·37%. a) Slovinci jsou panujícím národem. Jimi jest všecka země kromě okresu Kočevského, Černomeljského a Metlického, a části okr. Kostanjevického, Kerškého a N. Městského obývána, tak že pole jejich sk. 148 □ m. rak. č. 86% půdy Krajiny drží. Počet jejich obnáší přes 392.000 hlav. Slovinské nářečí rozpadává se v Krajině pro hornatost půdy, jakož i vlivem historických činitelův a od styčnosti s Chorvaty na více podřečí. Slovenci Krajinští slují Gorenci (podlé Czoerniga počtem 162.500 hlav), Dolenci (135.000) a Notraňci (95.000). Méně v mluvě, jako v oděvu a jiných obyčejích života společenského liší se od ostatních Krajincův Kraševci (t. j. obyvatelé Krasa), Pivčané a Vípavci. b) Do chrvatského obyvatelstva v zemi činí přechod tak zvaní Bílí Krajinci (Beli Krajnci), kteříž nejen již zvláštním slovensko-charvatským různořečím hovoří, nýbrž i oděvem svým (bílá sukna domácí práce i kožichy z ovčí vlny, odkudž i jmeno jejich pochodí) od slovenského obyvatelstva v zemi (tak zv. Černí Krajnci) se značně oddělují a vlastně pochorvátštění Slovenci (Kajkavci) jsou. Jihovýchodní část okr. Kočevského, čili údolí horní Kupy a Čubranky (fary Osivnica, Fara, Banjaloka), pak okres Černomeljský, a západní část okr. Metlického náleží do jich pole zcela, neméně vyskytají se pod jmenem Mokričanův na V. silnice z Kostanjevice

do Keršska (počtem asi 12.000 hlav) ve vsech Pristava, Jelša, Gorica, Dernava a j. podél Savy až ke Gorjancům. V jihovýchodním koutě okr. Černomeljského ve vsích Vinica, Bojance a j. (tam kde Mariinodolská výluka chorv. hranice vojenské s Krajinou mezuje), pak při Žumberské voj. hranici na vých. Metliky v Preloce, Hrastu a j. vsech přebývají co stará kolonie Uskokův hercegovských Srbové (Štokavci), mluvící nářecím srbským a zachovavší se v své starobylé ryzosti. Svah Gorjancův v okr. Kostanjevickém, zvl. vsi Avgustinec, Brezovice, Brezje, Černečivas, Črešnovac, Gradac i Osterc jsou od vlastních srbských Charvatův (Čakavcův) osídleny, kteří od Charvatův ve voj. Hranici ničím se neliší. Počet Bílých Krajncův staví se asi na 40.000, počet slov. Charvatův na 12.000, srb. Charvatův na 3000 hlav, tak že nejvýš 56·000 žitelů v Krajině čili 12% všeho obyvatelstva k národnosti charvatské náleží. Pole její drží jen 15·10 □ m. rak. čili 8·7% všeho zemiště. (Rumuni, kteříž se vykazují úředně (počtem 600) v Bojancích a v Hrastu, jsou vl. čiří Charváti vyznání pravoslavného, jimž vůkolní katolické obyv. Vlachův přezývá, odkudž zmatek tento povstal). c) Dosti hojní též jsou počtem svým podle úředních výkazův Němci, kteříž co potomci staré kolonie franckých a durinských měšťanův i sedlákův, působením Karla IV. na statky hraběte Fridricha z Ortenburka v Suché Krajně převedených (počtem 300 rodin), v celém okresu Kočevském (kromě jižního a západního pruhu při Kupě a Čubrance) přebývají a přes planinu Rožskou na jihových. do okr. Černomeljského (ves Kleč, *Stockendorf*) a na vých. do okr. Novoměstského sahají, majíce tuto i horní dolinu Čremošnickou a několik mích. vsí pod horou Piščenikem (zvl. Hrašice a Gaber) obsazeny. Počet kočevských Němcův, kteříž jak zvl. krojem, tak i poměrnou zachovalostí starého nářečí franckého pověstni jsou, obnáší nejvýš 23.000 hlav. Méně zachovalá jest stará kolonie tyrolských Němcův v Sorici (*Zarz*) a Dajnech při vyšní Soře (počtem asi 1000 hlav), r. 1160 od biskupa Frisingského (v Bavořích) na Lockém panství usazených. Kromě toho

vykazuje se obyvatelstvo Bílé Poče (*Weissenfels*) v severozáp. koutě země co německé (asi 800 hl.), a v Ljubljaně čítají úřední prameny též 5000 Němcův (?). Pole Němcův souvislé má tedy jen 11·5 □ m. rak. čili jen 6·5% všeho zemiště Krajiny. 5. Dle vyznání náboženského je obyvatelstvo Krajiny více než 99% římskokatolické. R. 1857 počítalo se totiž v zemi 466.788 římskokatolických, 278 sjednocených, 294 pravoslavných, 75 protestantův augšpurského, a 25 helv. vyznání, což činí 99·86, 0·06 a 0·02% všeho domácího obyvatelstva. Sjednocení a pravoslavní nalezají se jediné mezi srbskými Charvaty, protestanti skoro výhradně v Ljubljaně, kdež od posledních let zvl. církevní obec tvoří. (Kozler počítá však 2000 pravoslavných a 1000 protestantův). 6. Co do živnosti počítalo se roku 1857 duchovních 826 (č. 0.12%), úředníkův 2254 (0·48%), vojska 2711 (0.58%), spisovatelů a umělců 103 (0·02%), advokátů a notářů 58 (0·01), zdravotních osob obojího pohlaví 258 (0.06), vlastníků pozemkův, hor a nájemníků rolnických 50·714 (10·85%), domácích a vlastníkův kapitálů 6781 (1·45), závodníků a řemeslníků 4616 (0·99%), kupců 903 (0·20), rybářů a plavců 162 (0·04%); přiručních při rolnictví a hornictví bylo t. r. 93.048 (19·91), při průmyslu 11·394 (2·45%), při tržbě 1091 (0·24), služebných j. způsobu 13.726 (2·94%), nádenníkův 31.975 (6·85), jiných mužských přes 14 let 19·401 (4·15%), ženských a dětí 227·420 (48·66% všeho domácího obyvatelstva). 7. a) Z domácího obyvatelstva, kteréž roku 1857 až 467.441 hlav čítalo, bylo na místě příslušnosti své (v domově) přítomných 428.541 č. 94·82%, nepřítomných 38.901 čili 5·18% všeho domácího obyvatelstva. Zvláště pak bylo přítomných mužských 89·31%, nepřítomných 10·69% všeho mužského, a 94·3 př. a 5·97 nepřít. všeho ženského domácího obyvatelstva. b. Přechodnost obyvatelův Krajiny je tedy dosti značná, a zvýšila se v 27 letech (od r. 1831) při mužském pohlaví o 6·40 a při ženském o 5·49%. Největší přechodnost ukazuje obyvatelstvo okr. Kočevského (na 23.660 dom. obyv. 4573 nepřítomných), kteréž jak po zemi, tak i v jiných rak. zemích a

městech s jižními plodinami obchází; mezi 2000—3000 nepřítomných domácích (na 16—33.000 obyvatel) měly ještě okresy Brdský, Krajnjský, Kamnický a vůkolí Ljubljany. Největší stálost ukazuje rolnické po věčině obyvatelstvo úrodného vých. Dolenska (na 16—20000 lidí jen 358—600 nepřítomných). c) Jako všudež, zdržuje se nepřítomné domácí obyvatelstvo i v Krajině větším dílem v zemi samé (17·963 č. 53·05% nepřítomných). V jiných zemích rakouských bylo jich 15.410 čili 45·51%, hl. Kočevských Němcův (přes 3000), ale i Slovencův, s jižními plodinami obcházejících, rovněž při železničních pracech v alpských i uherských zemích a za jinými obchody a službami. Zvl. bylo Krajinských příslušníkův t. r. v Goricku, Istrii a Terstu 5599, v Korutanech 4412, ve Štýrsku 3338, v Charvatsku a Slavonii 2623, v Dol. Rakousích (zvl. ve Vídni) 1084, v Uhřích 515, v Čechách 297, v ostatních zemích mnohem řidčeji, nejméně v Sedmihradech, v Tyrolech a Haliči (18—1). V cizozemsku bylo Krajinských rodákův r. 1857 jen 488, větším dílem v německých státech (přes 250). 8. Přespolního obyvatelstva čili jinostrancův bylo v místech Krajinských r. 1857 23.401 čili 5·18% všeho skutečného obyvatelstva. Nejvíce přespolních lidí měla ovšem obyčejem větších a zvláště hlavních měst Ljubljana (9224 č. skoro 48% všech obyvatelů), a z týchž příčin i vůkolí Ljubljany (2069 přespolních čili 10%). Mezi 500—1000 přespolních nalezalo se jen ještě zvl. v průmyslných některých okresích, jako ve Vrchnickém, Litijském, Krajnjském a Kamnickém, ale i v N. Městském a Postojenském (jako pohraničních). Přespolního lidu bylo ovšem nejvíce (17.963 č. 76.7%) v zemi samé domovem, a skuteční cizozemci (5438 č. 23·2%) náleželi příslušností svou hl. do sousedních zemí. Z Přímoří jich bylo 1443, ze Štýrska 1214, z Korutan 410, z Charvatska 486 (ale i z Čech 445); z cizích státův bylo jich v tom počtu jen 313 č. 1·4% všech cizozemcův, a ti pocházeli hl. z něm. státův (156) a ze Švýcar (105). 9. Osídlenost země ukazuje se následujícími čísly: a) R. 1857 bylo v zemi měst 14, městysův 17, vesnic 3195, obcí však jen 501, kteréž měly

78.286 stavení a 99.383 stran. V zemi připde tedy na 1 □ m. 0·08 měst, 0·10 městců́v, 18·41 vsí a 0·34 obcí, čili 1 město na 12.3 □ m. rakouské, 1 městys na 10·1, 1 ves na 0·05, 1 obec na 0·5 □ m. rak. Na 1 □ m. stojí prům. 422 stavení, a 1 stavení v Krajině mívá prům. jen 1·35 stran a 6·17 obyvatelů. Jedno sídlo mívá odtud vůbec jen 23 stavení a 140 obyv., jedna obec 6 sídel, 146 stavení a 840 obyvatelů. Jsouť tedy osady městské na Krajině (podlé obyčeje jižních Slovanův) vůbec řídké, vesnice četné, ale malé, obce sice málo četné, ale od skrovnosti sídel samých, v jednu obec spojených, i při menší lidnatosti země vůbec nevelké. Nejmenší osídlenost ukazují ovšem výšehorské okresy v Gorensku i v Notraňsku, ačkoli tu právě údolí a doliny, v nichž se sídla po věčině směstnávají, obraz hojné osídlenosti a lidnatosti poskytují. Největší je osídlenost ve vých. Dolensku a na střední rovině; střed v tom ohledu drží Suchá Krajna, kdež i východní (nízké a z oboru větrův daleké, tudíž i teplejší) planiny hojnějšího osídlení dopouštějí. Nejchatrnější stavení jsou ve východním Dolensku (zvláště mezi Chorvaty), nejstatečnější ve městech a na rovině, ale i sídla v Krasu jsou větším dílem z kamenných stavení složena. b) Ze všech 501 obcí naleză se v Krajině jen 41, kteréž mají přes 2000 obyv. (domácích). Mezi nimi má jen jediné město (Ljubljana) přes 10.000 žitelů (určitě r. 1857 — 20.747), ostatních 40 (kromě Kerška, jež má 5056) mělo r. 1857 jen mezi 2000—5000 domácích obyvatelův. Zvláště pak měla vesská obec Dobrine (u Ljubljany) 4493, město H. Idrie a vesské obce Cirkle, Raka (*Arch*) a Studenec (*Bründel*) v Kerškém okr., pak vsi Sv. Bartoloměj v okr. Kostanjevickém, Cerklje (*Zirklach*) v okr. Krajnjském a Medvodje v okr. Ljubljanském mezi 3—4000 obyvateli; přes 2500 pak městysy Žužimberk a Vipava, a vsi Žir (*Sairach*), Trata i Oselca při horní Soře a Poljanšici, Vinica na Černomeljsku (při Kupě), Kostel na Kočevsku, Hine (Chýny, *Hinnach*) na Žužimbersku, Sv. Kozjan u Mokronoga a Sv. Križ na Ratečsku a bez mála i Bled u Radoljce. Všech ostatních

21 větších míst (mezi nimiž i města Loka a Kostanjevica, pak městce Rateče, Mokronog, Ribnica a Verhnika) měly jen mezi 2500—2000 domácích obyvatelů. 10. Postup obyvatelstva. a) Sňatkův bývá v Krajině do r. (podle 17letého průměru) 663 (v Ljubljaně 862), a obyčejně žení se mužští v 28tém, ženské vdávají se v 25. roce (v Ljubljaně v 35. a 28.). Sňatky trvají obyčejně přes 27 let (v Čechách jen 22). b) Porodův bylo v Krajině do roka a na 100.000 obyvatelů v době mezi rokem 1830—1838 jen 3169, mezi r. 1839—47 již 3312 (mezi 1830—47 tedy prům. 3242), mezi r. 1852—55 opět jen prům. 2940. Nemanželských dětí bývá na 1000 rozencův jen 81 (čili 1 nemanželské dítě na 11 manželsk.), mrtvých 14 též na 1000 rozencův. Chlapcův rodí se do r. na 1000 děvčat 1064, a z jednoho manželství zplodí se vůbec 4 dětí (čili určitěji ze 100 manželství 464 dětí). c) Úmrtí bývá do r. (rovněž 17letým průměrem) jen 2651 (po Dalmácii nejméně v Rak. státu) na 100.000 obyvatelů (čili 2 na 100, v Ljubljaně však 3 na 100), a na 10.000 ženských mrtvých připadá vůbec 9850 mužských zemřelých, (což je ve všech ostatních zemích rakouských naopak). Nejvíce však umírá dětí a starších lidí (přes 50 let). Z 10.000 rozencův umírá vůbec jen 1847. d) Průměrný věk bývá v zemi vůbec 34·28 let (u mužských 32·26, u ženských 36·37 let), po Dalmácii, H. Rakousích a Koroši ovšem nejvyšší v rakouském mocnářství. e) Výroční prům. přibývání obyvatelstva děje se v Krajině o 0·828 %, čili 100.000 lidí vzroste do roka na 100.828 hlav. Na základě tohoto zákona obnášelo tedy se vší podobností skutečné obyv. Krajiny ku konci r. 1863 již 474.820 hlav, a lidnatost vzrostla tedy na 2735 lidí na 1 □ m. rak.

VI. Národní hospodářství.

I. Zemědělství. 1. Plodné půdy je v zemi podle katastrál. výměrův 649.204 rak. jitra čili 164·92 □ m. rak. t. j. 95.03% veškerého zemiště Krajiny. Nejrozsáhlejší je lesní půda (746.396 j. č. 74·63 □ m. rak.), pak pastviny a hole horské (361·337 j. č. 36·13 □ m. rak). Luk, zahrad a sadův je 287.096 jiter

č. 28.70 □ m., rolí 236.755 j. čili 23.67 □ m., vinic jen 16.768 j. č. 1·67 □ m., rokytných blat a močálův 852 j. čili 0·008 □ m. rak. 2. Obmezenost půdy rolní (13·6% všeho zemiště) a rozsáhlost travné, jak luk, tak zv. horských pastvin (v hromadě 64·83 □ m. rak. č. 37·4% vší půdy zemské) odkazují rolnické obyvatelstvo Krajiny zvl. k chovu dobytka, poskytujíce vlastnímu rolnictví jen skrovného průchodu. a) Nejrozšířenější je rolní půda ovšem na rovině Krajnjské a Gamelenské, ve vých. Dolensku a jižním nižším Gorensku. V Notraňsku mají jen doliny (zvl. Vípavská) a pahorčina Reky, na Suché Krajně jen jižní a vých. nižší planiny pom. rozsáhlejší půdu rolní. Nejúrodnější části země jsou střední rovina v šířce 1—$^1/_2$3 m. podél Sávy, pole Sorské, údolí Sorské a Poljanské, pak pole Sv. Bartoloměje (u Kostanjevice) a dílem i pole Keršské. Hospodářství je všudež sice trojhonné, ale úhorů se všudež způsobem rozličným užívá. Mrvení je posud velmi zanedbané, zvl. ve vnitřní a dolní Krajině. b) Nejvíce sklízí se **pohanky** (ajdy), zvláště z druhé (letní) výsevky (do r. okolo 1 mil. dolnorak. měřic). V Gorensku a Suché Krajně je nejobyčenější plodinou rolní **oves** (výr. prům. 640.000 měřic). Pšenice sklízí se v středních žních do roka skoro 448.000 m., žita 362.000 m. Ječmenův bývá do roku skoro 250.000 m., prosa 284.000, kukuřice posud jen 132.000 m., ačkoli se vysívání její šíří a zvl. prosa obmezuje. Samopše č. špaldy urodí se prům. jen 10.500 m. Z luk, kteráž jsou v dolinách Krašských, Garenských i Dolenských, pak na Ljubljanské rovině nejrozšířenější, a z rozsáhlých pastvin na suchých planinách Krašských i na holích v Gorensku sklízí se do roka sena, otavy (a jetelův) přes 4,630.000 ct. V celém vyšším Gorensku provozuje se **salašnictví**, méně s hovězím, jak se skopovým dobytkem. Pohříchu panuje v zemi posud ještě škodný obyčej **obecných pastvin**, kteréž velké části pěkné půdy rolnické ujímají. Množství slámy obnáší do roka 4,778.000 ct. Velmi obmezené je pěstování luštěnin (hl. bobů a čočky), oblíbenější jsou kopaniny, zvl. řepa (450.000 ct.) a brambory

(220.000 m.) Zelí vydaří se do roka ok. 570.000 kop. Pěstování ovoce je posud málo v zemi rozšířeno; nejvice panuje v údolích Gorenských a na vých. Dolensku, i v Rece. Tuto a ve Vípavě daří se bez ochrany proti zimě jižní ovoce všeho druhu. Vína sklízí se prům. do roka 377.000 rak. věder (v příznivých letech i 500.000 věder); jakost je však prostřední. Nejrozšířenějši jsou vinohrady v sev.-vých. Dolensku, v Rece a Vípavě. Tuto pěstuje se víno italiánským spůsobem, na rolích a zahradách. Nejlepší druhy vína jsou též na Vípavsku (sladké), ačkoli pěstování jeho vůbec není bedlivé. Tržní rostliny vůbec velmi málo se pěstují, ač hojné deště i teplota již. stráni a dolin jejich zdaru jsou dosti příznivy. Lnu a konopí sklízí se do r. jen ok. 20.000 ct., semene přes 30.000 ct. Pěstování řepky je docela podřízené, ačkoli vysušený močál Ljubljanský má výbornou pro ni půdu; dom. oleje se do roka jen ok. 3000 ct. vylisuje. c) Čistého výnosu (s odrážkou výsevy) poskytují role v Krajině do r. z jednoho jitra přes 9 měřic rovnomocniny žitné č. 2,130.795 měřic této, což o velké úrodnosti rolné půdy, jakkoli obmezené, neméně i o dosti bedlivém hospodaření svědčí, kteréž ovšem velikým rozdrobením půdy (za časův francouzské okupací mezi r. 1809—1814 zvláště se vzmohším) nemálo se podporuje (na 1 hospodáře připadá celkem jen 13 j. plodné půdy vůbec.) Výr. spotřeba obilní č. chlební rovnomocniny obnáší v zemi na 1 hlavu $4^1/_2$ měřic (tolik co v uherských zemích) čili hromadou 904.000 měřic (r. 1857), z čehož jde, že zvl. žita i pšenice není v zemi dostatek a plodiny tyto chlební odjinud dovážeti se musí. 2. Chov dobytka, na nějž země poměry půdy své zvláště odkázána jest, není ani tak rozšířený, aniž tak dokonalý, jak toho poměry tyto dopouštějí. a) Koní počítalo se r. 1857 — 20.753 kusův, mezi nimiž hřebců a valachů 11.717, kobyl 7422, hříbat (pod 3 l.) 1614 kusů. Plémě koní je rozdílné. V Dolensku a sev. Gorensku jsou koně norského plemene, v Krasu a na Suché Krajně i na Idricku však tak zv. Kraškého, malí, ale silní a hřivnatí. Krmení děje se sice též ovsy, ale hlavně

jen senem a slamou. Kobylna císařská nalezá se v Prestrankách blíž Postojny. Mezkův a oslů chovalo se r. 1857 jen 320 kusů. b) Hovězího dobytka drželo se t. r. jen 189.063 k., mezi nimiž 56.730 býků a volů, 78.970 krav a 53.363 k. telat (pod 3 roky). Na 1 □ m. půdy připadalo tedy 120 k. koní a 1093 k. hovězího dobytka, na 100 obyvatelů však jen 4 k. koní a 42 kusů hovězího dobytka, kterýž jest zvl. od kusatosti půdy a poměrného tudíž nedostatku píce (jakož i od užívání jeho k tahání nákladu) vůbec málo hojný a slabý, a jen na větších statcích hl. korutanským a štýrským plemenem) ušlechtěný. c) Ovcí bylo roku 1857 jen 82068 k., koz 23.852, vepřového dobyt. však 94.689 kusův, hlavně na Ljubljansku a na rovinách vůbec. Chování drůbeže (obyčejných druhův, ale i hojně krocanův) je dosti rozšířeno, ještě více včelářství (i brtnictví), k němuž od starodávna velká péče a zalíbení obraceno jest. V zemi je přes 100.000 oulů. Výroční výtěžek vosku a medu obnáší přes 40.000 ct. d) Za to bylo až do posledních dob hedbávnictví, kteréž zvl. v Krašských dolinách s dobrým výsledkem lze pěstovati, velmi zanedbáváno (roku 1857 jen 47 ct. zámotkův), ačkoli se již r. 1853 přes 85.000 kusů stromů morušových v zemi počítalo. Nyní rozdává jich však hospodářská společnost přes 100.000 kusů do roka. Užitek mléka vynáší do roka 1,300.000 věder, másla 30.000 ct., sýra 2000 a vlny též 2000 ct. Rybářství poskytuje zvl. v Sávě a Krce i na jezerech pěkného ještě užitku (v umělém nasazování ryb učiněn již šťastný počátek), honba má vždy ještě jakousi důležitost. Oblíbené je i čihařství v zemi. 3. Lesnictví je při rozsáhlosti lesní půdy (43·0% všeho zemiště) velmi důležitou živností v Krajině, i váží tím více, že lesy ve všech skoro krajinách země jsou hojně rozšířeny, na mnoze i pralesy, a výbornými dřevy vzrostlé. a) Nejhojněji je lesův v Gorensku a Dolensku, pak v Suché Krajině; v Krasu jsou sice rozsáhlé lesní komplexy (ok. Sněžníka, na Hrušici a dílem i na Pivecké planině), ale v pahorkovinách a na stráních, dílem i na vyšších planinách jeví se holá půda, která od nedostatku

prsti (zvl. na západních stráních) pro nové kultury lesní je téměř ztracena. Lesy Gorenské skládají se hlavně ze smrkův, jimž jsou jedle a dříny přimíšeny, lesy Notraňské jsou dílem chvojné (týchž dřev), dílem listnaté (bukové), a zavírají dílce duby porostlé; lesy Dolenské jsou sk. jen dubové a bukové. Vůbec je v zemi asi 70% půdy lesné tvrdými dřevy osazeno (tedy asi 520.000 j.). b) Spotřeba dříví v zemi (sk. 99′ krychl. na 1 hlavu k potřebě domácí, pro průmysl železný a j. řemesla však ještě 100.000°, pro tržbu přes 60.000°, dohromady tedy přes 750.000° krychl.), jakkoli veliká, je předce posud vždy ještě menší, než rozloha lesní půdy v zemi při pravidelném hospodářství lesním poskytnouti může, nehledíc ani k tomu, že mohutné staré lesy i pralesy v některých končinách zemských (jako na Jelovci, na Hrušici, Sněžníku, v Kotenických horách a j.), jakkoli zvl. za posl. let sem a tam přebrané, vždy ještě mnohem většího výtěžku podávají, než osazované lesy kdy poskytnouti mohou. Odtud jsou sice ceny dříví v Krajině prům. velmi nízké (2—6 zl. za sáh dříví, a 3—5 krejc. za krychl. stopu měkkého uhlí), předce však jest se za nedlouho nouze o palivo rostlinné obávati, poněvadž na lesích panských (jako nikdež jinde v alpách) velká břemena vězí, v lesích obecních, jako všudež, velmi špatně se hospodaří a živá nyní tržba s dřívím (viz níže) velmi mnoho potřebuje. Porážka r. 1857 obnášela 632.000° (úředně ohlášených), porážka posl. 3 let musí se však již na 750—800.000 krychl.° páčiti. 4. Cennost veškeré plodné půdy v Krajině (č. vlastně všeho reálního majitku) obnáší 101,587.286 zl. (na jitro tedy přes 160 zl.), cennost dobytka 11,163.062 zl., cennost náčiní a nádobí rolnického 1,944.344 zl., odkudž veškeren majitek rolnický a lesnický na 114,694.692 zl. (k r. 1862) páčiti lze. Na něm nalezalo se r. 1860 pojištěných dluhův 31,407.527 zl. Dluhy vyvazovací obnášely koncem t. r. 9,042.850 zl. Dílcův půdy bylo t. r. 1,894.504; stran, k dani grunt. povinných 124.889; odhadnutý čistý výnos katastr. obnášel 3,387.845 zl. ze všeho hospodářství v zemi. — II. Hornictví nemá sice té poměrné důležitosti

v Krajině, co v sousedních Korutanech, přece však páčí se výr. hrubý výtěžek jeho na 1—1½ mil. zl., tak že na 1 obyvatele 2—3 zl. z cennosti výtěžku vypadají. Jím zaměstnává se do r. 2000—2500 dělníkův a obživuje se ok. 6000 lidí. V zemi doluje se jen na rtuť, olovo, měď, železo a uhlí. I rašelina je v zemi dosti rozšířena. Půda, na kteréž hornictví se provozuje, obnášela r. 1860 11,757.887 □° č. 0·73 □ mil, z čehož bylo dolových měr 7,932.589, toho zv. denních (povrchních) 3,895.298 □°. 1. **Rtuť** nalezá se v Idrii v pestrém pískovci nebo i zrovna pod ním na hlubokých vrstvách břidlic živičných a vápence silurského v mocném kabanu (štoku), kterýž má 800° délky (od západu k východu) a 145° hloubky. V podobných okolnostech shledává se rtuť (ačkoli mnohem slaběji) též u Sv. Anny v okresu Teržičském. Výtěžek dolův Idrických obnáší do r. 300—700.000 ct. rudy rtuťné a 10—20 ct. ryzé rtuti v cennosti 200—600.000 zl. V Sv. Anně nedospělo dolování posud k patrnějším výsledkům. V dolech Idrických bývá do roka 5—600 mužů zaměstnáno, se střídavou měsíční službou; 2 parní a 11 vodních strojův o síle 88 a 120 koní (a železnice přes 3800° dlouhá) podporují práci v dolech. 2. **Olovo** je v Krajině mnohem rozšířenější, než rtuť a nalezá se jak v Gorensku, tak v celém Dolensku v týchž okolnostech, co v Korutanech (viz tyto). *a*) R. 1861 dolovalo se na ně od 6 vlastníků a společností 15 měrami dolovými v okresu Ljubljanském, Litijském a Teržičském na 141·12 jitrech, z čehož na Gorenské doly přes 101 jitro připadalo. Nejstarší (přes 300 let) a posud ještě nejvýnosnější jsou doly olovné okolo Knapovší (okr. Ljublj., v Plchovohradeckých horách), jejichž couky vydávají do r. 6000—8500 ct. rudy 74—78 % olovnatosti, a rudami rtuti, rumělky a kyzův sírnatých provázeny bývají. Hl. couk má 100° délky a 45° hloubky, tvrdost kamene (pískovců a křemene) činí ale práci nesnadnou i drahou. *b*) Asi s polovicí onoho výtěžku vedou se ještě olovny u **Dolů** blíž Šmarje (1½ m. sev.-vých. Ljubljany), v podobných okolnostech položené, ale přetržitější i méně mocné, než ony v Knapovších (délka 170°,

mocnost však jen 4—15″). Ostatní, posud zjevené doly (u Sv. Martina a Zaveršnik, u Plchova vrchu *[Billichberg]* a Logu, všecky v okresu Litijském) a skrovné doly u Sv. Anny (okr. Teržič.) jsou buď na čas opuštěny, buď jen velmi slabě se vedou. Prastaré doly v Oselci (okr. Lockého) zanikly rovněž již před 40 lety. Veškeren výtěžek rud olovných obnáší do r. 8—10.000 ct. v ceně 18—25.000 zl. Při dolech stojí 2 p. a 10 vod. strojů o síle 64 koní a zaměstnává se 230—300 úředníkův a dělníků. 3. Od r. 1850 dobývají se v Krajině i mědné rudy, kteréž v kabanech i hnízdech útvaru třetihorního (co pestré rudy a kyzy) při horní Poljanšici a dolní Soře (pod Škofijí a u Medvodje) a nad dolní Savou u Kamnice (okr. Litij., blíž Vačí), dosti hojně se nalezají. Mědnatost rud drží se mezi 2½—3%, mocnost couků mění se mezi 2′ a 3°. Výtěžek obnášel r. 1859 něco přes 20.600 ct. rud, v cennosti 18.000 zl., z čehož přes 18.400 ct. pod Škofijí se dobylo. Dělníkův jen 30 až 50. Všecky doly drží jediná společnost (Škofská) a pole jejich obnáší přes 76 jiter (u Škofije přes 67 jiter). 4. Nejdůležitější je pro hospodářské poměry země výtěžek železa. Pole dolův a denní práce při železe obnášela r. 1861 v Gorensku 916·2 jiter, v Dolensku 5157 j., v hromadě tedy 6118·2 jiter, čili 0.6 □ mil; od té doby se jen málo rozšířilo. Jevení se rud železných je ostatně v Gorensku i Dolensku velmi nestejné, ano v Dolensku nešťastné. *a*) Rudy na sev.-záp. Gorenska pod Karavankami (do revíru hutí Savských a Javornických náležité) jsou ocelkové, prům. 35% železnatosti, a pod vápencem kamenouhelným v živičných břidlicích téhož útvaru uložené. Ocelek Savského revíru jeví se v mocných kabanech a hnízdech (mnohdy v délce 80°, výškou 30° a mocnosti 8°), kdežto hnízda Javornického revíru jsou mnohem přetržitější, stupňovitá a menší, obyčejně jen 1—6° mocnosti, odkudž výtěžek stává se tuto nákladným, nestejným a nahodilým. Výroční výtěžek rud tohoto revíru bývá 140—166.000 ct. Rudy Bystřického revíru (v Bochyni), neméně i ty, jichž pole do obvodu hutí Kropských, Železnických a Kamnogorických (viz níže)

čili do Triglavské vysočiny a podhoří jejího náleží, jsou hnědele čočkovitého i kulovitého tvaru, obyčejně sice 30—50 % železnatosti a ztýřením kyzu sírnatého povstalé; ale jevení se jich na spodním jílu četných březen a slojí vápenců̊v starších i křídových, a částečná přebranost oněch starodávným (aspoň již od časův římských) dobýváním, konečně i hloubka (90—100°) a skrovná světlost (šířka) i nepřístupnost roklí, březen i vysokých planin (i na 4000' výše) činí v tomto revíru dobývání rud velmi nesnadným a nákladným, tak že toto při vší železnatosti rud sotva se vyplácí (1 ct. rudy vzejde tu na 45—50 kr., kdežto v Sávském revíru sotva na 25 kr.). Odtud vysvětluje se i velikost pole dolův v těchto krajinách (v Bystřickém revíru přes 350 jiter a 78 dolův a oken, v ostatních revírech té končiny v 15 dolech a oknech sk. 126 j., všecko v okr. Lockém, Radoleckém v Vrchnickém), kteréž k ohromné rozloze své nepoměrně skrovný výtěžek rud vydávají (onde jen 12—16.000 ct. do roka, tuto skoro 6—10.000 ct.) Krátký čas práce (jen v letních měsících), množství kovkopův, při nich zaměstnaných, pronajímání dolův i práce, ano kupování rud od jiných vlastníkův, velké daně z měr atd. jsou všecko poměry a nedůstatky, kteréž větší výrobnosti hutí těchto krajin velice překážejí (viz níže). c) Šťastnější jest jevení se rud železných v okresu Krajnjském a Litijském, onde u Cirkel, tuto u Litije a Polhova Verhu, jakož i pod Sv. Joštem a Podlipou v okr. Vrchnickém, (v hromadě asi na 150 jitrech), kdež hnědé rudy na Verfenských vrstvách v štokách i v hnízdech se objevují, a mnohdy tvaru bobovitého i jikrnatého jsou (výtěžek výr. jen 4—6000 ct.). *d*) Rudy železné v Dolensku jeví se buď co lehkotočné hnědele 40—50% železnatosti, buď co písčité hnědele 20% a hliníky 10—15% železnatosti v diluviálním štěrku, jílu a písku celého východního Dolenska, na Černomljsku a dílem i v Suché Krajně; jsou ale náramně roztroušeny a nepravidelně uloženy. Dobývání jich děje se větším dílem jen rozkopáním půdy n. nejvýš ražením kosoběžných mělkých šachtic a bývá od rozsáhlosti a po-

četnosti a velkých daní z měr, velkých náhrad za půdu (na mnoze ornou) i hojného počtu dělníkův, obtížné a dalekým dovozem neméně nákladné a nejisté, co v Triglavském obvodu. Pole těchto dolův, jen třem dolnokrajinským hutěm náležité (viz níže), obsahuje ve všech sk. okresích vých. Dolenska, ale i v okresu Metlickém, Černomljském, Rybnickém, Loščeckém, Ljubljanském i Ložském v hromadě sk. 330 měr (po věčině polních) na prostoru 8,250.000 □° (čili 5157 □ jiter), z kterých se přece jen nejvýš 100—130.000 ct. rudy dobude (tedy z 1 jitra nejvýš 20—30 ct. rudy), jejíž cena výrobná na 20—30 kr. za centnýř se staví Proto bývá i výroba hutí, s těmito rudami pracujících, velmi nestejná (viz níže). *e)* V celé Krajině dobývá se tedy do r. jen 260—320.000 ct. rudy železné 10—50 % železnatosti v cennosti prům. 100—125.000 zl., při čemž přes 620 dělníkův a 20—30 úředníkův přímo zaměstnano jest. Mzdy platívá se 60—80.000 zl. r. č. *f)* Burel, jehož Gorenské hutě co přísady roztoku železného užívají, dobývá se tamtéž asi v množství 10—15.000 ct. (zvl. u Javorníka) a mívá 8—12 % železnatosti. 5. Uhlí krajinské je kamenné i hnědé. Kamenné uhlí (anthracit) nalezlo se posud nedaleko Savských a Javornických hutí v Karavankách, a sice onde mocností 4° v Hallštatských vrstvách (slínu triasovém), na vápenci kamenouhelném položených. Anthracity tyto mají ve 100 dílech 14·6 popele a 2·6 vody a rovnomocnina jejich (=1° krych. dříví) obnáší 8·7 centů. Podobné anthracity shledaly se též v podobných neobyčejných poměrech blíž Vrchniky. Savské anthracity mají i odtud velikou hospodářskou důležitost, že v týchž vrstvách, co rudy železné a s nimi pohromadě se nalezají. Posud těží se však jen v skrovných množství, toliko k potřebě hutí. Hnědé uhlí krajinské, útvary třetihorní skoro všudež provázející, náleží jak eocení, tak i starší i mladší neogení formací, a je tudíž rozličné jakosti i mocnosti. a) Hnědé uhlí eocení nalezá se při slínu a pískovcích numulitových i Vídenských, jak v dolinách i údolích Krašských, tak i v Gorensku, všudež tam, kde útvar třetihorní ke křídovému přiléhá. Jmeno-

vitě v Rjecké dolině, zvl. u Bistrice (Slovenské) a Zarječe naleza se 20 rovnoběžných sluh (flecû) výborného uhlí stejné jakosti, ale jen skrovné mocnosti (2"—5'), v jehož těžení se pro nedostatek průmyslu v této krajině spolek pro chem. výrobu v Rjece (charvátské) uvázal. Výtěžek obnáší však na 2 měrách (2 jitra) jen 6—8000 ct. do roka. Poměry uhelen v Gorensku, kdež jmenovitě hnědé uhlí v pahorkovině u Zmlednika (*Flödnig*), Medvodje, Zbil (*Swille*), Preseky (*Preska*) a Sory (*Zeyer*) ve východzech se jeví, — nejsou vlastně ani ještě vyskoumány. b) Hnědé uhlí neogení je hospodářskými a přírodními okolnostmi, v kterých se jeví, na t. č. pro Krajinu nejdůležitější. *α*) Staršího (mioceního) uhlí, pískovce, slíny a jíly t. útvaru provázejícího, — jsou dva mocné, téměř nepřetržité couky v okr. Krajnjském, Berdském a dílem i Litijském. Severní počíná na záp. při Sv. Martině (v okr. Krajnj.) a táhne vych. směrem na Komendu Sv. Petra čili Kaplives, Križ, Kamnik a údolím Tuhinským a Motnickým do Štýrska, lemujíc tuto stráně Karavanek délkou 3½ míle, a údolí neckovitě vyplňujíc. Jižní, mocnější couk počíná v okr. Berdském u Verhpolje a jde výše údolí hor. Kanomle a Medje na Moravče, Loke (*Lack*), Žeminik (*Schemnig*) a Zagorje délkou 6 mil až k Trebovlji (*Trifail*), Lašce (*Tüffer*) a Planině (*Montpries*) ve Štýrsku. V sev. couku doluje se posud jen u Motnika, v jižním (k sev. zapadajícím) jsou však nejznamenitější uhelny Krajinské u Lok, Žeminika a Zagorje, přes 692 j. v 69 měrách dolových držící (Motnické mají jen 38 jiter). Zagorská sluha (báňské společnosti Posavské náležitá) má mocnost 108' čili 18°, Žeminická (společnosti cukrovarny Ljubljanské patřící) 20—60, Locká 72—150'. Uhlí všech těchto sluh je černé s mdlým leskem a má ve 100 dílech 2—3·8 dílův popele, 17—19·8 d. vody a rovnom. jeho obnáší 11·15—13·8 ct. na 1° 30"ového dříví smrkového. Všecky těžené uhelny v Gorensku měly roku 1861 pole 95 měr o 739·94 jitrech. Důležitost couku jižního (Zagorského) zvýšuje se ještě dělnou nepropalnou hlínou, kteráž ležatou, a břidlicemi a vápnem slínovým, kteréž vi-

sutou stranu jeho tvoří a z něhož se hydraulické vápno páli (v. níže). — β) Mladší formací třetihorní nese uhlí skoro ve všech dolinách východního i západního Dolenska, dílem i v Notransku (u Bistrice Slovenské). Otevřeno jest však uhlí jen v okr. Ratečském, Mokronožském, Trebenjském, Černomljském a Kočevském, celkem jen na 70 měrách velikosti 763·15 jiter. Nejmocnější jsou ložiska při dolině řeky Mirné ve třech mocných oddělených kotlinách. Severní kotlina (nejmenší, ale nejvýdatnější), u Koluderje (okres Mokronožský) v délce 400 a šířce 150° položená, má nejlepší uhlí, střední, u Pijavec nad Mírnou délkou 800° (80—200° šířkou) se rozkládající, má uhlí menší dobroty, jehož upotřebení se však tak zv. Pijavcovcem (*Piauzit*, t. j. rostlinnou pryskyřicí, s uhlím úzce sloučenou), usnadňuje a zlepšuje; nejjižnější kotlina (u Sv. Gabriely) je nepatrná. V kotlině Černomljské, kteráž sk. 0·7 □ m. pokrývá, jeví se lignity i obyčejné uhlí hnědé, ve 14 sluhách (i 3° mocnosti), zvl. u Doblič. Uhlí toto má ve 100 dílech 18·2 d. popele a 19·9 d. vody a rovnomocnina jeho je 13·7 ct. Sluha na Kočevsku (u Žalkovsi, *Schalkendf*, na sev.-vých.), ve způsobě kruhovité kotliny (550° průměru) ve vápencích hyppuritových položená, má 1--3° mocnosti; sluha u Ribnice ale jen 3—4', a má uhlí pískem i hlínou proniklé a tudíž málo na užitek jdoucí. I jeho dobývá spolek pro chem. výrobu v Rjece. c) Veškerý výtěžek uhlí hnědého vKrajině obnášel r. 1855 jen 453.806 ct. uhlí a 7325 ct. lignitův v cennosti 64.633 zl. R. 1860 vystoupil však již na 726.222 ct. r. 1861 na 909.460 ct. r. 1862 klesl opět na 848.168 ct. v cennosti 140.000 zl. Skoro 60% tohoto veškerého výtěžku připadá na uhelny Zagorské a Locké (1860 přes 489.000 v cennosti 92000 zl.) 25% na uhelny Žeminické (r. 1860 sk. 193.000 ct. v cennosti 28.000), 10% na Černomljské (r. 1862 90.000 ct.), 1—2% na Kočevské (r. 1860 přes 40.000 ct., r. 1862 jen 12.000), zbytek 20—50.000 ct. č. 2—5% na ostatní těžené uhelny v zemi. Při dolech a denních šachticích pracuje do r. 5—600 dělníkův (při Zagorských 280—300). 6. Ze všech rašelinišť

v Krajině, jichž počet, rozlehlost a mocnost posud vyšetřena není, je Ljubljanské rašeliniště nejdůležitější. Rašeliniště toto, na 34.000 dolnorak. jitrech se rozkládající, jehožto mocnost je na 330 mill. ct. odhadnuta, leží na vápnitém, množství sladkovodních lastur obsahujícím jílu, kterýž zase štěrkem diluviálním podejmut jest. Rašelina těchto blat, nyní již vysušených (viz nahoře) je vláknitá, i těží se jí pro domácí i průmyslnou potřebu v Ljubljaně a k potřebě hutí Šmarských (viz níže) do r. ok. 30—40.000 ct. v cennosti 3—4000 zl.; při nízkých cenách dříví, i v hl. městě je ovšem dotaz po ní velmi skrovný.

III. Průmysl je v Krajině posud dosti skrovně rozšířený. Počet řemeslníků a fabrikantů (závodníků) obnášel r. 1857—4616, jich příručních 11.394 (č. 0.99 a 2·43% všeho dom. obyvatelstva) a připočte-li se k tomuto číslu asi 8000 č. ¼ všech nádenníkův a 3000 jiných lidí bez udaného zaměstnání, vzroste počet všech průmyslnou živností se zanášejících na 17.000 lidí, odkudž se asi 51.000 lidí č. sk. 11% všeho obyvatelstva průmyslem obživuje. Menší č. rukodělný průmysl vzmohl se od r. 1860 následkem zavedené svobody živnosti aspoň počtem účastníkův dosti valně, ale je v zemi velmi nestejně rozšířen. Vůbec ubývá počet řemeslníkův směrem na vých. a jih, tak že končiny při charvátských hranicích položené již jaksi k domácí výrobě, po Charvátsku ovšem s převahou rozšířené, velice se skloňují. Bez výminky platí to však o Bílých Krajncích a Charvátech v zemi. Ostatně je počet řemeslníkův po vsích posud velmi skrovný a živnost průmyslná soustřeďuje se posud sk. výhradně v městech, odkudž lepší zdar i stav účastníkův jejích. Toliko tam, kde neúrodnost půdy obyvatelstvo k výživě průmyslné pohání (jako v okr. Ribnickém a Kočevském na Suché Krajně), nebo v krajinách, kteréž poměrným bohatstvím rud železných i paliva rostlinného vynikaji (jako v severozápadním Gorensku) nebo důstatkem vodních drah a přílehlostí k starým tržním drahám zemským se honosí (jako v okr. Teržičském, Krajnjckém i Lockém), je živnost průmyslová rozvilejší a mocnější, a jeví se již i jakési okresy zvláštní vý-

roby. Konečně je přirozeným pořádkem věcí vůkolí hl. města průmyslným krajem a vzrůstající užívání minerálního paliva dalo i v okresu nálezišť jeho větší průmyslnosti vzniku, ačkoli tato (kromě vůkolí Ljubljany) skoro jen v ojediněných, roztroušených, ale větších závodech se jeví. Celkem je Gorensko s rovinou nejprůmyslnějším krajem zemským a v něm jsou všecky druhy průmyslu zastoupeny, kdežto ve vl. Notraňsku kromě rolnických řemesel žádné průmyslné žití se nejeví. I. Průmysl železný je nejstarší průmyslná živnost v zemi, těší se však příznivým hospodářským poměrům jen v severozápadních končinách země (viz nahoře), ačkoli odlehlosť této krajiny od železnice a hlavních směrů tržních nemalou jemu jest překážkou. Jest-li železnictví, zvl. ale rafinování železa v oboru uhelen Litijské hornatiny, kterýmž výhody onyno zvl. svědčí, kdy mocněji se bude moci ujmouti, je otázka posud nerozhodnutá. Sloje a března hornatiny Třihlavské, jejichž někdejší bohatství rudné jest ovšem nyní již přebrané, daly již za římských časův vzniku hojné výrobě železa zvl. v Bochyni, kdež zůstatky římských tavíren (dílem opevněných) posud se nalezají (u Bytna, *Vittnach*, a Starých Fužin, *Althammer*). Na témž jevení se rudy zakládal se v středověku květoucí železný průmysl krajiny na vých. Triglava ok. Železník, Kropy, Kamní Gorice, jakož i u Jesenic a Javorníka (již ve 13. a 14. st.), kdež posud ještě, ač v nehrubě skvělých okolnostech, trvá (v. níže). Nyní má tento průmysl cennost více než $1^1/_2$ mil. zl. a jím obživuje se v celé Krajině (s přirážkou rudníkův a jich rodin) 8200, a s přirážkou uhlířů, dovozníkův atd. přes 10.000 lidí č. 20% všeho průmyslem se živícího obyvatelstva v zemi. *a*) Výroba tavíren železa obnášela r. 1851 70.593 ct., r. 1855 však již 114.990 ct. v cennosti 448.209 zl.; r. 1857 klesla na 98.628 ct. v ceně 390.000 zl. Od té doby jeví se stálé množení se výroby (toliko r. 1860 byl zase zjevný úpadek výroby na 108.413 ct.). R. 1862 vyrábělo se zvláště 120.434 ct. v cennosti 400.000 zl., v čemž bylo surového železa 112.729 a hrubé litiny 7705 ct. (à 3 zl. 80 a 10 zl. r. č.) čili 2 a 1·1% vší

výroby železa v rak. mocnářství. Nesnadná točnost rud, zvl. Gorenských, je původem skrovné výroby litiny, jejíž výroba se ostatně proti r. 1857 (12.332) o 45% stenčila, kdežto výroba suroviny o více než 30% se rozmnožila. Vysokých pecí počítalo se r. 1857 v zemi 11, kteréž měly 5 parních a 10 vodních motorův o síle 176 koní a 15 kupolových pecí. Dělníkův i úředníkův bylo při hutech samých 281, mzdy obnášely přes 20.000 zl. Od té doby se počet pecí výkonných nikterak nezvěčil. Nejšťastnější poměry výroby mají hutě v Savě (okr. Krajnjskogor.), jejichž ruda má sice jen prům. 35% železnatosti, ale laciné a zjištěné těžení (ct = 20—25 kr.), stálou a dostatečnou vodní sílu (Sava) a lacinou lidskou práci, ačkoli nehrubě příznivé zeměpisné položení. Výkonný kapitál těchto hutí obnáší výročně skoro 225.000 zl., mzdy dělníkův (40—50) 6—8000 zl.; výroba 46—60.000 ct. r. v cennosti 180—240.000 zl. (r. 1858—52.500 v cennosti 193.000 zl.) č. 42—50% vší výroby sur. železa v Krajině. Hutě v Javorniku a Bistrici Bochyňské (2 pece 28—36' výše, 4 kola vodní o síle 50 k.) mají sice nejlepší rudu v Krajině (45—50% železnatosti), jsou ale od nejistoty a drahoty výtěžku jejího (v. nahoře) celkem v méně příznivých poměrech. Výroba hutí těchto (rodině pověstného mecenáše Krajinského, barona Zoise náležitých) obnáší do r. 22—25.000 ct. suroviny a 2—3000 ct. litiny hrubé (v cennosti 120—150.000 zl. č. 31% vší výroby v Krajině), z čehož na Bistrickou pec obyčejně jen 12—13.000 suroviny vypadá, ačkoli podle výsledkův těžení rudy někdy tu výroba větší jest, než v Javorníku. Ostatní hutě Gorenské (5), kteréž se v Kamní Gorici, D. a H. Kropě, D. a H. Železnikách nalezají a 3 spolkům řemeslnických účastníkův náleží, mají prostředky výroby zcela ještě podlé starého spůsobu (pece jen 18—23' výše), těžení rud nejisté, a smluvené tavení posobné č. řadové bez vl. spolčování ve výrobě, a výrobu odtud měnlivou i skrovnou (prům. jen 4—5000 ct. suroviny v cenosti 20—25.000 zl.). Hutě Dolenské (3) mají od drahoty a nejistoty výtěžku rudy železné celkem též proměnlivou výrobu, ačkoli od hojnosti lesův, k nim

náležitých, od úpravy pecí a jiných prostředkův výroby, jakož i dostatkem kapitalů (vlastníci jsou velkostatkáři) dosti znamenité výroby schopny jsou. Nejstálejší výrobu měly hutě Dvorské (*Hof*, okr. Žužimberk.), které mají poměrně nejšťastnější jevení se rud, veliký komplex lesní (přes 60.000 j.) a prům. výrobu 7—8000 ct. suroviny (v cennosti 27—30.000 zl.) a přes 70% vší výroby litiny v zemi (6—10.000 ct.), ačkoli od r. 1855 výroba znamenitě se stenčila (t. r. sk. 16.000 ct. v cennosti 110.000 zl.) Hutě v Gradci (okr. Černomelj.), ač velmi úpravně zřízené (s parním strojem a slévárnou o 4 kup. pecech) mají od drahoty rud nestálou výrobu (r. 1859 stály docela), ačkoli v příznivých poměrech i výrobu Dvorův převyšují (r. 1850 10.000 ct. suroviny a 3200 ct. lit. v cennosti 70.500 zl.). Hutě v Ponikvách (u Turjaka), z přenešení blízkých Zagradeckých hutí r. 1857 povstalé, nemohly se od počátku hned od drahoty a nesnadné točnosti a nečistoty rud vůbec ještě na výrobu zmoci, a jsou vůbec omylným podniknutím. Veškery hutě Krajinské spotřebují do r. přes 2 mill. krych.' dřevěného uhlí a dobývají tedy 1 ct. suroviny sk. 15 krychl. stopami uhlí (nejvíce spotřebují pro těžkotočnost rud Dolenské hutě, celkem 17—19 krych.' na 1 ct.). Uhlí n. koksův se posud neužívá, za to přiměšují všecky Gorenské hutě svému roztoku burelu (přes 10.000 ct. do r.), jakož i strusk od zkujňování (do r. i 36.000 ct.). Uhlí dřevěné je při rozsáhlosti vlastních (87.000 jiter) a tak zv. zachovaných (aerárních) lesův (přes 50.000 jiter) celkem velmi laciné (5—6 kr. za 1 krychl.'); toliko spolky Kropský, Gorický a Železnický, jejichž statuty jsou vůbec zastaralé a vedení nepřiměřené, platí 6—10 kr. za 1 kr.' dřev. uhlí. Ostatně je železo Krajinské, zvl. litina z Dolenských pecí (vysokých a kupolových) pom. velmi drahé (litina za 10 zl. r. č. à ct.). *b*) Zkujňování železa děje se v Krajině skoro jen na nístějích zkujňovacích (v dýmarkách) a pod kladivem, jelikož nedůstatek a nestejný výtěžek rud zakládání větších závodův nepřeje a minerálné palivo vlastních závodů zkujňovacích příliš daleké jest. V zemi je posud jen jediná pudlovací pec (v Rado-

vně, *Rothwein*, kteráž ale již od r. 1858 nedělá) a 1 válcovna v Bistrici Bochyňské (s 3 stavy válcovými), obě s hutěmi Javornickými a Bistrickými spojené. R. 1857 bylo 17 dílen zkujňovacích (na 17 místech). Kromě Dvorů jsou všecky vesměs na Gorensku, a kromě čtyr dílen (Kokry v okr. Krajnj., Retně, Slapar a Teržiče v tomto okr.) také při hutěch Gorenských nebo ve spojení a v též režii s nimi. Nistějí bylo r. 1857 ve hrom. 62, z čehož 30 byly vytahovací a cánovací samokovy a 32 dýmarky. Síla hnacích strojů (vodních) byla 405 koní. Při zkujňování železa zavládly od několika let sk. výhradně dýmarky zavřené s prohřívacími nístějemi, na kterých se při 2 ohněch od 7 dělníků noční i denní prací za týden 110—120 centů kujného železa dobyti může. Na centýř kujného železa spotřebuje se při tom jen 20 krychlových' dřevěného uhlí (s ožehem jen 16—20% železa) kdežto ostatní starší methody mnohdy i 40 krychlových stop vyžadují. Při vyrábění ocele je v obyčeji tak zv. nepravý brescianský spůsob, i v Korutanech oblíbený, s dýmarkami na tvrdou práci; nejlépe a nejšetrněji pracuje se v Savě (teplým větrem). R. 1857 obnášela výroba všech dílen zkujňovacích 18.292 ct. zbylého železa hrubého ze zkujňování, rovnaného ž. 35.680 ct. (pudlovaného 1329 ct.), surové ocele 1385 ct., svářené 15.907, cementované 520 ct., částek strojů 357 ct. (jemné litiny), cajkářského a zámečnického tovaru 1033 ct., hřebův 340 ct., v hromadě tedy 74.860 ct. v cennosti 687.329 zl. Uhlí dřevěného spotřebovalo se při tom 2,563.000 ct., dříví 146 ct., dělníkův a úředníkův bylo 584, jimž se platilo mzdy přes 86.000 zl. Výroba zůstala od těch časův celkem sice dosti stálá; ana se však výroba kovářského železa zveličila, stenčila se výroba hřebův (od konkurence belžských i anglických na dosavádních cizozemských tržištích) i ocele (dílem za týmiž příčinami) značně. Výroba ocele zvlášť klesá již od r. 1851 (kdež ještě k 30.000 ct. obnášela) ustavičně (jako v celém sk. Rakousku), a stenčila se tedy v 6 letech sk. o 46%. Největší výrobu mají ovšem závody, kteréž v příznivějších hosp. poměrech pra-

cují, jako zvláště hamry Javornické (spojené s hamry v Radovně a v Mostech), kteréž vyrobily r. 1860 kovářského ž. 5856, ocele brescianské (bedněné) 5127, surové 4680 ct. v ceně 160.000 zl., pak válcovna a hamry Bistrické (spojené s hamry v Posableně a St. Fužinách = *Althammer*, všecky v Bochyni), jejichž výroba obnášela váleného žel. přes 3600, cánovky přes 3830, ocele (surové, bresc. i cementové) přes 1360 ct., všecko v cennosti 81.000 zl. Značná je též výroba hamrů Savských (se 6 dýmarkami), kteréž vyrábějí zkujněného železa na prodej jen 6—15.000 ct., ocele ale 5300—9600 ct. v cennosti 70—115.000 zl. Hamry tyto vyrábějí tedy vůbec přes 47.000 ct. zkujněného železa i ocele v cennosti 356.000 zl., odkudž jich výroba na 63 % vší výr. v zemi se staví. c) Řemesla, do tržby železo obdělávající, jsou kromě hamrů v Kropách, Železnikách a Kamnígorici jen ještě v okr. Teržickém a ve Fužinách (u Sturje, okr. Vípavského). Hamry v Retni a v D. Kropě vyrábějí rozlič. železo pro tržbu (3500 ct. v ceně 40.000 zl.), 7 hamrů v Teržici a 1 ve Fužinách vyrábějí kosy, srpy, kosíře, lopaty, zvonce kravské a j. černé zboží (r. 1857 — 62.000 k. a 400 ct. v cennosti 31.000 zl.), 1 fabrika v Teržiči 600 ct. pilníkův v ceně 18.000. Největší je však výroba cvočkářův v D. a H. Kropě, v Gorici a v Železnikách, kteříž ve více než 100 kovárnách r. 1857 — 17.330 ct. hřebův a cvokův v cennosti 392.000 zl. vyrobily. Veškerá výroba těchto řemesel obnášela r. 1857 — 19.328 ct. a 84.000 kusův rozl. krátkého a černého zboží v cen. 487.045 zl., při čemž se přes 1800 dělníkův účastnilo (v Kr., Ž. a Kamní Gorici v hromadě přes 1450 lidí), a přes 141.000 krychl. stop uhlí spotřebovalo. Mzdy dělníkův obnášely přes 145.000 zl. Pohříchu však klesá výroba kos, kosířův atd. od r. 1851 napořád (t. r. sk. 100.000 k., tedy úpadek v 6 letech o plných 16%), kdežto výroba hřebův (r. 1851 jen 5768) naopak o 43% v 6 letech se zveličila, ačkoli jí nyní nebezpečí od fabrických hřebův, zvl. angl. a belg. hrozí. Stroje parní aj. výkonné (zvl. rolnické), po nichž je však posud skrovná poptávka v zemi,

zhotovují se v strojnických dílnách hutí Dvorských a Gradeckých, kteréž mají i slévárny, někdy i v Savských hutech. V Ljubljaně je též slévárna na železo s podobnou výrobou. 2. Obdělávání jiných kovův pro tržbu má v zemi jen skrovnými rozměry místa. *a*) Výroba rtuti děje se toliko v státních hutích v Idrii, kteréž mají 15 pálacích a 1 šachtovou pec (s 2 vodními stroji o 10 s. k.) a k dílu 14.000 jiter stát. lesův přikázáno. Od r. 1857—1860 obnášela výroba prům. 4592 ct. rtuti v ceně 518.384 zl. (r. 1862 však jen 2891 ct.). Výroba rumělky obnášela týmž průměrem 1864 ct. (r. 1857 však 2641 ct.) a měla cenu 238.136 zl. Dělníkův bylo tu zaměstnáno prům. 570, kteříž měli v záložní kase jmění (r. 1860) přes 25.000 zl. Rtuť Idrická je tekutostí i čistotou svou pověstná. *b*) Pro výrobu olova jsou 2 hutě v Krajině, v Záhoří a v Knapovších. Huť Zahořská zastavila však z nedostatku rud r. 1859 svou výrobu docela, huť v Knapovších, teprv r. 1857 nově zřízená, má 1 vys. pec a 3 pece pálací, při nichž se prům. 25 dělníků zabývá. Výroba obnášela r. 1857 jen 3845 ct., r. 1859 vzrostla však na 5191 ct., klesla však r. 1862 opět jen na 3188 ct. v ceně 47.800 zl. *c*) V Zagorji je též huť na tavení rud zinkových, z Korutan vesměs dovážených, kterých se do r. 6—7000 ct. v cennosti 81—90.000 zl. taví, při čemž se přes 75—86.000 ct. hnědého uhlí spotřebuje a 50 dělníků zanáší (výr. r. 1862 obnášela však jen 5580 ct.). *d*) Výroba mědi, pro niž společnost Škofská zvl. huť ve Škofiji postavila, nechce se jaksi dařiti pro přílišný náklad společnosti na zřízení komunikačních prostředků (přes 6000° dl. silnici atd.) řídkost rud a nedostatek výkonného kapitálu. Výroba, r. 1861 teprv počatá, vynesla r. 1861 jen 46, r. 1862 — 75 ct. mědi. Hamry ve Fužinách Vípavských (2) obdělávají jen starou měď v skrovném množství. *e*) Celkem má tedy výroba jin. kovového zboží (kromě železa) v nejlepších letech cennosť 920.000 zl. a zaneprázdňuje nejvýš 700 dělníkův. 3. K průmyslnému obdělávání kamenů a hlin jsou v zemi celkem příhodné podmínky. Rozsáhlejší ka-

menné lomy nalézají se však hlavně jen v okresu Krajnjském (7) a Vípavském (7), kdež i nejvíce kameníkův (v zemi celkem 38) usazeno jest, a kdež i mramory se obdělávají. Cihelen počítalo se r. 1860 v zemi 86; nejvíce jich má okr. Krajnjský (10), pak okolí města Ljubljany (9). Umělecké cihelny, kteréž i něco terracottového zboží vyrábějí, jsou na dělných hlinách okr. Čatežského a Krškého, onde v Bílém Kameni (*Weissenstein*), tuto v Artě a Impolci (*Hard* a *Neustein*), všecky od velkostatkářův vedené. Nádobí nepronikavé z tmavé kameniny vyrábí však jen umělecká cihelna v Zagorji, společnosti Savské náležitá. Nádobí z bílé kameniny vyrábí 1 fabrika v Kamniku (do r. 300 ct. v cennosti 2500 zl.). Obecné hrnčířské zboží vyrábí se fabričně v Radoljci, v Ljubně (*Laufen*, t. okr.) v Sv. Martině (pod V. Šmarnou Gorici), řemeslně zvl. v okr. Kamnickém (58 hrnčířův), Ribnickém (25), Radoleckém (11), Kerškém (10) a ve vůkolí hl. města (9). Celkem je v zemi 138 hrnčířův. Kromě toho obrátilo se chudé obyvatelstvo 7 míst v okr. Ribeneckém (Nemska vas, Pergorica = *Buchelsdorf*, Dolenja vas = *Niederdorf*, Rakitnik, Blata, Lipovice a Kote = *Winkel*) v okolí Kotenických hor (domácím průmyslem) k hojné výrobě hrnčířského zboží, kteréž má silný odbyt v celém jihu země, jakož i za hranicemi. Výborné vápence třetihorní v oboru Litijských uhelen (viz nahoře) daly vznik k hojnější výrobě vápna cementového v Zagorji a v Kamniku (výr. výroba 80—100.000 ct., z čehož v Kamniku 60.000 ct.). 4. Při rozsáhlosti lesův a hojnosti mineralního paliva překáží mocnějšímu rozvoji sklářství (kteréž by jinak mohlo s velkým výnosem pro tržbu zámořskou vyráběti) hl. nedůstatek dobrého křemele, dílem i schopných dělníkův. R. 1860 dělala ze 3 hutí zemských (v Zagorji, nová, v Želečích = *Schalkendorf*, a Karlově huti, obé u Kočeví) jen skelna (fabrika) Želečská a vyrobila 15.000 kop zeleného a křídového skla dutého a 1400 kop desk v cennosti 25.000 zl. při 50 dělnících. Posud užívá t. skelna jen dříví, má však i zámořský vývoz. Výroba r. 1857 (ve 2 hutích Ko-

čevských) obnášela prostého dutého skla 3600 ct. v cen. 36.000 zl. při 32 dělnících (t. j. 0·6% vší výroby a cennosti její v Rakousku). 5. Chemický průmysl v užším smyslu slova obmezuje se v zemi skoro jen na výrobu extraktu z dříví barevného ve 3 fabrikách (ve Veučích u Ljubljany s výrobou denní 80 ct., a v okr. Teržičském), které však hl. k jiné výrobě (papíru a oleje) hledí. Čerň kostní (spodium) dělá se v Krajni, klíh v Teržici, prášek čistící ve větším množství v Kamniku. Drasla pálí se mnoho na Suché Krajně, zvl. ok. Sněžníka, v Tergu a v okr. Ribnickém; v Gorensku zvl. v okr. Radolec. a Krajnjském. Lněný olej vyrábí se nejvíce vůkol Ljubljany a v okr. Radoleckém (na 14 a 4 stoupách). Fabriky jsou v Ojstrém vrchu (*Osterberg*) a ve Veučích (*Josefsthal*) u Ljubljany s výr. 30—35.000 ct. do roka. Mýdlo a svíčky vyrábějí se fabričně v Ljubljaně, ve Verhnice a Ratečích. Navržená fabrika na vinný kámen v N. Městě nevstoupila posud ve skutečnost. Sirkárna je v Ljubljaně, fabrika na ledek v Kamniku. Při velké spotřebě vína v zemi není ani pálenictví, ani pivovarství rozsáhlé. Pálenek počítalo se r. 1861 v zemi 2529, z těch nebyla žádná fabričně zřízena, 82 byly samostatně (řemeslně) vedeny, ostatní s hospodářstvím spojeny. Domácí výroba slivovice je skrovná. Všecky pálenky náležely dle rozměrův svých do poslední třídy daní (platily 1—100 zl. ročně z výroby své). Pivovárův počítalo se r. 1861 jen 28, z nichž 3 nadkvasné, 7 podkvasné, ostatní obojího druhu pivo vyráběly. Mezi 10—5000 zl. daní platilo jen 5, od 5000—1000 zl. 12, od 1000—100 jen 8, ostatní 3 pod 100 zl. daně. Největší rozměry měly pivováry v Notraňsku, zvl. v Senožečích (7—8000 věder), v Razdertu, Postojně, Idrii, Verhnice a Palči; na Dolensku v Sotesce, na Gorensku v Kamní Gorici. V lihárně v Ponovičích (okr. Litij.) čistí se (při parním stroji a s potřebou 20—24.000 ct. uhlí) jen líh z vůkolních pálenek (do r. 40—50.000 věder). Veliký jest počet mlynářův (1587). Nejvíce jich má pro důstatek vodních sil a dobré prostředky spojovací okr. Berd-

ský (83), Krajnjský (91), Locký (100), Litijský (80), Radolecký (79), N. Městský (83), zvl. pak Kamnický (118) a okolí Ljubljany (129). Nejméně jich je ovšem na S. Krajně a v Notraňsku. Parní mlýn ve Fužinách (*Kaltenbrunn*) u Ljubljany (s parním strojem o 16 s. k. a na 5 složení, výkonným kapitálem 15.000 zl. a 17 dělníky) vyrábí měsíčně přes 1500 ct. mouky a užívá rašeliny co paliva (měs. 2000 ct.) Menší jest parní mlýn u Kočeví. Rafinárna na cukr koloniální v Ljubljaně, která mezi r. 1850—58 výročně 90—100.000 centů v cennosti 3—3¼ mil. zl. vyráběla a přes 15.000 ct. rašeliny a 100.000 ct. uhlí kamenného spotřebovala, ale po požáru r. 1858 zanikla, — obnovila 1864 svou výrobu a zřizuje se též na výrobu cukru z buráků̊v. 6. Průmysl v tkaninách má v zemi posud jen skrovných rozměrův. V Ljubljaně je přádelna a tkalna na bavlnu, kteráž má 12.000 vřeten a obdělávala mezi r. 1857—60 prům. do roka 4000 ct. bavlny, z kteréž se 3233 ct. příze spředlo. V tkalně t. závodu vyrábělo se na 200 stavech do r. prům. 30.000 kusů tkanin (hrubších) v cennosti 480.000 zl. Dělníkův zaneprážďňuje se obyčejně 300. S ní je ve spojení dílna na vatu v Dobrové (u Ljubljany), kteráž do r. jen asi 150—200 ct. vyrábí (v cennosti 3—4000 zl.). Barvírny a punčochařské stavy jsou nejvíce na Jesenicku a v okr. Teržičském. Soukenictví, kteréž bývalo zvl. na Gorensku druhdy hojně rozšířené, zaniklo nyní skoro docela. Za to obrátili se býv. soukenníci na výrobu houní a ludnů, u sprostého obyvatelstva zvláště hledaných, kteréž se řemeslně toliko v okr. Radoleckém (13 soukenníků), v Kočevském (10) a v Černomli vyrábějí. V Kočeví je též přádelna (mech.) na vlnu. Houně dělají se toliko v okresu Krajnj. a Radolec. asi v cennosti 40.000 zl. do roka. Ostatně je mezi charvátským obyvatelstem domácí výroba sprostých suken obyčejná. Lněné tkaniny (středních druhů) dělají se domácím průmyslem pro tržbu v okr. Kočevském a Lockém; tkalcův je nejvíce v okr. Novoměstském (16) a Litijském (13, v zemi jen 82). 7. Koželužství, ačkoli je počet účastníkův četný (284 koželuhů a 42 jirchářů) vy-

rábí skoro jen pro místní potřebu. Toliko v okresu Teržičském je několik závodův, které jsou fabričně zřízeny a pracují do tržby. V Stražišich (okr. Krajnj.), je známý závod na výrobu síť a j. pletenin z koňských vlasův, kterýž do r. přes 1500 lidí živí, a za 30.000 zl. vyrábí. Papír vyrábí 7 papíren, ve Veučích u Ljubljany, v Ladji u Goričan, v Nivicích, okr. Rateč., v Žužimberku a 2 v okr. Teržickém, z nichž 3 první jsou fabričně zřízeny (Veučská má 8 turbin a 3 žel. kola o 500 s. koňských, 2 výk. stroje a 180 dělníkův) a vyrábějí do r. 35000 ct. papíru a lepenky v cennosti 800.000 zl., z čehož na Veučskou (se 3 stroji) přes 24.000 ct. nejtenčích druhů připadá. 8. Hojnost dříví a důstatek celkem vodní síly, jakož i snadný odbyt do Terstu a Italie daly v zemi vzniku několika větším pilám, jakož i jinému obdělávání dříví. V Štatném verhu (*Stattenberg*), okresu Mokronožského, a v Impolci (*Neustein*), okresu Keršského, jsou vodou (turbinami) hnané pily na výrobu furnýrův, prken a desk, v Kočeví a Ponikvách (okres Lašeč.) jsou parní pily k témuž účelu, kteréž i minerálního paliva z vůkolí užívají. Největší je Štatnovršská s výrobou 80.—100.000 kusův do r. (v ceně místní $3^1/_2$ mil. zl.), kteráž přes 100.000 zl. čistého užitku poskytuje, ale časem od nedůstatku vody trpí. Větší vodní pily jsou ještě v okr. Krajnjském (2), Kamnickém a Ljubljanském (ve Fužinách a nad Bystrou, zde 4). V Ljubljaně je též fabrika na kočáry. V 5 místech okresu Ribnického (jmenovitě v Dánech, Jurjovici, Šufčích, ve Vinici a Soderžici) vyrábí charvátské obyvatelstvo domácím průmyslem rozl. dřevěné zboží, zvl. nádobí domácí a hospodářské, kteréž má vývoz do všech sousedních zemí. 9. Veškerá průmysl. výroba v Krajině má nyní cennost asi $33^1/_2$ mil. zl.; příjem průmyslníkův vyšetřil se úředně roku 1856 na 2,123.000 zl. a stálých příručních jejich (kromě nádenníkův, dovozníkův a jiných) na 1,228.000 zl., odkudž výroční hrubý příjem jednoho průmyslníka na 460 zl., jed. příručního však jen na 108 zlatých rak. čísla se staví. IV. Tržba Krajiny nalezá se nyní v stavu nehrubě

skvělém. Tržba průvozní, kteráž druhdy zemi přes 2 mill. zl. čistého užitku vynášela, je od otevření dráhy Vídeňsko-Terstské v plném úpadku, kterýžto znamenitý schodek při výši povozného za všecko těžší zboží na dráze jižní a při nedůstatku kapitálův a dílem i komunikačních prostředkův v zemi obchodem vývozným posud nahraditi nebylo lze. 1. *a*) Nejlépe daří se nyní vývoz dříví řezaného, jak prken a latí (k stavbě lodní), tak i furnýrův a j. desk, kteréž nyní o 20% lépe (zvl. od upotřebení minerál. paliva při parních pilách) se prodají, a jichž po dráze do Terstu (Italie i Anglie) vyročně 3—400.000 kusův v cennosti 2—2½ mill. zl. ze země se vyváží (zvl. z vůkolí Sněžníka, z Suché Krajny a vých. Dolenska). Rovněž má dřevěné nádobí a náčiní od Ribnice a Kočevje vývoz hojný jak do Terstu, tak i do Charvátska, ano i do Štýrska a již. Uher. Zvýšeným odbytem dříví tenčí se ale naopak vývoz duběnek, kterýž z doubrav Dolenských a Notranských býval druhdy velmi znamenitý, a za touž příčinou a přebráním padlých kmenův ve výšehorských lesech ubývá i značná druhdy výroba i vývoz drasla. *b*) Z plodin zemědělských docházejí jen semena jetelová za nepříznivých žní v Němcích a v Anglii k vývozu, pak sušené slívy (zvl. do zámoří), ačkoli jsou od nedbalého sušení méně hledané, než uherské a bosenské, a tudíž i lacinější. Od blízkosti Terstu mohlo by se sušené ovoce při hojnějším pěstování a bedlivém sušení jeho důležitým předmětem vývozu státi. Vína se velmi málo vyváží, více medu (asi 25—30000 ct. v cennosti 4—500.000 zl.) a vosku (do r. 1500 ct.). Výr. výtěžek koží nestačí ani domácí potřebě, za to jde ale 2—3000 kusův plstěných koží (lišek, kun, kolčav a div. koček) výročně do obchodu, zvl. vývozem do Lipska. Zámotky hedbávné počínají se stávati též výnosným předmětem vývozu, jelikož pěstování bourcův v zemi více se ujímá. *c*) Uhlí hnědé, na jehož vývoz do chudé (na dříví) Istrie, do Terstu a Itálie a t. d. při otevření železnice mnoho se počítalo, nalézá při vší lacinosti i dobré jakosti své u vývozu od vysokého povozného na jižní dráze nepřemožitelné

překážky, tak že s ním nejen v Terstu, Rjece a Istrianských přístavech, nýbrž i v zemi samé (v Notransku) anglické drahé uhlí s prospěchem konkurruje. Nejvíce ho spotřebují ještě krajinské průmyslné závody (v. nahoře). Železo krajinské, jakkoli dobré, je předce od nesnadných poměrův výroby (v. nahoře) poměrně drahé, a tudíž, jakož i od vysokého povozného, drží se výroba jeho nejen v skrovných mezech, ale i ze země málo ho vychází. Zkujněné železo ze Savy má nejlepší odbyt (do Goricka a Italie), ocel, černé a krátké zboží Gorenské jdou na Terst do Levanty, jakož i po štýrských a uherských železnicích (méně po Savě) do Valašska a Multan. Lité zboží z Dolenských hutí má dobrý odbyt zvl. v Chorvátsku. Olovo z Knapovší jde do Běláka a Vídně, méně do Terstu, Idrická rtuť a rumělka (pokud stačí) do celého mocnářství, sklo Želežičské hl. do Rjeky, Goricka a Istrie; větší výrobě, jakož i založení jiných skelen překáží hl. jen neschůdnost cest na Suché Krajině a Notransku, ovšem i nedůstatek kapitalu. *d*) Papíry zemské, hrnečné zboží, sítě a pleteniny (Ladjské), ludny a houně, dílem i plátno, olej a klih mají vývoz do všech sousedních provincií, zvl. ale do Charvatska, piva zvláště do Terstu. Veučský závod vyváží své tovary (zvl. papír) i do Levanty. Vůbec při větším důstatku kapitálu a lepších prostředcích dopravovacích mohlo by zemědělství i průmysl, jež důstatek paliva i hojnosť sil lidských, dílem i vodních očekává, a tím i tržba do blízkých přístavů v Rjece, Terstu, Istrii a Goricku znamenitě á znova se zvelebiti, a zvl. veltržba a obchody dostavovací, nyní zcela zaniklé, opět se oživiti. 2. Dovoz vztahuje se zvl. na obilí všeho druhu, nejvíce pšenice a žita, jichž se do r. ok. 300.000 měř. zvl. z Charvátska a jižních Uher (odtud i řepka a hadry) doveze. Před otevřením již. dráhy bývala Ljubljana důležitým a bohatým skladištěm jeho pro obchod průvozný (do Terstu a zámoří). Kromě koloniálního zboží, jižního ovoce, síry a j. zámořských plodin, kteréž na Terst (méně na Rjeku) do země docházejí, nalézá v zemi ještě zvl. Vídeňské a Štyrskohradecké průmyslné zboží všeho druhu (střižné

zboží vlněné však zvl. z Čech a Moravy) hojného odbytu, ačkoli s ním angl. i franc. tovary (a hedbáví italiánské) pro blízkost Terstu, do jehož tržního okresu vlastně celá země náleží, — dosti silně konkurrují. Pro tržbu vnitřní jsou živější středy Ljubljana, Loka, Teržič, Krajnj (obilí), Kamnik (pro dobytek), Novomesto a Kočevje. 3. Cennost vší tržby vněšní dá se asi na 10½ mil. zl. odhadnouti (průvoz, nyní skoro jen na železnici se pohybující, vyjímaje) z čehož na dovoz 6 mil. zl., na vývoz 4½ mil. zl. vypadá. V. 1. Dopravovací prostředky zemské jsou jen v některých končinách země, zvl. v jižním Gorensku, na Suché Krajně a na Černomeljsku nedostatečné. Jinak náleží Krajinapro dřevní obchod průvozní k zemím, v tom ohledu dobře opatřeným. a) Silnic aerarialních bylo koncem r. 1861 něco přes 70 mil, okresních 287·03 rak. podélných mil, tak že na 1 □ míli půdy 2·07 pod. m. silnic připadá. Poštovních trat bylo r. 1860—26 o 123 pošt. mílích, pošt. zástaven bylo 22 (z nichž 1 aerar. pošta), poštovních výpraven 33, záložné pošty 2. V Ljubljaně soustřeďují se všecky (4) aerariální silnice zemské (charvátská, štýrská, korutansko-gorická a terstsko-rjecká). Jiné důležitější uzly silnic (aerar. i okresních) jsou: v Gorensku Koren, Otok (u Radoljce), Teržič, Podbrezje, Krajnj, Loka a Medvodje, Kamnik, Tersanj (nad dolní Motnicí); v Dolensku: Mirna, Studence (u Žu imberka), N. Město, Kočevje, Ribnica, Lašče; v Notransku Postojna a Razderto. b) Železnice, níže Zděného Mostu (v Štýrsku) až pod Goricí (okr. Senožeč.) středem země vedoucí, má délku 16 mil, četné a nákladné stavební objekty (zvláště v údolí Savy a v Krasu níže Postojny, jakož i pověstný 275° dl. a 20° vysoký cestovod přes Ljubljanská blata u Barovnice, *Franzdorf*), trpí ale zimního času v Krasu závějemi. Obchod po ní velmi živý. Železnice Záhřebská, níže Zd. Mostu po levém břehu Savy, ale celou délkou hranice zemské k Štýrsku vedoucí, pohříchu však nedostavená, slibuje vých. Dolensku veliký prospěch. Mnohem důležitější bude však pro celou Suchou Krajnu i Černomeljsko projektovaná železnice Karlovecko-Rjecká, od níž se dá

zvl. laciná doprava obilí do chudých končin těchto, jakož i jednak stkvělejší výtěžek lesův a podněcování průmyslu vůbec očekávati. d) Telegrafní spojení má délku dvacíti mil. Kromě telegrafní traty, jižní dráhu celou její délkou provázející, je toliko Ljubljana s Celovcem (na Krajnj, Teržič a Ljubel) délkou 6 mil (v zemi) spojena. Vých. Dolensko přiléhá k telegrafní čáře, podél železnice Záhřebské (kromě země) běžící, jih země pak k telegr. čáře od Záhřeba na Rjeku vedoucí. e) Sava a Ljubljanica představují vodní dráhu délky 21·2 mil, kteráž jsouc sk. celým během svým železnicí lemována, má velkou hospodář. důležitosť pro zemi (dovoz obilí, vývoz železa). Ljubljanca je celou délkou svou (5·7 mil) splavná, splavnosť Savy počíná při samém ústí Ljubljance u Zalogu. Únosnosť Ljubljance je 300 ct., Savy 300—1000 ct. na dlouhých lodích (tak zv. tombasech). Časté zátopy na Savě i nedostatečná celkem úprava (s výr. nákladem na režii i nové stavby jen 20—22.000 zl. a ve Štýrsku 10—15.000 zl.), dílem i silný spád (peřeje u Zalogu, u Zagorje a pod Trebovli „na slapech") kladou plavbě proti vodě četné překážky, tak že nyní věčina obchodu po Savě na železnice poboční se přenesla. Tím pozbyl i Zalog, druhdy velmi živé náklo, zvláště pro obchod s obilím, nyní zcela své důležitosti. Krka je od N. Města splavná, ač se jí málo užívá. 2. Stav peněžitých kapitálův v zemi jest od částečné chudoby i skrovné hospodářské pokročilosti obyvatelstva, jakož i následkem časné kleslosti peněžných a úvěrných poměrův v Rakouském státu vůbec velmi chatrný. Všecka podniknutí v zemědělství, průmyslu i tržbě jsou větším dílem jen na drahý a v úvěrních papírech uložený kapitál soukromní odkázána. Hypoteční půjčky národ. banku do země obnášely r. 1863 jen 77·250 zl., směnkové a j. půjčky 368.163 zl. Filialka kreditního ústavu v Ljubljaně mívá měsíčný peněžný obchod 25.000—40.000 zl. Spořitelna zemská v Ljubljaně (jediná v zemi) měla koncem r. 1863 vl. jmění 431.196 zl. a spravovala t. roku vkladův 3,269.650 zl. (s úroky 130.786 zl.) od 13.253 stran. Výplat bylo t. r. 614.871

zl., půjček 755.237 zl. (6409 stranám), všeho schraňovaného jmění pak 4,086.716 zl. Z pojišťovacích společností měla vnitrorakouská (v Hradci Štýr.), Terstská a poněkud i Vídeňské jednoty asekurační největšího rozšíření v zemi. V Ljubljaně je od r. 1856 spolek pomocné pokladnice,, kterýž měl r. 1863 obchod 88.450 zl. (vkladů 35.813 zl.), tamtéž c. k. zastavárna. Jiných spořitelen a záložen posud v zemi není, jakkoli časopisectvo slovinské (zvl. „Novice") silně k nim se přimlouvají. Za to jsou skoro všecky větší průmyslové závody v zemi pomocnými pokladnami opatřeny, ovšem i společenstva živnostenská (zvl. v Ljubljaně). 3. a) Škol národních bylo r. 1860 238 ve 288 farních okresích. Z toho bylo 11 hlavních, 223 triviálních a 4 dívčí (mezi nimi 1 triv. škola protestantská v Ljubljaně). Německých bylo z nich 18, slovenských 96, míchaných 124. Učitelův počítalo se vůbec 402, a sice katechetův 142, světských učitelů a učitelek 218 a 47 pomocníkův (mezi nimi 1 katecheta a 2 učitelé protestantští). Dětí přiškolených bylo 52.544 (26.307 chlapcův a 26.247 děvčat), z těch navštěvovalo školu 30.063 (16.086 chl. a 13.977 děvčat) čili jen 57 %. Počet škol je tedy nejen nedostatečný (na 1898 obyvatelů čili 13 míst n. 2 obce teprv 1 škola), nýbrž návštěva zvl. nedbalá. R. 1861 rozmnožil se počet škol na 243 (mezi nimi 227 trivialních). Německých bylo t. r. 30, sloven. 107, smíšených 115. Počet učitelův vystoupil na 408. Návštěva se o 1% zhoršila. Opakovacích škol bylo 216 a těch navštěvovalo r. 1860 celkem 17.030 škole odrostlých (z nich bylo 8082 chlapcův a 8948 děvčat). b) Reální škola byla r. 1862 jen jediná v zemi, a sice v Ljubljaně (nižší) o 3 třídách, s 8 učiteli a 124 veřejnými žáky, z kterých bylo 71 Slovanů, 46 Němců a 7 Italianů. Od r. 1863 je však ve vyšší proměněna. Gymnasií vyšších bylo 2 (v Ljubljaně, státní, a v Novém Městě, též státní, ale od Františkánův opatrované), nižší 1 (v Krajni, o 2 tř., a též státní). Učitelův bylo 31 (vedlejších 6, jen v Ljubljaně), žákův 999 (z nichž 33 soukromních). Podlé národnosti bylo mezi žáky Slovanův 907, Němců 90 a 2 Italiáni

(všickni katolíci). Školné obnášelo t. r. 5059 zl., stipendie 6519 zl. Největší prostředky vyučovací a návštěvu má gymnasium Ljubljanské (r. 1862 mělo 19 řádných a supl. učitelů, 6 vedlejších a 642 žákův, z nichž 589 Slovanův). Z odborných škol středních nalezají se v Krajině: Hospodářská škola (s 3 učiteli a 5 žáky r. 1862), gremiální škola kupecká (nedělní, r. 1861 s 94 žáky), ústav vyučovací dobytčímu lékařství a kování koní (slovinský, r. 1862 s 3 učiteli a 13 žáky), škola babictví (s 3 učiteli a 24 žáky r. 1861), nedělní škola pro průmyslníky, pak hudební škola filharmonického spolku (s 2 učiteli a 34 žáky r. 1861). Všecky tyto školy jsou v Ljubljaně. c) Soukromních vychovacích ústavů středních bylo r. 1861 v zemi 4 s 38 učiteli a vychovateli a 221 chovanci (z toho pro ženské 3 s 22 vych. a 158 chovankami). Soukromní ústavy pro ženské byly klášterní (uršulinek v Ljubljaně a Loce), pro mužské světské. Veřejné vychovací ústavy jsou 3 v zemi, s 24 vych. a 178 chovanci (z toho 2 ženské s 18 vych. a 120 chovankami). d) Ze vzdělavacích ústavů a spolků nalezá se v Ljubljaně společnost hospodářská, historická a filharmonická (s 1066, 368 a 337 členy r. 1861). Starší jest společnost vlast. musea (s bohatým musejním domem na přírodniny a starožitnosti, zvl. římské), mladší průmyslová jednota a spolek stenografický (od r. 1863). Při gymnasiu je bohatá biblioteka (dříve lyceální) o 36.000 svazcích a zahrada botanická. K zvelebení sloven. národnosti přičiňuje se též časopisectvo (4, všecky v Ljublj.), národní čitavnice (počátkem 1864 v Ljublj., Krajni a Loce), tělocvičný spolek „Sokol“ v Ljubljaně, zvl. pak 15. února 1864 povolená matice slovinská. e) V církevním ohledu tvoří od roku 1830 celá země diécesí okněžněného biskupství Ljubljanského, roku 1463 založeného. Vikariátův (děkanství) je 20 (v Ljubljaně, Kamniku, Krajni, Radoljci, Loce, Moravčích, v Šmarji [*St. Marein*], Litiji, Trebně, Keršku, N. Městě, Metlice, Kočevjí, Ribnici, Verhnice, Idrii, Cirknici, Postojně, Bistrici a Vípavě); far bylo koncem 1860 193 (a 1 prot. v Ljubljaně), lokalií 93, kostelů vů-

bec 1470; světských kněží a klerikův 708 (a 1 prot.), klášterův 7, mnichův 73, jeptišek 70. V Ljubljaně je semeniště a bohosl. ústav, kterýž měl r. 1862 6 učitelův a 63 študujících, tamtéž seminář pro chlapce. *f*) Zdravotní a dobročinné ústavy. Lékařův bylo r. 1857 — 24 (z toho od státu placených 20), ranhojičův 73 (od státu pl. 6), bab 260. V Ljubljaně je všeobecná nemocnice, kteráž měla r. 1857 — 165 postelí a opatrovala t. r. 1273 nemocných s nákladem 28.936 zl. Tamtéž je spolek pro podporu nemocných kupeckých (r. 1863 s jměním 17.938 zl. a 244 členy), tamtéž dům bláznův (se 41 opatrovanci roku 1857 a nákl. 5004 zl.), porodnice (s 37 postelemi a 252 rodičkami a nákladem 7280 zl. r. 1857), pak i ústav nalezencův s 952 opatrovanci (kromě domu a nákladem 14.200 zl. t. r.). Špitálů (domů opatrovacích) bylo t. r. v zemi 16 s 2900 opatrovanci (1162 mužů a 1740 žen) s nákl. 14.002 zl. (na 1 hlavu 4 zl. 50 kr.), domů a ústavů chudých 171 s 5677 opatrovanci a nákladem 40.792 zl. k. m. (na 1 hl. ročně 7 zl. 11 kr.). VI. Správa a vláda. 1. V správním ohledu náleží země pod vrchní místodržitelství v Ljubljaně, v soudním pod vrchní soud zemský v Hradci Štýrském. Země rozdělena jest do 30 okr., s tolikéž smíšenými okres. úřady. Hl. město Ljubljana stojí pod místodržitelstvem samým. Zemský soud Ljubljanský je druhou instancí soudní. Soudů vyšetřovacích je 9, finančních okr. správ 3 (v Ljubljaně, Nov. Městě a Postojně), vrchní správa fin. je však v Štýr. Hradci. Sídla soudův vyšetřovacích jsou v Ljubljaně, Postojně, Krajni, Radoljci, Vípavě, N. Městě, Kočeví, Trebně a Černomli. Zemská trestnice je blíž Ljubljany. Počet vyšetřovaných pro zločin obnášel r. 1862—897, pro přečiny 20, pro přestupky 757; odsouzených bylo 776, 12 a 264. 2. Sněm zemský skládá se nyní z 37 členův, jichž 10 volí se z velkostatkářův, 8 z měst a městcův, 2 od komory tržní a průmyslové v Ljubljaně a 16 z okresův. Kníže-biskup má osobní hlas. Do říšské rady vysýlá sněm 6 poslancův. 3. a) Výnos přímých daní obnášel r. 1861 — 1,371.624 zl. (či-

stých 1,214.596 zl.), v tom obsahovalo se daní z pozemkův 927.320 zl., z domů 224.816 zl., z živností 115.848 zl., z příjmův 102.551 zl. (jiných 1089 zl.) b) Daň potravní vynesla t. r. 488.200 (čistých 483.275 zl.), cla 837.047 zl. (čist. 700.881 zl.), a z toho bylo zvl. cla z dovozu 66.779 (z vývozu 38 zl). Tabáku prodalo se r. 1861 — 8340 ct. s čist. výnosem 335.847 zl., kolky vynesly 170.073 zl. (čist. 166.186 zl.), taxy 220.406 zl. (čistě 219.951 zl.), loterie (čistě) 103.725 zl., mýta (čistě) 85.939 zl. (z toho vodní jen 1603 zl.); při poštách byl schodek 36.335 zl., při puncirování 234 zl. Při státních statcích byl čistý užitek jen 40 zl., montanisticum vyneslo 882.438 zl. (čistých 405.955 zl.), v čemž hutě čistými 372.340 zl., lesy (Hrušica a Postojenské, tyto nyní prodajné) čistými 16.628 zl. a regál horský čistou sumou 16.987 zl. se obsahovaly. Jiných příjmů náhodných bylo r. 1861 (čistých) 25.577 zl., za postup statků nár. bance 3336 zl. c) Veškery příjmy státní z Krajiny obnášely tedy r. 1861 — 3,454.310 zl. (na 1 hlavu 7·35 zl.) d) Vydání státní obnášelo v zemi r. 1861 na veškerou zprávu politickou 703.080 zl., na vyučování a kultus 65.666 zl., na finanční správu 295.978 zl., na soudnictví 155.196 zl., na veřejnou bezpečnost (policii) 19.007 zl., na podporování tržby a národního hospodářství vůbec 236 zl. (!), na kontrolní úřady 34.157 zl., na jiné vydání 4208. Veškeré vydání státní obnášelo tedy pro Krajinu t. r. 1861 — 1,277.528 zl., (č. na 1 hl. 2·72 zl.) odkudž jde tedy čistý přebytek 2,176.782 zl. (č. 4·63 zl. na 1 hl.), kterýmiž země k ústředním potřebám říše přispívá. 4. Znak č. erb Krajiny je modrý orel pod korunou v stříbrném poli, jenž na prsou svých má měsíc, rozdělený dvěma řadama na deset kostek červené a stříbrné barvy. Erb staré Strany slovenské (*Windische Mark*), kteráž druhdy obsahovala Krajinu po obou březích Krky čili vých. Dolensko, je černý klobouk s červeným lemováním, s něhož visí dvě křížem přeložené červené tkanice s třapci.

VII. Dějiny.

A) Krajina až do podmanění od Franků v. Území nynější Krajiny obývali před příchodem Římanův rozliční národové; na severu sídleli Tauriskové n. Norikové, v části jihových. Panonci, a v jihozáp. Japodové a Karnové. Za vlády římské patřila část severní k Noricum, větší díl jihovýchodní s městem Aemona (nyn. Ljubljana) k Panonii a menší jihozápadní k Venecii a Istrii. Za pozdějších císařův slušela země od Aemony až ke Kupě k prov. Savii. Po rozpadnutí se říše západořímské dostalo se území nyn. Krajiny za Odoakra od r. 476 ku království Italskému, od r. 493 za Theodoricha k říši Ostrogotské, a mělo touž zprávu vojenskou i civilní jako za časů římských. V končině na hořejší Sávě až k řece Soči, za bytování tu národův gotských *Carnia* nazývané, usadili se ku konci VI. století po Kr. Slované, a spisovatelé latinští nepřestali ji buď Carnia n. co část velikého území Karnův *Carniola* t. j. Malá Carnia jmenovati. Později dostalo se území tomuto, co zemi Itálii nejbližší, *krajní*, názvu Krajna, Krajina (v něm. listinách *Chrainmarcha*, *Chreine*) t. j. krajiště (*Mark, Gränzland*). Noví obyvatelé podléhali Avarům, jichž jha sprostili se zároveň se Slovany korutanskými v VII. stol. a přidali se k veliké říši Samově. Že panství Avarův nadále nepodléhali, dá se z toho souditi, že v bojích svých s vévodami Furlánskými samovolně sobě počínali. Boje tyto ne vždy ve prospěch Krajincův vypadaly, podmaniti je však nemohl žádný vévoda Furlánský. Později zdá se, že upadli opět v podrobenost Avarův, kterýchž vládu Frankové zničivše sami od r. 788 v Krajině panovati počali. — *B*) Krajina pod vévodami Furlánskými a Korutanskými až do spadnutí na patriarchy Voglejské. Frankům dostalo se jenom krajiště Krajinského; část jihovýchodní nyn. Krajiny náležela k Slovenské Straně (*Windische Mark*) na dolejší Savě, a část jihozáp. dílem k Istrii, dílem k Furlánsku. Krajna, t. j. země na hořejší Savě, měla asi tyto hranice: hranici k Istrii

a Furlánsku tvořily Julické Alpy, od Korutan dělily ji Karnické Alpy, k východu sáhala po žebro Trojánské a pohoří od tohoto k jihu se táhnoucí, k jihu pak obmezena byla Sávou a horami směrem jihozápadním běžícími. Krajiště jmenované, majíc nejspíše vlastní slov. knížata, podléhalo markrabím Furlánským. Markrabí Balderich pro svou nečinnost při šíření se Bulharův potrestán jest sesazením a markrabství rozraženo ve čtyři díly: na markrabství Furlánské, Istriánské, Vindické a Krajinské. Toto vztahovalo se mimo bývalé krajiště též na část nyn. Korutan. Krajinští markrabí podřízeni byli místodržícím v Bavořích, od r. 876 vévodám Korutanským. Sídlem jejich byl K r a j n j (g r a d.) R. 1077 udělil pak Jindřich IV. panství nad markrabstvím tímto patriarchovi Akvilejskému. S l o v e n s k á S t r a n a č. Vindické krajiště bylo také pod vrchní vládou markrabí Furlánských; po r. 828 slušelo Radbodovi, vévodovi východního krajiště, a od r. 876 připojeno k vévodství Korutanskému. — *C*) K r a j i n a p o d v r c h n í v l á d o u p a t r i a r c h V o g l e j s k ý c h a ž d o s p o j e n í s v é v o d s t v í m R a k o u s k ý m. Krajina, patriarchám Akvilejským podrobená, rozmnožena jest tou částí Slovenské Strany, která leží na pravé straně Sávy, díl pak na levém břehu spojen jest r. 1148 s krajištěm Východním. Od toho pak času nazývány jsou obě spojené části *Carniola et Marchia*, později ale pouze *Carniola*. Patriarchové, vládnouce zemi této po své vůli, udělovali ji v léno způsobem toho času obyčejným buď vévodám Korutanským buď Meránským. Patriarchové měli v Krajině velmi rozsáhlé statky, léna četná ale drželi vévodové Korutanští, po nichž dostali je hrabata z Ortenburka, kteří stali se tak nejmocnějším rodem v Krajině; jiní mocní rodové byli tu vévod. Meránští, hrab. Cilští, páni z Galenberku, z Podpeče (*Gallenstein*) a z Reutenburku (Čreteže). Lenníci tito dovedli se časem dědičného držení lén svých domoci, a tak znamenitě moc vrchních pánů svých seslabili. Z vévod Meránských spravovali Krajinu Berthold I., Berthold II. 1188 a Jindřich 1204, jemuž odňata a co uprázdněné léno říšské Ludvíkovi Bavorskému udělena,

brzy ale patriarchovi navrácena byla. R. 1233 propůjčil císař Krajinu v léno Fridrichovi II. Rakouskému, snad s povolením patriarchy, a dovolil mu na vévodství ji povýšiti, což stalo se r. 1245. Po smrti Fridrichově 1246 zmocnil se vlády v Krajině Oldřich III. vévoda Korutanský, jak se podobá též se svolením patriarchy, jehož neteř Anežku z Meránu měl za manželku. S potomním patriarchou měl Oldřich spory, poněvadž táhl se na některé statky církevní v Krajině, však štědrostí svou naklonil si patriarchu zase. Moc stolice Voglejské klesala v Krajině čím dále tím více. Oldřich hnedle počal tu samostatně jako vlastní zemí vládnouti. Kostelům a klášterům potvrdil držení statků jejich v zemi, v Ljubljaně jmenoval hejtmanem zemským Rudelína z Hrušice (Birnbaumu), a tu, jakož i v Kostanjevici mincovny zřídil a konečně r. 1268 Otakara II., krále Českého, dědicem svých statků a svrchované vlády nad Korutany a Krajinou ustanovil. Jaké boje vedl Otakar o země Oldřichovy, v. Korutany str. 56. a 57. Rudolf II. po konečném přemožení Otakara držel sněm říšský v Augšpurce r. 1282 a tu udělil slav. odevzdáním korouhví Rakousy, Štyrsko, Korutany i Krajinu v léno Albrechtovi a Rudolfovi synům svým společně; kteřížto korouhev korutanskou navrátili otci k odměnění služeb Menharta Tyrolského. Menhart však podržel v zástavě i Krajinu, pokud by mu nový vévoda Rakouský nebo potomci jeho zapsané sumy peněz nevyplatili. Po smrti Menhartově 1295 nastoupil v panování syn jeho Jindřich, který v manželství pojal nejprv Annu, nejst. dceru Václava II. Českého, pak po smrti této 1313 Adelu Brunšvicko-Grubenhagskou. Dcera z druhého lože, Markéta Malatacká, dána jest za ženu Janovi Jindřichovi, synu Jana krále Českého. Tím přišel rod Lucemburský v dědičné držení Tyrol, neboť v zemi této měly i ženské právo nástupnictví. Strany Korutan a Krajiny domáhal se Jindřich, vévoda Korutanský, marně u císaře, by země tyto i po přeslici za dědičné prohlášeny byly. Toliko slib k tomu obdržel Jindřich, jelikož nechtěl císař popuditi na se vévod Rakouských, kteří dobrým právem i na Korutany i na Krajinu

se táhli. Po válkách mnohostranných mezi císařem, vévodami Rakouskými a králem Českým, vzdal se konečně r. 1336 král Jan obou vévodství, a Krajina tak dostala se k Rakouskému vévodství. — V části dnešní Krajiny, s Istrií spojené, vasalové patriarch Akvilejských dovedli vždy více vyzouti se z povinností manských. A vládnouce pak statky lenními neobmezeně klonili se zjevně k vévodám Rakouským, kteří měli tu od r. 1336 zámek Vipavu (*Vippach*) a Postojnu (*Adelsberg*). Po smrti hrab. Gorického Albrechta V. 1374 zdědili vévodové Rakouští Albrecht III. a Leopold III. hrabství Metlické (*Möttling*); r. 1366 prohlásil Hugo z Divína (Duino v Gorici), že Divín a statek Prém vévodám Rakouským podřizuje. Příznivé toto smýšlení vidouce svolali Albrecht III. a Leopold III. stavy Krajinské, Slovenské Strany, Metlíky, z krajiny na Pivce (*Poik*) a z Istrie do Ljubljany a dali si tu od nich, jakoby z jedné spojené země byli, holdovati. Potom brzy získali vévodové rak. r. 1421 po smrti Fridricha, posledního hrab. z Ortenburka, největší část statkův jeho; r. 1456 statky hrabat Cilských a 1492 zboží pánův z Divína. Za těchto běhův v XIII. i v XIV. stol. patriarchové Voglejští, markrabími Krajinskými se nazývajíce, statky své v Krajině v léno udělovali. Teprv za doby, když patriarcha Teck z Vogleje utéci musel a země Benátčanům se poddala, přestalo všecko i jmenované právo patriarchův k zemi za alpami Julickými, a tyto odtud při Krajině ostaly navždy. Krajina s Rakousy spojená měla s těmito napotom stejné osudy. R. 1809 postoupena jest Francouzům. Tito za příčinou snadnějšího hranic střežení spojili Motnik s vůkolím, potud k Štyrsku počítaný, s Krajinou, postoupivše v náhradu za to Štyrsku málo plodnou horu Jaselník, kterážto změna po odtáhnutí Francouzův navždy ponechána jest.

VIII. Literatura.

a) O zeměpisu Krajiny vůbec jednají obšírněji toliko dílo Hoffovo (1808 v Ljubljaně o 3 sv. 8.), Schmidlovo (*Das Königreich Illyrien*, ve Stuttgartě 1844), na Hoffově hl. zosnované (obé

německé). Z rozličných jiných menších mongrafií patří k lepším stručný popis Krajiny v programě reálky Ljubljanské od r. 1855 (něm., ale neukončený) od direktora t. ústavu, M. Peternela. Starší zeměpisná díla o Krajině, od slovútného V. Valvasora (*Ehre d. Hzg. Krain*, v Ljubljaně 1689 i lat.) a lat. spis od J. L. Schoenlebena (v Ljubl. 1681) jsou hlav. topografické, a mají nyní jen hist. cenu. *b*) O fysickém zeměpisu Krajiny vůbec jedná něm. spis bar. Hacqueta *Oryctognosia Carniolica* (s mapami, plány i obrazci, v Lipsku 1778—89 ve 4 svaz. 4.) a něco starší (r. 1781 ve Vídni) spis Tom. Grubra (*Briefe hydrogr. u. fysik. Inhalts aus Krain*), a jiné dílo cestopisné (s obr., v Lipsku 1785 ve 2 sv.), též od Hacqueta. *c*) Jiné starší příspěvky k fys. zeměpisu Krajiny jsou Hacquetův popis mineralog.-botanické cesty od Triglava k Vel. Zvonu (něm., s obrazy, ve Vídni 1783), cestopis od Hoppa a Hornschuha (v Řezně 1818), novější od Jindř. Kosty (*Reiseerinnerungen*, ve Vídni 1838). O Cirknickém jezeře psal již 1758 (v Ljublj.) Fr. z Steinberka (něm.); o Idrických dolech r. 1774 J. Ferber (v Berlíně) a Muche (1780, ve Vídni); o Postojenské jeskyni hr. Hohenwarth a M. Schaffenrath (v Ljubl. 1834) a nejdůkladněji pověstný jamolezec A. Schmidt (ve Vídni 1853). d) K orografii a hydrografii jsou kromě spomenutých děl důležité příspěvky popis a rozbor zřídel v Teplicích Novoměstských od A. Kastelce (něm., ve Vídni 1777) a od K. Aichelburka (1844 ve Vídni); o pijných zřídlech Ljubljanských od dr. Fr. Lippicha (v Ljubl. 1838); ke geognosii i orografii nalezají se vědecké články v Ročnících geolog. říšského ústavu ve Vídni (zvl. svazku I., II., IV., VI., X.—XIII.) od Morlota, Lippolda, Senonnra a Stacha (tito 3 zvláště pro hypsometrii), kteříž po Freyerovi a Sturovi mají o geolog. výskum Krajiny největší záslnhy; řidší jsou o Krajině zprávy v časopisu zeměp. společnosti ve Vídni (zvl. od Simonyho v I. roč.) a j., většího povšimnutí však zasluhují orogr. a geolog. články o Krajině (od Lippolda, Peterse a Holsmaye) ve zprávách alpského

spolku ve Vídni (1863. I.) *e*) K meteorologii a klimatografii Krajiny vztahují se zvl. všecky ročníky meteorolog. centrálního ústavu ve Vídni, pak hyetografie Rak. mocnářství od Sonklara (ve zprávách zeměp. spol. ve Víd. IV. r.) a mnohé články v slovin. Novicích (redakcí vysoce zasloužilého Dr. J. Bleiweisa nyní již 22. rokem vycházejících), kteréž vůbec pro všecky odbory přírodnictví i národního hospodářství, dílem i zeměpisu jsou posud pravým pokladem. *f*) Floru krajinskou popsal (v lat. díle r. 1782, ve Vídni 2 sv.) J. A. Scopoli, dílem i Hacquet (alpskou, t. r. ve Vídni), a nověji (1844 v Ljublj. něm.) důkladně a vědecky (ze 16tiletého sbírání) Ond. Fleischmann; Faunu Krajiny (obratlovce) vydal r. 1842 v Ljublj. vědecky sestavenou (i se sloven. názvy) velezasloužilý Jind. Freyer; entomologii již 1763 (ve Vídni, lat.) J. A. Scopoli. *g*) K národopisu hledí kromě staršího něm. díla od Hacqueta (1801—8, v Lipsku) zvl. sloven. *Zemljopis* Kozlerův (1853 ve Vídni, též s mapou); ostatně viz o tom Šafaříka, Czoerniga a čl. Jihoslované Slovníka Naučného. *h*) Kromě starších souborných děl od Valvasora, Hoffa a Schmidla je topografii Krajiny důležitým příspěvkem rejstřík k veliké mapě Freyerově (slov. i něm.), spis Kozlerův (dílem i Peternelův článek), a topografie Ljubljany od Lippicha (něm. v Ljublj. 1834). *i*) K národ. hospodářství a statistice vůbec hledí kromě rozl. úředních výkazův a tabel zprávy tržní komory Ljubljanské (poslední na r. 1857—61), vylíčení rolnictví na Krajině od Dr. Bleiweise v historii hosp. společnosti (slov. 1854), Rozsivalovo pojednání o železnictví Krajiny (v zprávách st. bureau z r. 1859) a j. v. *k*) K historii Krajiny hledí kromě starších zasloužilých děl Valvasora, dílem i Schoenlebena (1681) a lat. rovněž historie Ljubljany od téhož a Thalberka (1674 a 1714) něm. dílo zasloužilého A. Linharta (v Ljublj. 1791, 2 sv.), pohříchu jen až do časův Karla Vel. jdoucí, stručný (něm.) dějepis Krajiny od slavného V. Vodnika (ve Vídni 1809) a nové (něm.) hist. dílo Radiče, na nejnovějších výskumech zosnované, pohříchu však jen teprv k 4.

sešitu dospělé. Důležitými prameny historie Krajiny jsou též zprávy hist. jednoty krajinské (od r. 1846 počínající), dílem i „archiv“ Klunův (r. 1852 počatý, ale zaniklý), zvl. též vydání rozl. starých dějepisců něm. od Pertze a j. *l*) Kromě staré lat., velmi dobré mapy Krajiny od Grienfelda (v Ljublj. 1744 ve 12 velkých listech), starších map Krajiny od Kindermanna (1790 v Hradci Št. ve 3 listech), Rittra (tamtéž 1831), rozl. map Ilyrského království (zvl. od Šulce 1841, Lošana 1846 ve 4 list. a silničné mapy od generál. štabu) jsou nejdůležitější a nejvěrnější obrazy Krajiny: speciální mapa král. Ilyrského, Štýrska a Pomoří uherského od generál. štabu (na 17. listech, též geologicky kolorovaná), zvl. pak veliká spec. mapa vévodství Krajinského od Jindř. Freyera (ve Vídni 1846 v 16. list.), na příručních mapách gener. štabu a vl. poznání země založená, s německ. i slov. jmeny měst a poloh. *m*) Kromě toho zasluhují též povšimnutí mapy Krajiny v rozl. něm. lepších atlantech, rozl. plány Ljubljany, relief okolí Postojenského od Fligelyho, prof. Endra akvarely z horního Posaví, obrazné popisy jižní dráhy a j. v.

Národní kněhtiskárna: I. L. Kober v Praze.